

Branko Tošović (Grac)

Funkcijsko čitanje ČUPRIJE

Pod funkcijskim čitanjem podrazumijevaju se traganja za osnovnim funkcijama višegradskog mosta kao građevine, umjetničke tvorevine u kamenu i umjetničkog motiva u riječi. U skladu s tim izdvajaju se, prije svega, građevinska, umjetnička i književno-umjetnička funkcija. U analizi se polazi od samoga teksta i radi objektivnosti najveći broj funkcija ilustruje konkretnim primjerima, što je prilično proširilo rad pa su stoga na nekim mjestima izostavljeni citati.

0. U vremenu od 1945, kada je roman *NA DRINI ČUPRIJA* objavljen, prošlo je punih 68 godina. U tom rasponu najpoznatiji Andrićev roman bio je u centru pažnje domaće i svjetske javnosti. Interes za njega posebno je pojačan nakon dodjele Nobelove nagrade 1961. godine. O djelu je do sada objavljeno nekoliko monografija, ali, nažalost, nijedan zbornik¹. Zato postoji priličan broj pojedinačnih radova u periodici (v. spisak literature).

1. Čitanja ČUPRIJE mogli bismo podijeliti na dva osnovna dijela – filološki i nefilološki.

Pošto se radi o umjetničkom tekstu, centralno je književno čitanje, koje obuhvata različite aspekte – prema a) književnom pravcu (realističko, modernističko, postmodernističko), b) strukturiranju teksta (imanentno, poetsko, estetsko), c) lociranju u prostoru i vremenu (hronotopsko), d) organizaciji fabule (naratološko), e) aktantnima (karakterološko), f) oblikovanju (kompoziciono), g) inkorporiranju (intra-, inter-, supra- i ekstratekstualno), h) tački gledišta (polifonično – monološko, dijaloško) itd. Druga dva filološka čitanja su stilsko/stilističko i lingvističko. Stilska/stilistička čitanja se koncentrišu na ekspresivnu, izražajnu i emocionalnu komponentu romana, pri čemu se izdvajaju tropi i figure, estetika stila (ljepota, raznovrsnost, jezgrovitost, sažetost, logičnost, jednostavnost, slikovitost) i stilski postupci. U lingvističkim čitanjima fokusira se autorov izbor jezika (srpskog), pisma (ćirilice) i izgovora (ekavice), odnos jezika djela i jezičkih normi koje su važile u vrijeme njegovog nastajanja, svjesna odstupanja od standarda, uvezivanje, ukrštanje i prožimanje jezika

¹ Peti zbornik u okviru projekta Andrić-Initiative (2013) prva je publikacija takve vrste, a peti simpozijum (2012) prvi skup posvećen isključivo jednom Andrićevom tekstu.

autora i jezika junakâ, narativna jezička sredstva (posebno vremena), fonetsko-fonološke, leksičko-semantičke, frazeološke, tvorbene, gramatičke i tekstualne specifičnosti, upravni i neupravni govor i sl. Tu su i međujezičke paralele te problem prevodljivosti, naročito leksike orijentalnog porijekla, dijalektizama i kolokvijalizama.

U nefilološkim čitanjima dominira istorijsko, filozofsko, etičko, antropološko, sociološko, kulturološko, mitološko i političko tumačenje. Ovdje se kao predmet izdvajaju: 1. kulturno-istorijski kontekst, 2. Bosna i njeni stanovnici (spoj/odnos/konflikt individualnog, obrazovnog, kulturnog, religioznog, vjerskog i nacionalnog), 3. dijalog i sudar civilizacija, religija i ideologija, 4. odnos Istoka i Zapada, domaćeg i stranog, 5. istorija, legende, mitovi i simboli, 6. društvena valorizacija romana, 7. individualna, kolektivna, nacionalna, vjerska, ideološka percepcija.

U svim čitanjima postoje elementi, pojmovi, koncepti i kategorije koje se izdvajaju u obliku interpretacionih dominantni. Jedna od paratekstema² – *most/ćuprija* predstavlja centralni elemenat gotovo svih interpretacija, dok druga – *Drina* daleko manje privlači pažnju. Građevina koja premošćava rijeku čini kičmu romana i kičmu njegovih čitanja. Svi su ostali elementi njome (pred)određeni ili joj podređeni. Oni dolaze kao toposi – geografski (Višegrad, Bosna, Balkan) i civilizacijski (Istok, Zapad), hronosi (istorija, prošlost, mit, legenda), antroposi (ljudi, kolektivi, narodi, nacije, vjere, pojedinci, stranci), univerzalije (dobro i zlo, ljubav i mržnja, radost i strah), operacije (ponavljanje, ciklizacija, stilizacija), paralele (žanrovske, autorske, stvaralačke), kognomeme (generalizacija, uopštavanje, aforizacija) i sl.

2. Most³ je onaj elemenat romana kojim počinju ili se završavaju sva čitanja ili ga na neki drugi način dotiču. Osnovna funkcija ovako se predstavlja: „Svrha mosta je omogućiti prolaz ljudima i vozilima“ (Most-www). Ćuprija u Andrićevom romanu dolazi u tri osnovne funkcije: a) građevine koja povezuje dvije obale Drine, b) umjetničke tvorevine u kamenu, c) književnoumjetničkog motiva u riječi (kojim se izražavaju prostorni, vremenski, međuljudski, međunacionalni, međureligijski i međucivilizacijski odnosi).

3. Poznato je da su mostovi još od mladosti bili Andrićeva opsesija. Ćupriju koju će opisati prvi put je vidio kada je u trećoj godini života došao u Više-

² Naslov zajedno sa podnaslovima, predgovorom, pogovorom, epilogom, posvetom, spiskom (nepoznatih) riječi, grafičkim kodom, komentarima i dr. spada u tzv. paratekst pa u skladu s tim naslovni pojam nazivamo *paratekstemom*. O ulozi parateksta u književnom djelu v. Kadiljo Dorado 2008.

³ On se definiše kao građevina napravljena radi savladivanja prirodnih i vještačkih prepreka, prevoza ljudi i robe te snabdijevanja putem prometnica kao što su ulice, željezničke pruge, pješačke i biciklističke staze, vodeni tokovi i sl. (Brücke-www).

grad da bi se onda svako jutro punih devet godina budio pogledom na nju.⁴ Pored romana NA DRINI ČUPRIJA Andrić će još u jedno djelo unijeti turcizam – u naslov pripovijetke NA LATINSKOJ ČUPRIJI (1929; 27 pasusa, 1.295 riječi/pojavnica/token), a u naslov dvaju drugih tekstova staviće slovensku riječ – u pripovijetku MOST NA ŽEPI (1925; 37 pasusa, 2.641 riječi) i esej MOSTOVI (1933; 8 pasusa, 686 pojava). Kada je u pitanju rijeka, Andrić će još samo u jednoj pjesmi naznačiti objekat na vodi – SLAP NA DRINI (1924; 9 stihova, 138 riječi).

4. Pojam funkcije je dosta složen i pojavljuje se u svim naučnim oblastima. U književnoumjetničkom tekstu on stupa u interakciju sa još tri fundamentalna pojma – formom, značenjem i kategorijom. Od G. V. Lajbnica pa do danas u nauci funkcijom se nazivaju vrlo različite stvari, ali se sva tumačenja fokusiraju u sljedeće tačke: namjena, uloga, cilj, svrha; odnos; zavisnost; pozicija. U filozofiji se funkcijom smatra odnos dvaju objekata u kome promjena jednog vodi promjeni drugog, u matematici zavisnost jednih promjenljivih veličina od drugih (npr. površina kruga zavisi od njegovog prečnika), funkcionalna zavisnost koju čini nezavisna varijabla (argument) i zavisna varijabla (funkcija tog argumenta).⁵

5. Ako u tumačenju funkcija uzmemo kao polaznu poziciju odnos, dobićemo funkciju koja se zbog svoje univerzalnosti može nazvati osnovnom, centralnom, fundamentalnom. To je korelaciona, pod kojom podrazumijevamo usmjerenu, svrsishodnu interakciju dviju ili nekoliko suština, posebno megafenomena kakvi su čovjek, vrijeme i prostor. U sistemu funkcija smatramo da je ona centralna jer se u osnovi života i stvarnosti nalazi odnos i sve što nas okružuje predstavlja neku korelaciju. Postoje odnosi između ljudi, u okviru određenog socijuma, u određenom vremenu i na određenom prostoru.⁶

6. Funkcije se realizuju na dva nivoa: unutrašnjem (α -nivo) i spolnjem (β -nivo). Prvi čine imanentne, strukturne veze u kojima svaki element jedne cjeline dobija određenu ulogu. U slučaju mosta to su stubovi, lukovi, kapija, sofa, kaldrma, česma, kamen, ograda i sl. Drugi nivo obuhvata kontekstualnu ravan, prije svega, odnos objekat $\leftrightarrow$ prostor, vrijeme, socijum. U romanu čuprija stupa u interakciju sa okruženjem, vremenom i ljudima. Dakle, postoje funkcije opšteg sistema (mosta) i funkcije njegovih elemenata (kamen, stubova i sl.), odnosno (1) unutrašnje funkcije ili α -funkcije i (2) spoljne funkcije ili β -

⁴ O tome Andrić kaže: „Prvi put sam progledao pred tim mostom na Drini. Prozor moje sobe na drugoj obali gledao je na ovaj veličanstveni most pred kojim sam u detinjstvu uvek zastajao idući u školu. I dok su se moji drugovi igrali kraj reke ja sam tu, na sredini mosta, na kamenoj klupi, sofi, kako je zovu, voleo satima da slušam pričanja starih ljudi“ (Dimitrijević 1981: 64–65). O odnosu Andrića i Višegrada v. Popović 2005, Vučković 2006: 13–21.

⁵ Više o tome v. Tošović 2001.

⁶ Mišljenje L. Hjelmsleva o tome da u značajnom komunikativnom sistemu – jeziku nema ničeg što nije odnos (Hjelmslev 1960: 292) takođe ide u prilog ovoj poziciji.

funkcije. Na oba nivoa izdvajaju se četiri funkcije: ekstrakorelaciona, interkorelaciona, intrakorelaciona i parakorelaciona i njihove subfunkcije: nominacija (identifikacija i klasifikacija), predikacija, pragmatizacija (kvalifikacija, kvantifikacija, karakterizacija) i organizacija, a u sistemu sintagmatskih i paradigmatičkih veza realija sa realijama.

Što se tiče α -ravni, prva funkcija – α -intrakorelaciona se realizuje u sistemu unutrašnjih odnosa između elemenata datog objekta. Ona se bazira na činjenici da svaki od njih ima namjenu i vrši određeni zadatak u okviru svoje strukturne cjeline. U slučaju mosta takvu funkciju ima kamen u odnosu na kamen, stub u odnosu na stub, luk u odnosu na luk i sl. Oni djeluju na principu uzajamne zavisnosti.

Ukoliko spoj obrazuju jedinice različitih hipokategorija, nastaje α -interkorelaciona funkcija. Takav spoj čini sofa i kapija, stub i luk i sl. Članovi ovakvog odnosa obrazuju obligatornu zavisnost (recimo, sofa ne može postojati bez kapije niti kapija bez sofe).

Strukturni element vrši α -ekstrakorelacionu funkciju kada izražava odnos između dviju kategorijalno različitih realija. Pri tome nijedna od njih ne traži postojanje druge pa se radi o strukturnoj nezavisnosti. U konstrukciji mosta nalaze se dvije osnovne heterogene kategorije – kamen i drvo (prva je obligatorna za strukturu mosta, a druga fakultativna za cjelinu, dok je obligatorna za sve što se prigraduje i nadograđuje). Oni stupaju u relevantnu interakciju u privremenom dodatku ćuprije – čardaku. Takvu interakciju imamo u spoju mosta kao trajne građevine i onoga što se na njemu pojavljuje i nestaje kao ukras, ružna tvorevina, slučajna pojava. Ako bismo radi pojednostavljivanja uzeli samo jedan strukturni element – kamen, onda bismo kazali da on ima α -intrakorelacionu funkciju u interakciji kamen $\leftrightarrow$ kamen, interkorelacionu u interakciji kamen $\leftrightarrow$ drvo, a ekstrakorelacionu u interakciji kamen $\leftrightarrow$ voda. Na β -nivou, koji dolazi kao sistem spoljnih odnosa, postoje analogne β -funkcije: intra-, inter-, supra- i ekstrakorelacione. Most realizuje β -intrakorelacionu ako stupa u odnos sa građevinom iz iste kategorije i sa istom namjenom. U Andrićevom romanu ova se funkcija realizuje u odnosu između ćuprije na Drini i mosta na Rzavu.

*Da bi se jasno videla i potpuno razumela slika kasabe i priroda njenog odnosa prema mostu, treba znati da u varoši postoji još jedna ćuprija, kao što postoji još jedna reka.*⁷

Ćuprija ostvaruje β -interkorelacionu funkciju kada se povezuje sa prostorom i vremenom u kome se nalazi, pri čemu nastaje (a) objekatsko-prostorna interakcija – interakcija taksona jedne hipokategorije (građevine za premošćavanje) sa taksonom druge hipokategorije (prostora za premošćavanje), (b) obje-

⁷ Primjeri iz romana koji se navode u ovome radu preuzeti su iz Andrićevnog *Grailis-Korpusa*.

katsko-vremenska – interakcija taksona jedne hipokategorije (građevine za premošćavanja) sa taksonom druge hipokategorije (vremena u kome dolazi do premošćavanja).

Most vrši β -ekstrakorelacionu funkciju kada stupa u odnos sa ljudima i služi za njihove potrebe. Ova funkcija podrazumijeva interakciju heterogenih kategorija, odnosno članova kategorijalno različitih realija (neživog i živog). Data se funkcija realizuje na dva načina: kao odnos most $\leftrightarrow$ pojedinac (član socijuma) i most $\leftrightarrow$ kolektiv (socijum), pri čemu kao korelati dolaze ljudi iste hipokategorije (npr. pripadnici jednog naroda, etnosa) i ljudi različitih hipokategorija (npr. pripadnici dvaju ili više etnosa, religija, polova, civilizacijskih krugova).

Odnos mosta i živog tiče se ne samo čovjeka, već takođe životinje i biljke pa nastaje β -suprakorelaciona funkcija. Relacija most $\leftrightarrow$ životinja nije toliko izražajna u romanu, dok se odnos most $\leftrightarrow$ biljka više ispoljava, uglavnom u korelaciji mosta i drveta (kapije i čardaka).

Na oba nivoa (α - i β -) postoje četiri globalne funkcije: nominativna, predikativna, lokaciona i pragmatička (modalna) i dvije njihove ravni – sintagmat-ska i paradigmatska. Nominativna funkcija dolazi kao funkcija jezičkog znaka za oznaku građevine kojom se premošćava rijeka. U te svrhe u romanu se koriste lekseme punog značenja – *most* i *ćuprija*, leksema šireg značenja (*građevina*) i deiktičke riječi – *on* (zamjena za *most*), *ona* (zamjena za *ćupriju*). Takve jezičke jedinice služe za ukazivanje na element stvarnosti, dakle vrše funkciju nominacije (imenuju realije i njihova neprocesualna i procesualna obilježja). Predikativna funkcija sastoji se u dovođenju mosta u logičko-komunikativnu vezu sa kontekstom, čime nastaje složena predikativna simbioza objekta i prostora (mosta i okoline). Postoje dva dijela predikacije – kvalifikacija (karakterizacija) i kvantifikacija. Prvom se bliže označava veza objekta (mosta) i okruženja (ljudi, prostora i vremena), a drugom ističu količinske vrijednosti takve interakcije (recimo, most u odnosu na pojedinca i kolektiv). Lokaciona funkcija mosta sastoji se u njegovom uklapanju u prostor i vrijeme. Pragmatička (modalna) funkcija podrazumijeva uspostavljanje mentalnog, psihološkog i emocionalnog odnosa između mosta i čovjeka (u obliku pragmatizacije i identifikacije), što je najviše došlo do izražaja kod Alihodže Mutevelića.

7. Funkcije mosta možemo posmatrati kao oblik zavisnosti. Ovdje nam se kao najadekvatniji čini model Luisa Hjelmsleva, koji razlikuje tri vrste zavisnosti: (a) uzajamnu ili interpedenciju, u kojoj jedan član pretpostavlja postojanje drugog i obrnuto, (b) jednostranu ili determinaciju, u kojoj jedan član pretpostavlja postojanje drugog, ali ne i obrnuto, i (c) slobodniju ili konstelaciju, u kojoj su oba člana kompatibilna ali nijedan od njih ne pretpostavlja postojanje drugog: dva člana ne stupaju ni u kakve odnose zavisnosti ali su kompatibilni (Hjelmslev 1999: 151). Ako ovaj model primijenimo na most, dobićemo sljedeću sliku. Interpedencija leži u osnovi svih mostovnih α -funkcija (recimo

jedan kamen mosta pretpostavlja postojanje drugog kamena i obrnuto). Determinacija je javlja u svim ekstrakorelacionim funkcijama (α - i β -funkcijama) pa npr. kapija strukturno ne traži postojanje čardaka i obrnuto. To se isto odnosi na vodovod i gvozdeni kapak koji je ostao nakon miniranja mosta. Konstelaciju nalazimo u odnosu mosta i česme (ova posljednja nije potrebna za njegovo funkcionisanje, ali je kompatibilna sa njegovom osnovnom komunikativnom funkcijom).

8. Most se odlikuje velikom polifunkcionalnošću. Globalno se izdvajaju njegove nepromjenljive funkcije (one koje ima od početka do kraja pripovijedanja) i transformacione, modifikacione (koje u nekim fabularnim fazama doživljavaju funkcionalne izmjene). Prve se realizuju na lokalnom nivou (višegradskom) i na nivou uže regije (područja oko Drine), a u druge se održavaju na širem području. Modifikacija funkcije mosta na Drini se ispoljava u tome što u jednim vremenima dobija na značaju, a u drugim gubi. Prvi slučaj posebno je došao do izražaja u vrijeme Karađorđevog ustanka 1804.⁸

U tim vremenima važnost mosta kao jedine sigurne veze između bosanskog pašaluka i Srbije neobično je porasla. U kasabi je sada bio stalan odred vojske, koji se ni za vreme dugih zatišja nije rasturao i koji je čuvao most na Drini.

Druga se javlja nakon tri stoljeća njegovog postojanja. Funkcija kopče za Bosnu i Tursku je dolaskom Austrougarske potpuno marginalizovana. On je tada povezivao samo dva dijela kasabe i dvadesetak sela sa jedne i sa druge strane Drine; most je bio odsječen i od Istoka i od Zapada te prepušten sebi; njegov zadatak je *njega izneverio*; vezirova zadužbina se našla odbačena i stavljena izvan glavne struje života; most je stajao kao osuđen.

Upravo, taj Istok, koji ga je i stvorio i koji je do juče još bio tu, istina podrman i načet, ali stalan i stvaran kao nebo i zemlja, sad je iščezao kao priviđenje, i sad most zaista ne vezuje drugo do dva dela kasabe i ono dvadesetak sela sa jedne i sa druge strane Drine. ♦ Veliki kameni most, koji je po zamisli i pobožnoj odluci vezira iz Sokolovića trebalo da spaja, kao jedan od beočuga imperije, dva dela carevine, i da „za bolju ljubav“ olakšava prelaz od Zapada na Istok, i obrnuto, bio je sada stvarno odsečen i od Istoka i od Zapada i prepušten sebi kao nasukani brodovi i napuštene bogomolje. Za tri puna veka on je izdržao i nadživio sve i, nepromenjen, verno služio svome zadatku, ali su se ljudske potrebe okrenule i stvari u svetu promenile: sad je njegov zadatak njega izneverio. Po njegovoj veličini, trajnosti i lepoti, vojske bi mogle preko njega da prelaze i karavani da se nižu još stolećima, ali eto, večnom i nepredvidljivom igrom ljudskih odnosa vezirova zadužbina se našla odjednom odbačena i kao vradžbinom stavljena izvan glavne struje života. Sadašnja uloga mosta nije se podudarala nikako sa njegovim večno mla-

⁸ „Višegradski most je sigurno imao veliki privredni, socijalni i državni značaj i, u stvari, uklonio je skelu i skeledžiju, savladao reku, otklonio mnoge teškoće i nesreće, te povezao Zapad sa Istokom, kao što je to zapisano u osamnaestom poglavlju“ (Pirjevec 1979: 468).

dim izgledom i džinovskim a skladnim srazmerama. ♦ Most je stajao kao osuđen, ali još u suštini nedirnut i ceo, između dva zaraćena sveta.

Gubitak funkcije ne mora da se odnosi na čitav most, već samo na njegov jedan dio. Takav je slučaj sa čardakom, čija je potreba nestala gašenjem bune u Srbiji.

A kad se stanje smirilo u Srbiji i na granici, čardak je izgubio važnost i smisao. Ali u njemu je i dalje spavala straža, iako je prolaz preko mosta bio već odavno slobodan i bez nadzora.

Do privremenog slabljenja ili neutralizacije funkcije mosta došlo je tokom granatiranja kasabe.

Zbog stalnog bombardovanja obustavljen je po danu svaki veći saobraćaj preko mosta: civili prelaze slobodno, pa i vojnici pretrčavaju pojedinačno, ali čim krene malo veća grupa, sa Panosa je zaspu šrapnelom. Posle nekoliko dana stvorila se izvesna pravilnost.

9. U sistemu globalnih funkcija mosta postoje integritetske (cjelovite) i parcijalne (segmentne) funkcije. Prve podrazumijevaju da kompletna građevina vrši određenu funkciju (recimo, most svojom cjelinom povezuje dvije obale Drine), a druge da pojedini dijelovi mosta imaju svoj zadatak. Tu se kao funktori (nosioci funkcija) izdvajaju kapija i njena sofa, koje predstavljaju centralni dio mosta i centralni dio pripovijedanja budući da se na njima odvijaju najvažnija zbivanja.

Kapija je najvažnija tačka na mostu, isto kao što je most najvažniji deo varoši, ili kako je jedan turski putnik, koga su Višegrađani lepo ugostili, napisao u svom putopisu, „njihova kapija je srce mosta koji je srce ove kasabe koja svakom mora da ostane u srcu“.

Ostali segmenti imaju ograničene pripovjedačke funkcije: arapski natpis na kapiji, čardak kao (privremeni) kontrolni punkt, središnji stup kao nosilac mitološke funkcije (prije svega, u legendi o uzidanim blizancima Stoji i Ostoji te crnom Arapinu), hrastova greda zabijena na kapiji (koja će poslužiti za građenje jedne od najupečatljivijih scena u romanu – zakucavanja eksera u Alihodžino uvo), lukovi (sa estetskom funkcijom, zbog svoje elegancije i ljepote), česma, kaldrma...

10. Treća diferencijacija obuhvata kvantifikaciju funkcija.⁹ U tome sistemu primarna je binarna funkcija, zasnovana na odnosu dvaju članova. To mogu biti rijeke (Drina i Rzav), mostovi (ćuprija na Drini i most na Rzavu), građevine Mehmed-paše Sokolovića (most i Kameni han), udubine („dve po dve“ uzvodno od mosta), bliznad – brat i sestra (Stoja i Ostoja), krajevi puta (sarajevski drum), otac i kćer (Avgada Osmanagić i njegova Fata), žena i muškarac (Hadži-Omerovica i Hadži-Omer), ljubavnici (Zorka i Glasinčanin), kocari (Milan Glasinčanin i stranac), terenski parovi (desna i lijeva obala Drine,

⁹ Više o tome v. Tošović 2005.

sela – Velji Lug i Nezuci), kolektivi (domaći ljudi i stranci, pravoslavni i muslimani, Srbi i Bošnjaci¹⁰), civilizacije (Istok i Zapad), regije (Bosna i Srbija), žrtva i dželat/krvnik (Radisav i Ciganin Meržan sa svoja dva pomoćnika), slučajno uvezane sudbine (starac Jelisije i momak Mile), boje (bijeli most i zelena rijeka), vremena (prošlost i sadašnjost), stanja i radnje (procvat kasabe i njen pad; uspon i slom Lotike; maštanja Ćorkana i njegovo triježnjenje), stvarnost i mit, realnost i fantastika, istraživač i umjetnik, etički principi (dobro i zlo)¹¹, normalno i nastrano (patološko), prosječno i izuzetno, lijepo i ružno, naučno i umjetničko, istorijska i umjetnička istina, moderno i tradicionalno, mitsko i psihološko¹², lokalno i univerzalno i sl. Taj binarizam se prenosi i na jezički plan pa se često pojavljuju leksički parovi sa konjunkcijom *i* tipa *na kapiji i oko kapije, poslovi i pazari, sastanci i sačekivanja*.

Na kapiji i oko kapije su prva ljubavna maštanja, prva viđenja u prolazu, dobacivanja i sasaptavanja. Tu su i prvi poslovi i pazari, svađe i dogovori, tu sastanci i sačekivanja.

U binarnim odnosima ponekad dolazi treći elemenat – ono što razdvaja dva člana pa nastaje monofunkcionalizam. Najizrazitiji primjer je rijeka između dviju obala kao granica između ljudi. Monofunkcije se javljaju i u formi izdvajanja pojedinaca kao izuzetnih, unikatnih ličnosti (Fata, Alihodža, Ćorkan i dr.). Monofunkcionalizam nastaje i kada se gubi jedan član para. Najtipičniji primjer je skeledžija Jamak koji ima samo jedno oko, jedno uvo i jednu nogu pa se doživljava kao polumitsko biće (slično Haronu, junaku iz grčke mitologije). U ovom slučaju monofunkcionalizam nije direktno povezan sa mostom jer nastaje prije nego što je on i postojao, ali je funkcionalno korelativan budući da je tada skela (kojom je upravljao Jamak) zamjenjivala most, koji će kasnije preuzeti njenu ulogu.

Tamo gde Drina preseca drum bila je čuvena „skela na Višegradu“. To je bila crna, starinska skela i na njoj mrzovoljan, spor skeledžija, po imenu Jamak, koga je budnog bilo teže dozvati nego drugog iz najdubljeg sna. Bio je čovek divskog rasta i neobične snage, ali je propao u mnogim ratovima u kojima se proslavio. Imao je samo jedno oko, jedno uho i jednu nogu (druga mu je bila drvena).

Binarna funkcija generiše kontrastnu funkciju kojom se ukazuje na razlike, nepodudarnosti između člana **A** i člana **B**. Recimo, ćuprija se dovodi u vezu sa drugom građevinom Mehmed-paše Sokolovića – Kamenitim hanom koja je imala sasvim suprotnu sudbinu.

Ti znaš šta su stariji ljudi pričali, kakav je bio Kameniti han; nije ga bilo u carevini; pa ko njega poruši? Da je bilo po gradi i majstoriji, hiljadu bi godina trajao; pa opet se istopio kao da je od voska, a sad na onom mjestu na kom je han bio krmad rokću i švapska borija izviija. ♦ Ali ako je karavan-seraj, sticajem neobičnih pri-

¹⁰ Oni se označavaju i kao (domaći) *Turci*.

¹¹ Pri tome je most, prije svega, simbol dobra, ali i mjesto na kome se ispoljava zlo.

¹² V. Džadžić 1996: 392.

lika, morao da izneveri svoju namenu i da pre vremena ode u ruševine, most kome nije trebalo nadzora ni izdržavanja, ostao je prav i nepromenjen i vezivao rastavljene obale i prebacivao žive i mrtve terete, kao i prvog dana svoga postanka. ♦ Videli smo kako je posle gubitka Mađarske Kameniti han izgubio prihode iz kojih se izdržavao i kako je sticajem prilika postao ruševina a od vezirove zadužbine ostao samo most, kao javno dobro koje ne traži naročito izdržavanja i ne donosi prihoda.

Kontrast je posebno došao do izražaja kada je Fata donosila sudbonosnu odluku prelazeći u mislima preko mosta i koncentrišući se na most kao svoj poslednji orijentir u životu. Sva njena razmišljanja kreću se između dva pola – jedno je očevu **da**, drugo njeno **ne**.

*Da, i čuje ga i vidi, kao da je tu pred njom. To je njen dragi, moćni, jedinstveni babo, sa kojim se oseća jedno, nerazdeljivo, slatko jedno, otkako zna za sebe. I sam taj njegov teški i potresni kašalj oseća u svojim grudima. Istina, to su ta usta koja su kazala **da** tamo gde je ona kazala **ne**. Ali ona je u svemu jedno sa njim, pa i u tome. I to njegovo **da** ona oseća kao svoje (isto koliko i svoje **ne**). I zato je njena sudbina preka, neobična, sutrašnja, i zato ona na njoj ne vidi izlaza, a ne može ni da ga vidi, kad ga nema. Jedno zna. Zbog toga očevog **da**, koje je veže isto kao i ono njeno **ne**, moraće izaći pred kadiju sa Mustajbegovim sinom, jer je nemoguće i pomisliti da Avdaga Osmanagić ne održi reč. Ali isto tako zna, i isto tako dobro i posigurno, da posle toga ne može njena noga stupiti u Nezuke, jer onda opet ne bi ona održala svoju reč. A to je, naravno, nemoguće, jer i to je Osmanagića reč. Tu, na toj mrtvoj tački, između svoga **ne** i očevog **da**, između Veljeg Luga i Nezuka, tu, na najbezizlaznijem mestu treba tražiti izlaz. Tu je sad njena misao. Ne više u prostranstvima velikog i bogatog sveta, ne čak ni na celom putu od Veljeg Luga do Nezuka, nego na tom kratkom i žalosnom komadiću druma koji vodi od mešćeme u kojoj će je kadija privenčati za Mustajbegova sina, pa do kraja mosta gde se kamenita strmina spušta na uski put kojim se ide u Nezuke i na koji ona, to pouzdano zna, neće nikad nogom stupiti. Taj komadić puta preletela je njena misao bez prestanka, s jednog kraja na drugi, kao što čunak leti kroz tkanje. Od mešćeme, preko polovine čaršije, pa preko pijaca do kraja mosta, ali otud bi se odmah vraćala kao od ponora, preko mosta, pijaca, kroz čaršiju, do mešćeme. I sve tako: napred-natrag, napred-natrag! Tu se tkala njena sudbina.*

Funkcija kontrastiranja se nastavlja i nakon sudbonosnoj Fatinog skoka u Dri-
nu.

*Nova feredža od crne čoje, koju voda nije uspela da svuče, posuvratila se i prebacila preko glave: tako je, pomešana sa dugom i gustom kosom, sačinjavala zasebnu **crnu** masu pored **belog** i bujnog devojčinog tela sa kog je bujica potrgala i svukla tanke svadbene haljine.*

Neke se funkcije realizuju na mostu u odnosu triju članova. Nju, recimo, čini trougao Jlenka – Fedun – hajduk, Zorka – Glasinčanin – Stiković. Most dobija ulogu pozicioniranja triju vjera (pravoslavne, islamske i jevrejske), njihovog preplitanja, ukrštanja i sučeljavanja. Ovaj funkcija posebno dolazi do izražaja kada se na ćupriji sastaju „zakonoše“.

*Rečeno mu je da će drugog dana na jedan sat pred podne stići komandant, pukovnik, i da na ulasku u varoš moraju da ga dočekaju najugledniji ljudi iz kasabe, i to **predstavnici sve tri vere**. Sedi i rezignirani mulazim pozvao je odmah **Mula-Ibrahima, Huseinagu, muderisa, pop-Nikolu, i rabina Davida Levija**, saopštio im da oni „kao zakonoše i prvi ljudi“ moraju sutra u podne dočekati austrijskog komandanta na kapiji, pozdraviti ga u ime građanstva i otpratiti do u čaršiju. Mnogo pre određenog vremena četvorica „zakonoša“ našli su se na opustelom pijacu i sporim koracima zaputili na kapiju.*

11. Postoje primarne i sekundarne funkcije mosta. Ako se polazi od referenta, onda je njegova primarna uloga građevinska (služi kao građevina). Ako je pak ishodište ono što on označava i što prevazilazi njen osnovni zadatak (premošćavanje rijeke i povezivanje predjela i ljudi), onda je primarna funkcija simbolička, odnosno metaforička.¹³ Dominantni proces – premošćavanje može se funkcijski posmatrati dvojako: egzistencijalno (kao nešto što funkcioniše u realnosti) i umjetnički (kao simbol, metafora). U romanu realno, fizičko premošćavanje služi kao temelj za oblikovanje simboličkog premošćavanja dviju različitih „obala“ – realne i irealne.¹⁴ Ali je i umjetnička struktura dvoslojna – jedna je u kamenu, a druga u riječi. Most Andrić koristi za stvaranje kompleksne metafore u kojoj, na kojoj i pomoću koje dolazi do (a) povezivanje pojedinaца, njihovih sudbina i kolektiva na više planova – emocionalnom (ljubavnom, prije svega), nacionalnom, vjerskom, regionalnom, civilizacijskom..., (b) neutralisanja granica među ljudima, c) eliminisanje jazova i provalija, (c) objedinjavanja vremenskih planova (prošlosti, sadašnjosti i budućnosti)¹⁵, perioda (vijekova, konkretno četiri stoljeća), epoha i sl. Ovom se građevinom ne spajaju samo tačke u prostoru već i tačke u vremenu pa stoga most dobija i važnu temporalnu funkciju. Čuprija je u romanu višeznačni simbol. Ona ne predstavlja isključivo objekat u prostoru, već i sredstvo za povezivanje na nizu nivoa – gnozeološkom, kognitivnom, psihološkom, sociološkom, civilizacijskom, ideološkom, nacionalnom, vjerskom...

12. Most ima značajnu ulogu književnoumjetničkog motiva. U Andrićevom romanu to je centralni simbol oko koga se sve dešava pa je njegova simbolička funkcija dominantna.¹⁶ Čuprija je već od naslova signal da je sve vezano za nju (signalna funkcija). Ova je građevina višeslojni simbol, složena metafo-

¹³ „Premošćavanje znači povezivanje, izmirenje i spajanje. Smisao premošćavanja je u tome da ne bude deljenja, protivnosti i rastanka. Premošćavanje je težnja ka skladu, to je nada da ćemo prekoračiti ljudski nered i besmisao“ (Milatović 1996: 171).

¹⁴ Most je „veza između dveju obala stvarnosti, realne i irealne“ (Džadžić 1996: 229).

¹⁵ Luk mosta je građevinsko-arhitektonski segment, ali u romanu postaje metafora u značenju 'vremenski luk između vijekova koji se opisuju'.

¹⁶ O mogućnostima i granicama simbola u romanu NA DRINI ČUPRIJA v. Roisch 1968.

ra. Most je u romanu i realni prostorni objekat, ali je i slojevita metafora¹⁷. Čuprija podrazumijeva realiju (referenta, građevinu) i znak te građevine kao simbola. Taj centralni simbol romana je nastao iz drugog simbola (signala) – crne pruge, koja je presijecala grudi Mehmed-paše Sokolovića i nije mu dala mira sve dok nije čupriju sagradio.¹⁸

*Prva slika mosta, kojoj je bilo suđeno da se ostvari, blesnula je, naravno još posve neodređena i maglovita, u mašti desetogodišnjeg dečaka iz obližnjeg sela Sokolovića, jednog jutra 1516. godine, kad su ga tuda proveli na putu iz njegovog sela za daleki svetli i strašni Stambol. ♦ Zapamtio je kamenitu obalu, obraslu retkim, golim i ubogo sivim rakitama, nakaznog skeledžiju i trošnu vodenicu, punu paučine i promaje, u kojoj su morali da prenoće pre nego što su uspeali da se svi prebace preko mutne Drine nad kojom su graktale vrane. **Kao fizičku nelagodnost negde u sebi – crnu prugu koja s vremena na vreme, za sekundu-dve preseče grudi nadvoje i zaboli silno** – dečak je poneo sećanje na to mesto, gde se prelama drum, gde se beznade i čamotinja bede zgušnjavaju i talože na kamenitim obalama reke preko koje je prelaz težak, skup, i nesiguran. To je **bilo ranjivo i bolno mesto** te i inače brdovite i oskudne krajine, na kome nevolja postaje javna i očita, gde čovek biva zaustavljen od nadmoćne stihije i, postidjen zbog svoje nemoći, mora da uvidi i jasnije sagleda i svoju i tuđu bedu i zaostalost. Sve je to leglo u onu **fizičku nelagodnost koja je ostala u dečaku toga novembarskog dana i koja ga nikad docnije nije potpuno napustila**, iako je on promenio život i veru, ime i zavičaj. ♦ Tako je sa **podizanjem mosta i hana nestalo, kao što se vidi, mnoge muke i nezgode. Nestalo bi možda i onog neobičnog bola** koji je vezir u detinjstvu poneo sa višegradske skele, iz Bosne: crne, oštre pruge koja mu s vremena na vreme preseca grudi na dve polovine. Ali Mehmed-paši nije bilo suđeno da živi bez toga bola ni da dugo uživa u misli na svoju višegradsku zadužbinu. Ubrzo posle završetka poslednjih radova, tek što je karavanseraj pravo proradio i most se proćuo po svetu, Mehmed-paša je još jednom osetio bol od „crnog sečiva“ u grudima. I to poslednji put.*

¹⁷ Dušan Pirjevec kaže da je most hair – zadužbina, berićet – blagoslov, potpuna lepota i prvenstveno umetničko delo, ali je najvažnije ovo poslednje: „[...] odlučujuća su, naime, značenja kojima je ovaj most baš kao umetničko delo opterećen i zadužen, i koja su takva da se ne podudaraju s našom svakidašnjom predstavom o umetnosti i njenom mestu u čovekovom individualnom i društvenom životu“ (Pirjevec 1980: 480). Za Džadžića most nije indiferentna kamena masa, već „sfinga sa tajnom, poklisar večnosti, tumač, ali i činilac istorije“: „Postojan kao kamen, stvarno kamen, on je istovremeno i sloj poetskog tkiva. Most raste u metaforu, u spoj čovekove ograničenosti sa neograničenim, u doživljaj osvojene večnosti, ćutljivi prezir prolaznosti“ (Džadžić 1996: 229). Ovaj kritičar dodaje: „Ima nečeg ritmičnog i ritualnog u načinu na koji se raspolaže tom poentom, nečeg poetski sugestivnog i filozofski karakterističnog za čitavu misaonu metaforu ovoga romana“ (Džadžić 1996: 236).

¹⁸ „Protivurečnost je namerna i zapravo prividna; pre svega, ona nas upozorava da je most po svom poreklu najpre ‘savlađivanje’ one fizičke nelagodnosti, da je, dakle, premošćivanje crne pruge, koju zarezuje crno sečivo, i ‘slepljivanje’ u silnom bolu prepolovljenih grudi“ (Pirjevec 1979: 468).

13. Kada je u pitanju ova funkcija, treba istaći da se most veoma često koristi kao simbol za oblikovanje gradskih grbova.¹⁹ Evo nekoliko primjera:

Grb
Višegrada

Grb
Mostara

Grb
Sarajeva

Grb
Skopja

Grb San-
skog Mosta

Bruk na
Muru u
Štajerskoj

Fridrihshajn-
Krojzberg u
dijelu Berlina

Firstenfeldbruk
u Bavarskoj

Kenigsbrik u
Saksoniji

Insbruk u
Tirolu

Pošto se nalazi u osnovi grba Višegrada, može se reći da Mehmed-pašina ćuprija ima osobenu (dodatnu) funkciju – heraldičku.

U romanu su značajni simboli kamen i drvo. Most je sagrađen od kamena, te „najpostojanije materijalne građe“ (Džadžić 1996: 229), od „oduhovljenog“ kamena,²⁰ a ne od indiferentne mase, pa je na taj način „kamena masa postala

¹⁹ „Die Brücke ist ein weit verbreitetes Symbol für die Überwindung von Gräben und die Verbindung über trennende Grenzen hinweg. Daran knüpfen sowohl die Bezeichnung des römischen Papstes als 'Pontifex Maximus' (Oberster Brückenbauer) als auch die Wahl der Brücke als Symbol kirchlicher oder sozialer Einrichtungen mit Dialogauftrag (Evangelische Akademie Bad Boll) an. Den Aufbruch zu neuen Ufern sollte der Name der expressionistischen Künstlergruppe Die Brücke anfangs des 20. Jahrhunderts symbolisieren. Auf der Rückseite jeder Eurobanknote ist ebenfalls eine Brücke als einendes Symbol der Gemeinschaft abgebildet.

Zugleich und infolge der zunehmenden Bau- und Verkehrssicherheit heute weniger im Vordergrund steht das Motiv der Brücke auch für das mit Angst besetzte Beschreiten gefährlicher Wege. Brücken können einstürzen, wirken manchmal wackelig oder wenig Vertrauen erweckend, führen über gefährliche Abgründe und stehen für das Betreten von Neuland. Das Begehen einer Brücke ist mit der Gefahr eines Absturzes verbunden; in früheren Zeiten war es daher oft der Baumeister, der zum Beweis der Stabilität die Brücke als erster überschreiten musste. Im Mittelalter entstanden auch Brückensagen, wenn es beim Bau der Brücke nicht mit rechten Dingen oder gar mit dem Teufel zugegangen sein soll. Brücken galten zudem als bevorzugter Ort für Überfälle durch Wegelagerer.

Die Tatsache, dass Wohnungslose gelegentlich den öffentlichen Raum unter Brückenauffahrten als Schutz- und Wohnquartier nutzen, hat dazu geführt, dass die Redensart unter Brücken hausen zum bildhaften Ausdruck für Obdachlosigkeit im urbanen Umfeld geworden ist“ (Brücke2-www).

²⁰ „Tako je, od tog 'oduhovljenog' kamena nastao prvi most, onaj na Žepi, skica za drugi, višegradski, za ćupriju na Drini“ (Džadžić 1996: 226).

simbol, utočište od nesnalaženja u haosu života, dobar povod da se u njegovoj formuli uobliči cilj i smisao koji Andrić, 'izgnanik' i 'samotnik', nije nalazio u događajima oko sebe, da se haotična životna realnost projicira u harmoničnu nadrealnost" (Džadžić 1996: 226).²¹

Važni su i drugi elementi mosta (recimo, mračni otvor u srednjem stubu) kao i vanmostovni znakovi u interakciji sa ćuprijom (crveni krst ispred Alihodže prikovanog za hrastovu gredu na mostu,²² obilna svjetlost koja pada na Radisavljev grob, tragovi konjskih kopita u kamenu i na prostoru koji gravitira mostu²³). Bitna karakteristika osnovnih simbola u romanu mogla bi se sažeti u jednu riječ: ćutanje²⁴.

14. U ekstrakorelacionom sistemu mosta postoje konstante i varijable. Konstanta je sama građevina, a varijabla ljudi koji na njemu i oko njega žive i rade. Pri tome ljudi dolaze (varijabla **A**), a most (konstanta **B**) ostaje. **B** je uvijek prisutno, ono je nešto apsolutno, a **A** je uvijek relativno (ono što jedno vrijeme traje, odlazi, dolazi ili se ponavlja, kruži, ciklično funkcionise)²⁵. Most kao realizacija konstante **B** pojavljuje se na nizu mjesta u romanu, a posebno na kraju poglavlja, i to kao poenta. On najčešće predstavlja simbol vječnosti jer je vječito isti, on je vječita stvar, odlikuje se vječitom mladošću.

²¹ Petar Džadžić izvlači i širi zaključak: „Simbolika mosta i konotativna zbivanja na njemu sugerišu nam da postoji samo kružna pitanja i da je sve ostalo varka, da je istorija ljudskog društva samo jedno ponavljanje“ (Džadžić 1996: 236–237). On dodaje da je Andrićev most sličan tvorevinama koje su simbolisti s kraja prošlog vijeka nastojali da utemelje na ruševinama koje je vijek strogo naučnog reda ostavio za sobom (Džadžić 1996: 247).

²² Više o tome v. Džadžić 1981.

²³ Oni se različito tumače kod pravoslavne i muslimanske djece – kao kopita šarca Marka Kraljevića i kao bedevije Muse Kesedžije.

²⁴ Fenomen ćutanja bitna je determinanta Andrićevog stvaralaštva. Ona je došla do izražaja još u *EX PONTU: Poslednji izraz svih misli i najjednostavniji oblik svih nastojanja je – šutnja* (EX PONTU – Gralis-www). Ćutanja će doći do izražaja i u pripovijeci *MOST NA ŽEPI* u kojoj će Andrić, kroz usta junaka, reći: *U ćutanju je mudrost*. Ćutanje velikih Andrićevih simbola, prije svega mostova, Petar Džadžić naziva najsavršenijim izrazom smisla i težnji svijeta: „U to ćutanje položene su formule života, a taj život, integrisan i otelovljen u višegradskoj ćupriji, kazivaće nam sebe, istoriju, svoj odnos prema ljudima, značenje prolaznosti, smisao zla, mogućnost promene, i svoju iskonsku, nesalomljivu snagu“ (Džadžić 1996: 225–226). Ovaj kritičar smatra da ćutanje nosi i šifru zakona, klicu tajnosti, imunitet za prolaznost (Džadžić 1996: 225–226). Po njegovom mišljenju most postaje u romanu aktivni „mislilac“ koji sve što ima da poruči poručuje – ćutanjem (Džadžić 1996: 351).

²⁵ O „igri ponavljanja“ kod Andrića v. Džadžić 1996: 239. „Svet se menja ali su promene kozmetičke. Bit stvarnosti i bit čoveka iskazuju se Andrićevom omiljenim sintagmama – *uvek isto, uvek ista, uvek isti*“ (Džadžić 1996: 391).

*Bilo je prirodno da se ona neće zaustaviti ni kod starinskog mosta sa **večito istim likom**. ♦ Samo, niko nije mogao da se doseti šta bi mogli da rade sa mostom, koji je za sve živo u kasabi predstavljao stvar **večitu** i nepromenljivu, kao što su zemlja koju gaze i nebo nad njima. ♦ A most je i dalje stajao, onakav kakav je oduvek bio, **sa svojom večitom mladošću** savršene zamisli i dobrih i velikih ljudskih dela koja **ne znaju šta je starenje ni promena** i koja, bar tako izgleda, ne dele sudbinu **prolaznih** stvari ovoga sveta. ♦ Prema njemu je, u kosoj perspektivi, **stajao večiti i večito jednaki most**; kroz njegove bele lukove nazirala se zelena, obasjana i nemirna površina Drine, tako da je izgledao kao neobičan derdan u dve boje, koji trepti na suncu.*

To je trajna građevina, trajno čudo od kamena.

*Samo vezir je mogao dati sve što treba da se **ovo trajno čudo od kamena** sagradi.²⁶ ♦ Tek kad je kao plod toga napora iskrasnio veliki most, ljudi su počeli da se sećaju pojedinosti i da postanak stvarnog, vešto zidanog i **trajnog mosta** kite maštarskim pričama koje su opet oni umeli vešto da grade i dugo da pamte. ♦ Ali on je stajao još isti onakav kakvog ga je video veliki vezir pred unutarnjim pogledom sklopljenih očiju i kakvog ga je ostvario njegov neimar: moćan, lep i **trajan**, iznad svih promena. ♦ Osim poplava bilo je i drugih nasrtaja na most i njegovu kapiju; njih je donosio razvitak događaja i tok ljudskih sukoba; ali oni su još manje nego vodena stihija mogli da naškode mostu ili da **trajno išta izmene na njemu**. ♦ Po njegovoj veličini, **trajnosti** i lepoti, vojske bi mogle preko njega da prelaze i karavani da se nižu još stolećima [...]. ♦ Sve može biti. Ali jedno ne može: ne može biti da će posve i zauvek nestati velikih i umnih a duševnih ljudi koji će za božju ljubav podizati **trajne građevine**, da bi zemlja bila lepša i čovek na njoj živio lakše i bolje. ♦ Osim poplava bilo je i drugih nasrtaja na most i njegovu kapiju; njih je donosio razvitak događaja i tok ljudskih sukoba; ali oni su još manje nego vodena stihija mogli da naškode mostu ili da **trajno išta izmene na njemu**.*

Most ostaje nepromijenjen i nepromenljiv, on ne zna šta je promjena, iznad je svih promjena.

*Izgledalo je kao da će beli, drevni most, koji je preturio preko sebe tri veka bez traga i ožiljka, ostati i „pod novim carem“ **nepromenjen** i doleteti i ovoj poplavi novina i promena kao što je uvek odolevao i najvećim „povodnjama“ i iz razbesnelih masa mutne vode, koje bi ga preplavile, iskrsavao nedirnut i beo kao preporođen. ♦ A između tako poplavljenih obala, nad vodom koja se šumno valjala, još uvek mutna i bujna, stajao je most, beo i **nepromenjen**, na suncu. ♦ Na površini, uz ogradu se zadržale naslage mulja, koje su se sada sušile, ispucale na suncu, a na kapiji zaustavila i naslagala čitava gomila sitnog granja i rečnog taloga, ali sve to nije niukoliko menjalo izgled mosta koji je **jedini preturio poplavu bez kvara i izronio iz nje nepromenjen**. ♦ Za tri puna veka on je izdržao i nadživio sve i, **nepromenjen**, verno služio svome zadatku, ali su se ljudske potrebe okrenule i stvari u svetu promenile: sad je njegov zadatak njega izneverio. ♦ Tako su se obnavljali naraštaji pored mosta, a on je kao prašinu stresao sa sebe sve tragove koje su na njemu ostavljale prolazne ljudske čudi ili potrebe, i ostajao posle svega **nepromenjen i nepromenljiv**. ♦ A most je i dalje stajao, onakav kakav je oduvek bio, sa svojom večitom mladošću savršene zamisli i*

²⁶ O vječnosti mostova v. Trifković 1962.

dobrih i velikih ljudskih dela koja **ne znaju šta je starenje ni promena** i koja, bar tako izgleda, ne dele sudbinu **prolaznih** stvari ovoga sveta. ♦ Ali on je stajao još isti onakav kakvog ga je video veliki vezir pred unutarnjim pogledom sklopljenih očiju i kakvog ga je ostvario njegov neimar: moćan, lep i trajan, **iznad svih promena**.

To je drevna građevina koji ima iza sebe tri vijeka.

Izgledalo je kao da će beli, **drevni** most, koji je preturio preko sebe tri veka bez traga i ožiljka, ostati i „pod novim carem“ nepromenjen i odoleti i ovoj poplavi novina i promena kao što je uvek odolevao i najvećim „povodnjama“ i iz razbesnelih masa mutne vode, koje bi ga preplavile, iskrsavao nedirnut i beo kao preporođen. ♦ Sve ono što je dremalo u ljudima, **drevno kao ovaj most** i nemo i nepomično kao on, sad je odjednom oživelo i počelo da utiče na svakodnevni život, opšte raspoloženje i ličnu sudbinu svakog pojedinca. ♦ Sve je izgledalo kao uzbudljiva i nova igra **na ovom drevnom mostu** koji se na mesečini julskih noći belasao čist, mlad i nepromenljiv, a savršeno lep i jak, jači od svega što vreme može da donese i ljudi da smisle i učine.

Most je savršeno lijep i jak, pravi hair i prava ljepota

Most je izgledao **beskrajan i nestvaran**, jer mu se krajevi gube u mlečnoj magli a stubovi pri dnu tonu u tami; jedna strana svakog stuba i luka jarko je osvetljena, a druga u potpunoj senci; te obasjane i tamne površine lome se i seku u ostrim crtama tako da ceo most liči na čudnu arabesku nastalu u trenutnoj igri svetlosti i mraka. ♦ Sve je izgledalo kao uzbudljiva i nova igra na ovom drevnom mostu koji se na mesečini julskih noći belasao čist, mlad i nepromenljiv, a **savršeno lep i jak, jači od svega što vreme može da donese i ljudi da smisle i učine**. ♦ Toliko godina on gleda kako ruku ne skidaju sa čuprije, čistili su je, doterivali, popravljali u temeljima, vodovod su kroz nju sproveli, elektriku na njoj zapalili, i onda su sve to jednog dana digli u lagum kao da je stena u planini a ne zadužbina, **hair i lepota**.

Most objedinjuje u sebi više vrijednosti: veličinu, trajnost, ljepotu, mladost, savršenstvo, neprolaznost, stabilnost, skladnost, čvrstinu, neuništivost....

4. Po njegovoj **veličini, trajnosti i lepoti**, vojske bi mogle preko njega da prelaze i karavani da se nižu još stolećima, ali eto, večnom i nepredvidljivom igrom ljudskih odnosa vezirova zadužbina se našla odjednom odbačena i kao vradžbinom stavljena izvan glavne struje života. ♦ Ali on je stajao još isti onakav kakvog ga je video veliki vezir pred unutarnjim pogledom sklopljenih očiju i kakvog ga je ostvario njegov neimar: **moćan, lep i trajan, iznad svih promena**. ♦ A most je i dalje stajao, onakav kakav je oduvek bio, sa svojom **večitom mladošću savršene zamisli** i dobrih i velikih ljudskih dela koja **ne znaju šta je starenje ni promena** i koja, bar tako izgleda, **ne dele sudbinu prolaznih stvari ovoga sveta**. ♦ Sve se u varoši odmah bacilo na rad i zaradu i popravljanje štete, i niko nije imao vremena da razmišlja o smislu i značenju pobjedničkog mosta, ali idući za svojim poslom, u toj zlosrećnoj kasabi u kojoj je voda sve bez izuzetka oštetila ili bar izmenila, **svaki je znao da u tom njihovom životu ima nešto što odoleva svakoj stihiji i što zbog neuhvatljivog sklada svojih oblika i nevidljive, mudre snage svojih temelja izlazi iz svakog iskušenja neuništivo i nepromenjeno**.

Sve ove misli mogu se sublimirati u misao o potrebi građenja mostova koji će spajati ljudi i krajeve. Nju je izrekao Galus, Andrićev alter ego.

*Tada ćemo stvarati djela koja će biti produkt našeg slobodnog rada i izraz našeg rasnog genija, djela prema kojima će sve što je učinjeno u stoljećima tuđe uprave izgledati kao nedostojne igračke. Premostićemo veće rijeke i dublje ponore. **Sagradimo nove, veće i bolje mostove**, i to ne da vezuju tuđe centre sa pokorenim pokrajinama, nego da **spajaju naše krajeve među sobom i našu državu sa cijelim ostalim svijetom**.*

Koliko je most dominantan objekat i simbol pokazuje i činjenica da pisac njegovim motivom završava 15 poglavlja od ukupno 24, što nije slučajno jer je poznato u poetici i stilistici da su dva udarna mjesta umjetničkog pripovijedanja: početak i kraj. Most dolazi kao svojevrsna poenta kojom Andrić rezimira razmišljanja o prostoru, vremenu, ljudima, njihovom životu i prošlosti. Kognicija predstavlja osnovnu nit u snopu funkcija, među kojima se posebno izdvaja simbolička, metaforička i kompoziciona. Evo kako izgleda završni dio tih 15 poglavlja u kojima se kao motiv pojavljuje ova građevina.

Na kraju 1. poglavlja ističe se da kroz sva pričanja o kasabi provlači linija kamenog mosta.

Stoga je priča o postanju i sudbini mosta u isto vreme i priča o životu kasabe i njenih ljudi, iz naraštaja u naraštaj, isto kao što se kroz sva pričanja o kasabi provlači i linija kamenog mosta na jedanaest lukova, sa kapijom, kao krunom, u sredini.

Kraj 2. poglavlja potencira misao da se radi o vješto zidanom i trajnom mostu.

Ovo mučno i dugo zidanje bilo je za njega tuđi rad o tuđem trošku. Tek kad je kao plod toga napora iskrsnuo veliki most, ljudi su počeli da se sećaju pojedinosti i da postanak stvarnog, vješto zidanog i trajnog mosta kite maštarskim pričama koje su opet oni umeli vješto da grade i dugo da pamte.

Na samom koncu 4. poglavlja ukazuje se na mjesto mosta u razvitku kasabe i njegovo značenje u životu kasabalija, kao i to da su smisao i suština njihovog postojanja bili u njegovoj stalnosti, iako je i on stario ali na jednoj vremenskoj skali koja je mnogo šira od dužine ljudskog vijeka.

Tako je postao most sa kapijom i tako se razvila kasaba oko njega. Posle toga, za vreme od preko tri stotine godina, njegovo mesto u razvitku kasabe i njegovo značenje u životu kasabalija bili su onakvi kako smo ih napred ukratko opisali. A smisao i suština njegovog postojanja kao da su bili u njegovoj stalnosti. Njegova svetla linija u sklopu kasabe nije se menjala kao ni profil okolnih planina na nebu. U nizu mena i brzom ocvetavanju ljudskih naraštaja, on je ostajao nepromenjen kao i voda koja prolazi ispod njega. Stario je, prirodno, i on, ali na jednoj vremenskoj skali koja je mnogo šira ne samo od dužine ljudskog veka nego i od trajanja čitavog niza naraštaja, toliko šira da se okom to starenje nije moglo da primeti. Njegov vek je, iako smrtno po sebi, ličio na večnost, jer mu je kraj bio nedogledan.

Završetak 5. poglavlja donosi razmišljanje o tome da je život neshvatljivo čudo koje traje i stoji čvrsto „kao na Drini ćuprija“.

Tako se na kapiji, između neba, reke i brda naraštaj za naraštajem učio da ne žali preko mere ono što mutna voda odnese. Tu je u njih ulazila nesvesna filozofija kasa-

be: da je život neshvatljivo čudo, jer se neprestano troši i osipa, a ipak traje i stoji čvrsto „kao na Drini ćuprija“.

U finalizaciji 6. poglavlja konstatuje se da most kao prašinu stresa sa sebe sve tragove koje na njemu ostavljaju prolazne ljudske ćudi ili potrebe.

Tako su se obnavljali naraštaji pored mosta, a on je kao prašinu stresao sa sebe sve tragove koje su na njemu ostavljale prolazne ljudske ćudi ili potrebe, i ostajao posle svega nepromenjen i nepromenljiv.

U završnom segmentu 7. poglavlja stoji da se most ne mijenja ni sa godinama, ni sa stolećima, ni sa najbolnijim promjenama ljudskih odnosa:

Ali nevolje ne traju večno (i to im je zajedničko sa radostima), nego prolaze ili se bar smenjuju, i gube u zaboravu. A život na kapiji se obnavlja uvek i uprkos svemu, i most se ne menja ni sa godinama ni sa stolećima, ni sa najbolnijim promenama ljudskih odnosa. Sve to prelazi preko njega isto kao što nemirna voda protiče ispod njegovih glatkih i savršenih svodova.,

što nalazimo i u završnom dijelu 11. poglavlja: promjene na mostu bile su neznatne, površne i kratkotrajne.

Uopšte, može se reći da su sve te promene na mostu bile neznatne, površne i kratkotrajne. Mnogobrojne i zamašne promene u duhovima i navikama građana i spoljnjem izgledu varoši kao da su prolazile mimo mosta ne dodirujući ga. Izgledalo je kao da će beli, drevni most, koji je preturio preko sebe tri veka bez traga i ožiljka, ostati i „pod novim carem“ nepromenjen i odoleti i ovoj poplavi novina i promena kao što je uvek odolevao i najvećim „povodnjama“ i iz razbesnelih masa mutne vode, koje bi ga preplavile, iskrsavao nedirnut i beo kao preporođen.

Na kraju 13. poglavlja težište se stavlja na kasabaliје, koji na mostu, odnosno kapiji nastavljaju da žive po starim navikama.

Uopšte, sve je postajalo lakše i običnije. Dorastali su mladići koji nemaju više jasnih i živih uspomena iz turskog vremena i koji su već umnogome primili nov način života. Ali na kapiji se živelo po starim navikama kasabe. Bez obzira na nov način odevanja, nova zvanja i poslove, tu su svi postajali opet kasabaliје, onakvi kakvi su bili od pamtiveka, u razgovorima koji su za njih bili i ostali stvarna potreba srca i mašte. Regruti odlaze bez bune i gužve. Hajduci se pominju još samo u pričanjima starijih. Stražfjorska služba je zaboravljena kao i ona nekadašnja turska, kad je čardak bio na kapiji.

Pred kraj 15. poglavlja fokusiraju se djeca koja nisu mogla da shvate opasnu igru odraslih ljudi (Ćorkanov hod po ogradi mosta), djeca kojima je za cio život, zajedno sa linijom njihovog rodnog mosta, ostala u očima Ćorkanova slika.

Onako sitni, umotani, sa tablicama i knjigama pod pazuhom, oni nisu mogli da shvate ovu igru odraslih ljudi, ali im je za ceo život, zajedno sa linijom njihovog rodnog mosta, ostala u očima slika dobro poznatog Ćorkana, koji preobražen i lak, poi-gravajući smelo i radosno, kao madijom nošen, hoda onuda kuda je zabranjeno i kud niko ne ide.

U finalnom dijelu 16. poglavlja, kao i većine prethodnih, dolazi poentu kojom se kazuje da je most i dalje stajao onakav kakav je oduvijek bio.

A most je i dalje stajao, onakav kakav je oduvek bio, sa svojom večitom mladošću savršene zamisli i dobrih i velikih ljudskih dela koja ne znaju šta je starenje ni promena i koja, bar tako izgleda, ne dele sudbinu prolaznih stvari ovoga sveta.

Na završetku 17. poglavlja ponavlja se tvrdnja da je most vječit i vječito jednaki te da izgleda kao neobičan đerdan u dvije boje.

A hodža ostade zbunjen i pokoleban u sebi, ali ništa manje brižan nego što je bio ranije. Izgubljen u tim brižnim mislima, on je gledao sa ćepenka u bleštavu lepotu prvog martovskog dana. Prema njemu je, u kosoj perspektivi, stajao vječiti i vječito jednaki most; kroz njegove bele lukove nazirala se zelena, obasjana i nemirna površina Drine, tako da je izgledao kao neobičan đerdan u dve boje, koji trepti na suncu.

Sljedeće, 18. poglavlje donosi misao o tome da je most savršeno lijep i jak.

Ali za tih letnjih dana 1913. godine sve je to bilo još u smelim ali neodređenim nagoveštajima. Sve je izgledalo kao uzbudljiva i nova igra na ovom drevnom mostu koji se na mesečini julskih noći belasao čist, mlad i nepromenljiv, a savršeno lep i jak, jači od svega što vreme može da donese i ljudi da smisle i učine.

U završnom segmentu 21. poglavlja ukazuje se samo na jednu situaciju: da sa mosta dopire pjesma.

Oni se digoše i držeći se za ruke stadoše strmim putem polagano da se spuštaju prema mostu sa koga je dopirala pesma.

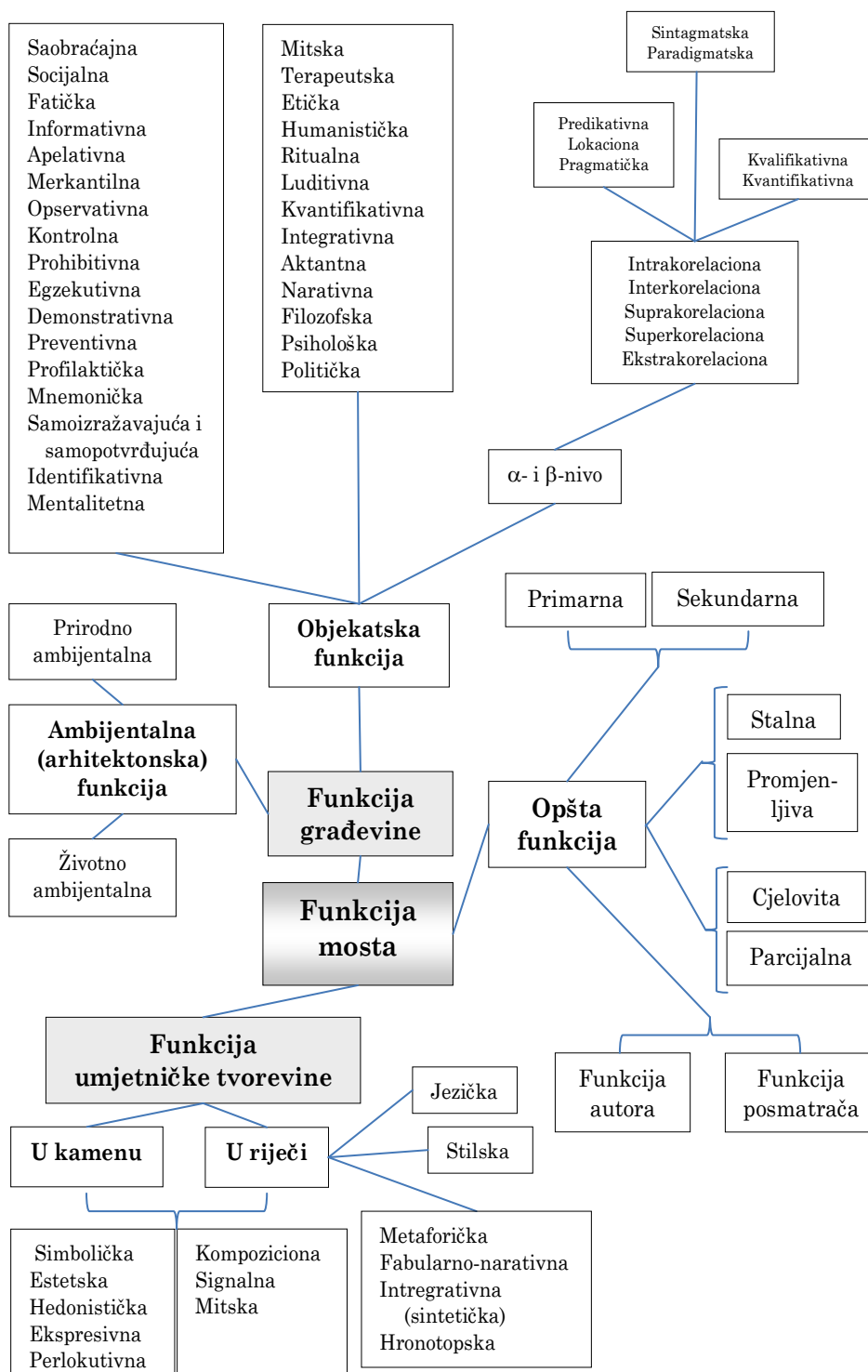
Na kraju 22. poglavlja daje se opis granatiranja mosta u kome je on ostao isti, tvrd i neranljiv, kakav je oduvijek bio.

Granate su udarale o glatke stubove i oble svodove, odskakale od njih i eksplodirale u vazduhu ne ostavljajući na kamenim zidovima drugog traga do lakih, belih, jedva primetnih ogrebotina. A parčad od šrapnela odbijala se od glatkih, čvrstih zidova kao zrna grada. Jedino su granate koje su pogadale sam kolovoz na mostu ostavljale u nabijenom šljunku plitke rupe i razrivena mesta, ali to se nije moglo ni primetiti dok se ne stupi na sam most. Tako je u celoj toj novoj oluji koja se srušila na kasabu i pokretala iz korena i preturala drevne navike, žive ljude i mrtve stvari, most stajao i dalje beo, tvrd i neranljiv, kakav je bio oduvek.

Nešto slično nalazimo i na kraju 23. poglavlja.

Most je stajao kao osuđen, ali još u suštini nedirnut i ceo, između dva zaraćena sveta.

15. Kompletan funkcijski sistem mosta kao građevine, umjetničkog znaka u kamenu i riječi izgleda ovako:

Kao što se vidi, diferencijacija globalnih funkcija mosta je vrlo razgranata i dolazi u nizu snopova. U njoj je most realni prostorni objekat, umjetnička tvorina i književnoumjetnički motiv.²⁷

16. Most kao realni prostorni objekat ima dvije funkcije – građevinsku i ambijentalnu (arhitektonsku, prostornu). U okviru građevinske funkcije, čija je suština savladavanje rijeke i njeno premošćavanje, izdvaja se: saobraćajna, socijalna, fatička, informativna, apelativna, merkantilna, opservativna, kontrolna, prohibitivna, egzekutivna, demonstrativna, profilaktička, mnemonička, samoizražavajuća i samopotvrđujuća, identifikativna, mentalitetna, terapijska, etička, mitska, humanistička, ritualna, luditivna, kvantifikativna, integrativna, psihološka...

17. Saobraćajna funkcija podrazumijeva povezivanje užeg područja oko Drine i spajanje dviju turskih provincija Bosne i Srbije – višegradskog i užičkog kraja (nahije), kao i vezivanje Bosne sa sjedištem turske carevine Istanbulom.

Muškarci su većinom išli pešice, prašni i pogruženi, a na sitnim konjima klatile su se umotane i zabuljene žene ili nejaka deca, uvezana među denjkovima ili na sanducima. Poneki ugledniji čovek jaše na boljem konju, ali nekim pogrebnim kasom i oborene glave, tako da još više odaje nesreću koja ih je ovde doterala. Ima ih koji na konopčiču vode jednu kozu. Neki nose jagnje u naručju. Svi ćute, čak ni deca ne plaču. Čuje se samo bat konjskih kopita i ljudskih koraka i jednolično klopavanje bakrenih i drvenih predmeta na pretovarenim konjima.

U fabularno vrijeme prva i druga funkcija su bile i ostale, dok je treća izgubila na značaju ulaskom Austrougarske u Bosnu.

18. Socijalnu funkciju²⁸ most je imao u tome što je predstavljao mjesto okupljanja Višegradana svih nacija, vjera i uzrasta. Ona se posebno ispoljila u razgovorima o politici i intelektualnim raspravama učenika i studenata tokom ljetnjeg raspusta uoči prvog svjetskog rata.

A kapija je opet postala za kasabu ono što je oduvek bila. Na levoj terasi, idući iz varoši, kafedžija je opet raspalio mangalu i poredao kafeni takum. Oštećena je bila samo česma, – smrskana je ona zmajaska glava iz koje je tekla voda. Svet je opet počeo da se zadržava na sofi i da tu provodi vreme u razgovorima, u poslovima ili u dokonom dremuckanju. U letnjim noćima tu su pevali momci u grupama ili sedeli usamljeni mladići, gušeći svoj ljubavni jad ili onu neodređenu bolnu želju za odlaskom i daljinom, za velikim delima i neobičnim doživljajima, koja često muči mlade ljude u skućenim sredinama. A već posle dvadesetak godina tu je pevao i šalio se nov naraštaj koji nije ni zapamtio neskladnu trupinu drvenog čardaka ni mukle uzvike straže koja je noću zaustavljala putnike, ni Hajrudina ni izložene glave koje je on odsecao sa poslovičnom veštinom.

²⁷ O fenomenu mosta u Andrićevom djelu postoji niz radova (recimo Delić 2011, Mirković 1967, Šabotić 2009a, 2009b i dr.).

²⁸ Više o njoj v. Tošović 2013.

19. Fatička funkcija se sastajala u uspostavljanju kontakata na mostu, prije svega mladih ljudi.

Na kapiji i oko kapije su prva ljubavna maštanja, prva viđenja u prolazu, dobacivanja i sašaptavanja.

Ona je pojačana nakon što su žene dolaskom Austrougarske dobile više slobode da se pojavljuju i zadržavaju na kapiji.

20. Informativnu funkciju su vršili organi vlasti kada bi na mostu oglašavali pismeno ili usmeno važnije dekrete, što je činila i turska i austrougarska uprava. Budući da se radilo o javnom obraćanju, ova je funkcija dolazila i kao apelativna.

*Tu se prilikom velikih događaja i istorijskih promena ističu proglasi i pozivi (na onom izdignutom zidu, ispod mermerne ploče sa turskim natpisom, a iznad česme), ali tu su se, sve do 1878. godine, vešale ili nabijale na kolac glave svih onih koji su ma s koga razloga bivali pogubljeni, a pogubljenja su u ovoj kasabi na granici, naročito u ne mirnim godinama, bila česta, a za nekih vremena, kao što ćemo videti, i svakodnevna. ♦ Prema njemu, na drugoj strani kapije, ispod samog turskog natpisa u kamenu, jedan vojnik je **lepio široku, belu hartiju**. Iako mu je u glavi tutnjalo od bola, hožda nije mogao da savlada svoje urođeno ljubopitstvo i da ne pogleda **beli plakat**. To je bio **proglas generala Filipovića**, na srpskom i na turskom jeziku, upućen **stanovništvu Bosne i Hercegovine prilikom ulaska austrijske vojske u Bosnu**.*

21. Samoizražavajuću i samopotvrđujuću funkciju most je imao kada su pojedinci pokušavali da na njemu potvrde svoju vrijednost, ispolje vrline i iskažu ljudski potencijal. Ona se posebno manifestovala u dokazivanju hrabrosti, pri čemu se izdvajaju dva slučaja: a) hod po uskom kamenoj ogradi triju junaka, ljudi „sa dna“: Ćorkana, maloumnog mladića Murata zvanog Muta i Nikole Pecikoze u tri različita vremena, b) drsko prevođenje hajduka od strane Jelenka Tasić, preobučene u tursku odjeću (pored austrijske straže). Ponekad je ova funkcija postajala aktuelna u nadmetanju mladića ko će se pred djevojkama pokazati pametnijim i simpatičnijim. Specifičan slučaj realizacije ove funkcije je vezan za lijepu Fatu. Most za nju služi kao mjesto za izvršenje odluke suprotne od očeve, koji ju je mimo njene volje udao. Fata prihvata da se povinuje ocu, protiv koga se u tom patrijarhalnom svijetu nije moglo ustati, ali želi i da zadovolji samu sebe, da pokaže da je samostalna ličnost koja upravlja svojim životom i odlučuje o njemu. I tu izbija u prvi plan samoizražavanje i samodokazivanje: nakon što je obavljen čin vjenčanja (čime je zadovoljila oca) Fata stupanjem svatova na sredinu mosta skače u vodu (čime je sebe zadovoljila). Time se ova funkcija na najradikalniji način realizuje.

22. Egzekutivna funkcija se sastojala u izvršavanju smrtno presude vješanjem i nabijanjem na kolac, a takođe mučenjem. Ona predstavlja oblik nasilja (nasilne smrti) nad čovjekom i ispoljava se uz veliku dozu okrutnosti, svire-

posti, tiranije, brutalnosti i beskrupuloznosti.²⁹ U realizaciji ove funkcije most postaje prostor za mučenje i ubijanje. Na taj se način savršeno umjetničko djelo deestetizuje i zloupotrebljava pretvaranjem u mjesto za provođenje nasilja, ispoljavanje mržnje i izvršenje zločina. To se posebno odnosi na čardak za koji pisac ne nalazi nijednu pozitivnu riječ.

Da bi što bolje i sa što manje truda mogla da vrši taj posao, vojska je stala da podiže drven čardak nasred mosta, pravo čudovište i rugobu po obliku, položaju i materijalu od koga je sagrađen. (Ali sve vojske sveta podižu za svoje isključive ciljeve i trenutne potrebe takve građevine, koje posle, gledane sa tačke gledišta građanskog života i mirnodopskih potreba, izgledaju apsurdne i nerazumljive.) To je bila čitava kuća na sprat, glomazna i sklepana od greda i grubih dasaka, sa slobodnim prolazom, kao tunelom, ispod nje. Čardak je bio uzdignut i počivao na jakim gredama, tako da je objašio most, i samo sa dva kraja se naslanjao na kapiju, jednim na njenu levu a drugim na desnu terasu. Ispod njega je bio slobodan put za kola, konje i pešake, ali se odozgo, sa sprata na kom će spavati stražari i na koji su vodili nenatkriveni smrčevi basamaci, moglo uvek i nadzirati svakoga ko prođe, predati mu papire i prtljag, i u svakom trenutku, ako se ukaže potreba, obustaviti prolaz. ♦ To je zaista menjalo izgled mosta. Ljupka kapija je iščezavala pod drvenom građevinom koja je na svojim gredama čučala nad njom kao nakazna džinovska ptica. ♦ A onoga dana kad je čardak bio gotov, još mirisao oštro na smrčevinu i prazan odjekivao od koraka, straža se odmah uselila u njega. Čim je svanulo prvo jutro, čardak je, kao neka klopka, već uhvatio prve žrtve. ♦ Tako je čardak otpočeo da „radi“. Od tog dana na kapiju su dovodeni svi koji su kao sumnjivi ili kao krivci u vezi sa ustankom hvatani, bilo na mostu samom bilo negde na granici. I oni koji su jedanput dovedeni vezani na saslušanje pod čardak, retko su izlazili živi ispod njega. Tu su im odsecane usijane ili prosto nesrećne glave i naticane na kolje koje je bilo postavljeno oko čardaka, a tela su im bacana s mosta u Drinu, ako se niko ne bi javio da otkupi i sahrani obezglavljen leš. ♦ Tako su momak Mile i čiča Jelisiće, posećeni u istom trenutku, na istom mestu, združeni kao braća, prvi okitili svojim glavama vojnički čardak na kapiji, koji posle toga, dok god su bune trajale, nije gotovo nikad više bio bez takvog ukrasa.

²⁹ Problemom mosta kao nasilja bavio se Dušan Pirjevec. On, između ostalog, ističe da ova građevina nastaje u nasilju i da je on sam nasilje, nasilje moći nad rođenjem, nasilje koje donosi zlo kako Turcima tako i srpskoj hrišćanskoj raji (Pirjevec 1979: 485). Eni Kokoboko konstatuje da se u Andrićevom romanu čitalac suočava sa mnogobrojnim epizodama nasilja, ali da je bez obzira na to djelo puno nade (Kokoboko 2011: 139). Autor tvrdi da je nasilje jedna od nekoliko stalnih tema koje tvore koncepcijsku koheziju u „Andrićevom naizgled fragmentarnom pripovedanju“ (Kokoboko 20011: 140). Vladimir Dedijer tvrdi da Andrić u romanu opisuje genocidne radnje, iako ne upotrebljava termin *genocid* (Dedijer 1979: 78). Nasilnu islamizaciju o kojoj piše Andrić Dedijer tumači kao oblik genocida (Dedijer 1979: 87). Ovaj istoričar daje sistematizaciju genocidnih radnji u Andrićevom djelu i izdvaja tri elementa: 1. ubistvo članova grupe, 2. tešku povredu fizičkog ili duševnog integriteta članova grupe i namjerno podvrgavanje grupe životnim uslovima sračunatim na njeno potpuno ili djelimično fizičko uništenje, 3. prinudno prenošenje djece jedne grupe u drugu (Dedijer 1979: 89–100).

Most je neraskidivo povezan sa smrću, propadanjem.³⁰ Taj se spoj ostvaruje dosta često u obliku egzekucije. Postoje dvije njene vrste – egzekucija na mostu (A) i egzekucija mosta (B). Prva funkcija se realizuje (1) kao klasična, jer je obavlja dželat (krvnik), i (2) kao autoegzekucija, pošto je provodi pojedinac nad samom sobom (dobrovoljno).

Što se tiče prve funkcije, Andrić se podrobno zadržava na jednom primjeru – nabijanju Radisava na kolac, koje se odvija na djelimično izgrađenom most, tačnije na krajnjoj skeli i na najuzviješnjem mjestu. Scena je veoma jeziva.

Radisav obori glavu još niže, a Cigani mu pridoše i stadoše s njega da svlače gunj i košulju. Na grudima se ukazaše rane od veriga, potprištene i pocrvene. Ne govoreći više ništa, seljak leže kako mu je naređeno, okrenut licem prema zemlji. Cigani pridoše i vezaše mu prvo ruke na leđa, a potom za svaku nogu, oko članaka, po jedan konopac. Zategnuše svaki na svoju stranu i široko mu raskrečiše noge. Za to vreme Merdžan je položio kolac na dva kratka obla drveta, tako da mu je vrh došao seljaku među noge. Zatim izvadi iza pojasa kratak, širok nož, kleknu pred ispruženog osuđenika i nagnu se nad njim da mu raseče sukno od čakšira među nogama i da proširi otvor kroz koji će kolac ući u telo. Taj najstrašniji deo krvnikova posla bio je, srećom, za gledaoce nevidljiv. Videlo se samo kako vezano telo zadrhta od kratkog i neprimetnog uboda nožem, kako se podiže do pasa, kao da će ustati, ali odmah ponovo pade natrag i tupo udari o daske. Čim je to svršio, Ciganin skoči, dohvati drveni malj sa zemlje i stade njime da udara donji, tupi deo koca, laganim i odmerenim udarcima. Između dva udarca stao bi malo i posmatrao prvo telo u koje zabija kolac a zatim dvojicu Cigana, opominjući ih da vuku lagano i jednomerno. Telo raskrečenog seljaka grčilo se samo od sebe; kod svakog udarca malja kičma mu se savijala i grbila, ali su ga konopci zatezali i ispravljali. Tišina je na obe obale bila tolika da se jasno razabirao i svaki udarac za sebe i njegov odjek negde na strmoj obali. Najbliži su mogli čuti kako čovek udara čelom o dasku i pored toga jedan drugi neobični zvuk; ali to nije bio ni jauk ni vapaj ni hropac, ni ma koji ljudski glas, nego je celo to rastegnuto i mučeno telo širilo od sebe neku škripu i grohot, kao plot koji gaze ili drvo koje lome. Posle svakog drugog udarca odlazio je Ciganin do ispruženog tela, nadnosio se nad njega, ispitivao da li kolac ide dobrim pravcem, i kad bi se uverio da nije povredio nijedan od najvažnijih živih delova iznutrice, vraćao se i nastavljao svoj posao.

Funkciju egzekutora ponekad vrši bolest (angina pectoris ubija Alihodžu blizu mosta). Egzekucija ne mora biti kompletna, već i parcijalna. Takav je slučaj zakivanje Alihodžinog uveta za drvenu gredu na mostu. Ova egzekucija ima funkciju demonstriranje sile i samovolje, izazivanja bola i sramote kod čovjeka duhovno i emotivno vezanog za most, predstavlja ponižavanje simbioze mosta i

³⁰ „Andrić je najčešće pesnik morbidnog, mutnog, propadajućeg“ (Džadžić 1996: 307). „Umetnički najuspelije na egzistencijalnom planu kod Andrića je ono što propada; propadanje koje vodi ka smrti kog njega je proces beznađenog odmotavanja kalema života. Njegove priče iz prošlosti, s osloncem na legende i mit, ostvarene su sugestivnošću čijoj silini nema ravne u jugoslovenskoj pripovesti. Fantastički mitski svet uvek ima poneki središnji lik magnetske privlačnosti“ (Džadžić 1996: 309).

čovjeka koji smisao života vidi u njegovom očuvanju i njegovom vječnom trajanju.³¹

Autoegzekuciju vrši ličnost koje se izdvaja ljepotom, mudrošću i rečitošću. Do toga dolazi u kontaktu dviju ekskluzivnosti: izuzetnog objekta (mosta) i izuzetne ličnosti (Fate) generišući treću ekskluzivnost: *izuzetan događaj*, kako sam pisac kaže.

Nisu samo ratovi, kuge i seobe toga vremena udarali na ovaj most i prekidali život na kapiji. Bilo je i drugih, izuzetnih događaja po kojima se godina u kojoj su se desili posle i nazivala i dugo pamtila. ♦ U to vreme desio se tu na kapiji jedan posve izuzetan događaj, kakav se ne pamti i kakav se valjda neće ponoviti dok je mosta i kasabe na Drini. On je uzbudio i potresao kasabu i otišao i dalje, u druga mesta i krajeve, kao priča koja hoda po svetu. ♦ Tako se desila ta neobična i nezapamćena stvar na kapiji.

Ovu autoegzekuciju na mostu kratko bismo okarakterisali kao pogibiju ljepote na ljepoti: lijepa djevojka (Fata)³² bira savršenstvo ljepote (most) u svrhu samouništenja.³³ Dakle, jedna ljepota (most) dobija ne svojom voljom funkciju sredstva za ostvarenje destruktivne volje druge ljepote. I tako ljepota nestaje na ljepoti! Ovdje se radi o jednostranom privlačenju (Fata → most) i jednostranom odbijanju (most → Fata)³⁴ dviju ekskluzivnosti: jedna od njih biva u međusobnom kontaktu uništena pa se može govoriti o egzekuciji ljepote na ljepoti. Pretjerano bi bilo kazati da jedna ljepota ubija drugu ljepotu, ali je činjenica da ljepota gine na ljepoti. Reći da jedna ljepota (most) uništava drugu ljepotu (Fatu) bilo bi isto tako nepravedno u odnosu na prvu zbog njene nemogućnosti da aktivno djeluje i utiče na bilo šta, ali se neće pogriješiti ako se kaže da se jedna ljepota (zlo)upotrebljava od strane druge. Tako na jednoj nijemoj ljepotici (mostu) nestaje nijemo druga ljepotica (Fata).³⁵ Ovdje kao da postoji neobična konsekvencija: u spoju dviju izuzetnosti jedna nestaje, gine. Takav je slučaj sa Fatom, ali i sa čudnim kockarem, sa Alihodžom (koji umire blizu mosta) i dr. Most je trajna ljepota, ali sve lijepo, mudro i dobro što dolazi u kontakt sa njom nemilosrdno se provjerava pa se čini kao da kamena ljepotica, s jedne strane, privlači i kažnjava živu ljepoticu (Fatu), a ponekad, s druge strane, spasava likove poput Ćorkana i Milana Glasinčanina. Most je i svojevrsna egzekucija

³¹ O fenomenu samoubistva u Andrićevom romanu v. Striković 1979.

³² Ali Fata nije samo lijepa – ona je takođe mudra i rječita: *Za tu njegovu kćer Fatu zna se da je neobično lepa, u svemu na oca [...] Ova Avdagina kći bila je na oca ne samo likom i izgledom nego i bistrinom i rečitošću.* Fata je unikatna i u porodičnom krugu: ona je jedinica uz petoro oženjenih sinova.

³³ Na mostu se pokazuje tragičnost žene ako je lijepa i mudra.

³⁴ Fata izvršava autoegzekuciju odbijanjem u pravom smislu riječi (odskakući od mosta i padajući u rijeku).

³⁵ Ovdje bi se mogao upotrijebiti i izraz Tihomira Brajovića *sudnji čas lepote* (Brajnović 2005).

snova, maštanja i neostvarenih želja (Ćorkan). Na mostu gine takode dobrota udružena sa nevinošću (Jelisije – starac, božji čovjek iz Čajniča³⁶ i Mile – siromašno momče³⁷) i lakomislenošću (Fedun). Most dobija ulogu da provjeri snagu duha i volje, želja i mogućnosti niza junaka.

U slučaju stranca koji se na mostu kocka sa Milanom Glasinčanićem i onda se gubi kada se oglase prvi pijevci radi se o svojevrsnoj autoegzekuciji: tajanstveni i bezimni kockar nestaje sam od sebe ostavljajući čitaocu da razmišlja da li je uopšte to bio živ stvor, đavo ili demon ili samo plod pomućenog, pomračenog uma jednog mještana. U drugom, kockanju sa životom (Ćorkanovom), ne dolazi do tragičnog kraja.

Tragičnost izuzetnosti ne manifestuje se samo stupanjem na most, već i njegovim prelaskom. Takav je slučaj Lotike: kada se našla na drugoj obali, počela je njena prava agonija.

Tako su prešli na drugu obalu i stigli u prostranu tursku kuću na konak. I tu je Lotika sve smestila i rasporedila, izbeglički prtljag i svoju čeljad. Ali kad je trebalo da i sama legne, u polupraznoj tuđoj sobi, bez svojih stvari i hartija sa kojima je vek provela, pretrgla se duša u njoj i prvi put od kako zna za sebe izdala je snaga, i to sva odjednom. Pustom turskom kućom prolomio se njen jauk; nešto što nikad niko nije video ni čuo ni slutio da može da postoji: Lotikin plač, grozan, težak i prigušen kao muški, a nezadržavan i nezadržljiv.

Postoji još jedna osobena vrsta autoegzekucije – ona koja se svjesno predlaže, inicira sa strane. Takav čin je opisan u sceni kockanja Milana Glasinčanića sa strancem kada mu ovaj predlaže posljednju igru u kojoj će Milanov zalog biti život pa ako izgubi, treba da skoči sa mosta.

*Znaš šta je, prijatelju? Da okrenemo još jednom, ali sve za sve. **Ja dajem sve što sam večeras dobio, a ti život.** Ako dobiješ, sve je opet tvoje kao što je i bilo, pare, mal i zemlja. **Ako izgubiš, ti skači s kapije u Drinu.** I to je govorio isto onako suvo i poslovno kao i sve ostalo, kao da se radi o najobičnijoj pogodbi između dvojice kockara, ogrezlih u igri.*

Ali ovu nametnutu autoegzekuciju pisac rješava na drugi način – stranac neobjašnjivo nestaje sam od sebe, što je, kao što smo već rekli, vrsta autoegzekucije.

³⁶ To je **neki osobenjak čičica**, Jelisije iz Čajniča. On već godinama obilazi, uvek ovako lak, svečan i nasmejan, crkve i manastire, sabore i slave; moli boga, metaniše i posti. Samo, ranije turske vlasti nisu obraćale pažnju na njega i puštale su ga kao **malo-umnika i božjeg čoveka** da ide gde hoće i govori šta hoće. ♦ Rekao je da nije niko i ništa; putnik na zemlji, prolaznik u ovom prolaznom vremenu, senka na sucu, ali da svoje kratke i malobrojne dane provodi u molitvi i da ide od manastira do manastira, dok ne obiđe sva sveta mesta, zadužbine i grobove srpskih careva i velikaša.

³⁷ To je **neki Mile, inokosan siromah** sa Lijeske, koji je služio u jednoj vodenici u Osojnicima. Može mu biti najviše devetnaest godina, zdrav je, krupan i punokrvan.

Druga funkcija (**B**) podrazumijeva **egzekuciju samog mosta**, koji se podvrgava onome što Andrić na nekoliko mjesta kvalifikuje kao *nasrtaj*. Most kao predmet egzekucije realizuje se na dva vremenska plana – u procesu nastanka i u procesu funkcionisanja. Prvi slučaj veže se za Radisava Heraka sa Uništa i pobunjene kulučare, koji su u građenju mosta vidjeli sopstvenu nevolju i katastrofu.

*Sve su to kulučari, seljaci iz okoline, hrišćanska, kmetovska sirotinja. Svi su kaljavi, pokisli, premoreni i brižni. **Pojede ih ovo besplatno i bezizgledno kulučenje, dok njihove njive, gore po selima, uzalud čekaju na jesenje oranje.***

Razlog za egzekuciju djelimično izgrađenog mosta Radisav je ovako predstavio kulučarima:

*Braćo, dotužilo je i valja da se branimo. Vidite lijepo da **će nas ova građevina iskopati i pojesti. I djeca će nam na njoj kulučiti, ako nas još bude. Ovo se za naš iskop i radi, a ne za drugo. Sirotinji i raji ćuprija i ne treba, nego Turcima; a mi niđ dižemo vojske niđ vodimo trgovinu; i skela nam je mnogo.***

Štete mostu pravljene su na razne načine.

*U isto vreme počele su zaista preko noći da se javljaju **neobjašnjive štete na zajaženim mestima, pa i na samim zidarskim radovima.** Alat koji su zidari dosada ostavljali na započetim krajnjim stubovima počeo je da se gubi i nestaje, zemljani radovi da se provaljuju i osipaju.*

Drugi slučaj B-egzekucije se odnosi na uništavanje mosta u toku njegovog funkcionisanja. Do toga je dolazilo prirodnim i vještačkim putem – prirodnim u velikim poplavama, a vještačkim primjenom modernih kilera građevina za premošćavanje rijeka – baruta, dinamita, eksploziva (miniranjem i granatiranjem). Međutim, u oba slučaja most nije bio uništen kao cjelina. U povodnjima su nastajala samo djelimična oštećenja.

*Svakog časa se čulo kako sa **muklim praskom udaraju o stubove kamenitog mosta klade i panjevi** koje Drina donosi iz poplavljenih šuma. ♦ A sutra ujutru, posle tako provedene noći, mogli su sa Mejdana da posmatraju u ravnici svoje kuće pod vodom, neke do pola a neke do pod sam krov. Tada su **prvi i poslednji put u životu videli i svoju kasabu bez mosta.** Površina vode digla se za čitavih desetak metara, tako da su se **široki i visoki lukovi zapušili i voda se prelivala preko mosta koji je iščezao pod njom.** Samo ono uzvišeno mesto na kome je **kapija** isticalo se iz ravne površine mutnih voda i prelivano vodom **strčalo kao mali slap.** ♦ A između tako poplavljenih obala, nad vodom koja se šumno valjala, još uvek mutna i bujna, stajao je most, beo i nepromenjen, na suncu. **Voda je dopirala do polovine stubova i most je izgledao kao da je zagazio u neku drugu i dublju reku** nego što je ona koja obično ispod njega teče. Na površini, uz ogradu se zadržale naslage mulja, koje su se sada sušile, ispucale na suncu, a na kapiji zaustavila i naslagala čitava gomila sitnog granja i rečnog taloga, ali sve to nije niukoliko menjalo izgled mosta koji je jedini **preturio poplavu bez kvara i izronio iz nje nepromenjen.***

Druga vrsta egzekucije dolazila je od strane ljudi i njihovih razarajućih sredstava.

Osim poplava bilo je i **drugih nasrtaja na most i njegovu kapiju**; njih je donosio razvitak događaja i tok ljudskih sukoba; ali oni su još manje nego vodena stihija mogli da naškode mostu ili da trajno išta izmene na njemu.

Most kao mjesto realizacije moderne egzekucije u obliku miniranja i granatiranja opisan je na više mjesta.

Na sredini, odmah kad se pređe kapija, idući iz varoši na levu obalu Drine, počeo naročito odeveni radnici da buše u jednom stubu neku jamu u veličini jednog četvornog metra. Mesto na kome se radilo bilo je prekriveno zelenim šatorom ispod koga se čulo **stalno kucanje koje se spuštalo sve dublje. Iskopani kamen bacan je odmah preko ograde u reku.** Ma koliko da se posao krio, u kasabi se znalo da se to most minira, to jest da se kopa dubok otvor kroz jedan stub mosta, sve do dna, i da će u njegov temelj biti **položen eksploziv** za slučaj da dođe do rata i da bude potrebno razaranje mosta. **U izbušeni otvor su spuštene dugačke željezne merdevine** i kad je sve bilo gotovo, na otvor je **postavljen poklopac od železa.** A već posle nekoliko dana ta željezna ploča izjednačila se sa kamenjem i prašinom i preko nje su išla kola, gazili konji i hitali pešaci za poslom i ne pomišljajući na minu i eksploziv. ♦ 2. Stalni garnizon u varoši mnogo je veći nego što je bio ranije. **Most je i dalje miniran.** Na to više niko i ne misli, osim Alihodže Mutevelića. ♦ **Dve haubice sa Goleša gadale su posle toga jednomerno i stalno most, i to ponajviše srednji stub. Granate su padale čas u reku, levo i desno od mosta, čas se rasprskavale o masivne kamene stubove, a čas opet udarale u most sam, ali nijedna nije pogodila željezni poklopac nad otvorom koji vodi u unutrašnjost srednjeg stuba u kome se nalazi eksploziv za miniranje mosta.** Od celog tog desetodnevnog bombardovanja nije ni inače na mostu **nastala nikakva veća šteta. Granate su udarale o glatke stubove i oble svodove, odskakale od njih i eksplodirale u vazduhu ne ostavljajući na kamenim zidovima drugog traga do lakih, belih, jedva primetnih ogrebotina.** A parčad od šrapnela odbijala se od glatkih, čvrstih zidova kao zrna grada. **Jedino su granate koje su pogadale sam kolovoz na mostu ostavljale u nabijenom šljunku plitke rupe i razrivena mesta,** ali to se nije moglo ni primetiti dok se ne stupi na sam most. Tako je u celoj toj novoj oluji koja se srušila na kasabu i pokretala iz korena i preturala drevne navike, žive ljude i mrtve stvari, most stajao i dalje beo, tvrd i neranljiv, kakav je bio oduvek. ♦ Slušao je šta se govori i šapuće: da je **u tom stubu izbušena rupa kao bunar i u nju postavljen eksploziv i da je vezan električnom žicom sa obalom,** tako da komandant može u svako doba dana ili noći razoriti most posred srede, kao da je od šećera a ne od kamena. ♦ Sporo ide a čini mu se da nikad više neće preći na drugu obalu, da je ovaj most, koji je dika kasabe i od svog postanka u najužoj vezi sa njegovom porodicom, na kome je odrastao i pored koga vek provodi, odjednom **porušen na sredini,** tamo kod kapije; da ga je ona bela, široka hartija švapskog proglasa presekla po polovini kao bezglasna eksplozija i da tu **zjapi provalija;** da još stoje **pojedini stubovi levo i desno od toga preseka, ali da prelaza nema,** jer **most ne vezuje više dve obale,** i svak ima da ostane doveka na onoj strani na kojoj se u tom trenutku zadesio.

Ova vrsta destrukcije zahvatala je ponekad samo jedan dio mosta pa se tako javljala parcijalna egzekucija.

Oštećena je bila samo česma, – smrskana je ona zmajska glava iz koje je tekla voda.

Ona se posebno ispoljila u požaru kojim je potpuno uništen čardak, ali njegovo nestajanje ne izaziva nikakvu negativnu emociju jer se radilo o (1) *pravom čudovištu i rugobi po obliku*, (2) *položaju i materijalu od koga je sagrađen*, (3) objektu koji je *gutao ljude kao pauk muhu*, (4) *zloglasnom čardaku*, (5) *krvavom mestu* na koje su dželati sjekli glave i zatim ih nabijali na kolac.

I to bi tako ostalo, sam bog zna dokle, da se jedne noći nije od zaboravljene sveće javio požar. Čardak od lučevih dasaka, još vrućih od dnevne žege, sagoreo je do temelja to jest do kamenih ploča na mostu i kapiji.

Uzbuđen svet u kasabi posmatrao je ogromni plamen koji je jarko osvetljavao ne samo beli most nego i okolna brda i odražavao se nemirnim crvenim odsevima na površini reke. A kad je granulo jutro, osvanuo je most u svom starom, prvobitnom obliku, oslobođen drvene, glomazne građevine koja je godinama prekrivala njegovu kapiju. Bele ploče su bile opaljene i čadave, ali su kiše i snegovi ubrzo i to saprali. Tako od čardaka i krvavih događaja koji su se vezivali za njega nije ostalo drugog traga do nekoliko teških uspomena koje su sve više bledele i nestajale, zajedno sa tim naraštajem, i jedne hrastove grede koja nije sagorela, jer je bila užljebljena u stepenište u kapiji.

A kapija je opet postala za kasabu ono što je oduvek bila.

Ova se funkcija realizuje i na jedan poseban način, koji bismo nazvali egzekucijom egzekucije: estetiku mosta je ošteti čardak, a ovaj je „ubio“ kapiju.³⁸

Tako je pod krvavim i zloglasnim čardakom nestala kapija a sa njom je nestalo i sastanaka, razgovora, pevanja i čeifova. I Turci su tuda prolazili nerado, a već od Srba je prelazio most samo onaj koji baš mora, i to oborene glave i žureći.

23. Ritualna funkcija se manifestuje u izvođenju različitih ceremonija – tužnih i radosnih. Među prvim izdvaja se nabijanje na kolac – taj ritual Andrić je opisao do najmanjih sitnica. Ova funkcija se javlja i u opisima vješanja. Među veselim oblicima izdvajaju se svadbe i krštenja.

Ne mogu preći preko mosta ni svatovi ni pogreb a da se ne zaustave na kapiji. Tu se svatovi obično spremaju i svrstavaju pre ulaska u čaršiju. Ako su mirna i bezbrižna vremena, obredaju se rakijom i zapevaju, povedu kolo, i često se zadrže mnogo duže nego što su mislili. A kod ukopa, oni koji nose pokojnika spuste ga malko da se odmore, redovno tu na kapiji, gde mu je i inače protekao dobar deo života. ♦ Zastali su, najpre njih dvoje pa onda, malo podalje, ostali svati na konjima. Ničeg neobičnog nije bilo u tome. To nije ni prvi ni poslednji put da svatovi zastaju na kapiji ♦ Hrišćanska deca rođena na levoj obali Drine, predu odmah prvih dana svog života most, jer ih već prve nedelje nose u crkvu na krštenje.

Postoje i svakodnevni rituali, prije svega ispijanje kafe.³⁹ Za ovaj ritual, koji se nije odvijao samo na mostu, Andrić kaže:

³⁸ O odnosu most ↔ žrtva v. Delić 2011.

³⁹ O tome v. takođe Pirjevec 1979: 490–491.

*Njihove navike se nisu menjale, način života i oblici međusobnog opštenja bili su isti, samo što su u **drevni ritual dokonog sedenja uz kafu, duvan i rakiju** ulazile idejne prepirke, smele reći i nov način razgovora. (nije samo na mostu)*

U realizaciji ove funkcije učestvuju obično dvije strane: s jedne je kafedžija i dječak koji nosi kafu:

*Na toj terasi smešten je **kafedžija sa svojim džezvama, fildžanima, uvek raspaljenom mangalom, i dečakom koji prenosi kafe preko puta**, gostima na sof. To je kapija. ♦ A kapija je opet postala za kasabu ono što je oduvek bila. Na levoj terasi, idući iz varoši, **kafedžija je opet raspalio mangalu i poređao kafeni takum**.*

a s druge gosti – *varoški Turci, prvi ljudi mahale, kakav softa, mlad hafis ili pak skromni građani:*

*Bio je hladan dan i kasna jesen, na kapiji nije više bilo kafedžije ni⁷ su **varoški Turci** dolazili da **piju kafu** i sede. ♦ Jednog majskog dana našli su se na kapiji, kao slučajno, ti „**prvi ljudi**“ i zauzeli sva mesta na sof. **Pijući mirno kafu** i gledajući preda se, oni su gotovo šapatom govorili o novim sumnjivim merama vlasti. ♦ Dugo vremena svet se okupljao oko natpisa i gledao u njega, dok se ne bi našao **kakav softa ili mlad hafis** koji bi, sa manje ili više veštine, **za jednu kafu** ili krišku lubenice ili prosto za božji sevap, pročitao natpis kako bi mogao i umeo. ♦ Nikad se čudna i izuzetna lepota kapije ne može bolje osetiti nego u te letnje dane, u ovaj sat. Čovek je na njoj kao na čarobnoj ljuljašci: i zemlju prelazi, i vodom plovi, i prostorom leti, i opet je čvrsto i sigurno vezan za kasabu i svoju belu kuću, tu u strani, sa baštom i šljivikom oko nje. Uz **kafu** i duvan tu mnogi od tih **skromnih građana**, koji nema mnogo više od te kuće i ono malo dućana u čaršiji, oseti u takve sate bogatstvo sveta i neizmernost božjih darova. Sve to može ljudima da pruži, i kroz vekove da pruža, jedna građevina, kad je lepa i jaka, u dobar čas zamišljena, na pravom mestu postavljena i srećno izvedena.*

Ali most je u realizaciji te funkcije dobio konkurenciju u hotelu i novim kafanama⁴⁰ (prvo se pojavila Zarijeva mehana, a onda je Gustav napustio Lotikin hotel i sam otvorio lokal u čaršiji).

*Svi oni koji su navikli da svoje vreme provode na kapiji sad sede pred Lotikinim hotelom, Zarijevom mehanom ili na ćepencima onih dućana koji su u blizini mosta. Tu **ispijaju kafe** i pričaju, čekajući da se oslobodi kapija i da prođe ovaj nasrtaj na most, kao što se čeka kraj pljuska ili druge nepogode.*

Konkurencija mostu je došla i sa strane izgrađene željezničke pruge:

*Četiri godine trajalo je građenje pruge od 166 kilometara, na kojoj je bilo oko stotinu mostova i vijadukata, oko 130 tunela, i koja je državu stala 74 miliona kruna. ♦ Tek sada kad je železnica ostvarena i proradila, videlo se šta to znači za most, njegovu ulogu u životu kasabe i njegovu sudbinu uopšte. ♦ Leva obala, i sa njom **most**, potpuno su umrtuljeni. ♦ **Preko mosta je prelazio samo još svet iz sela sa leve obale Drine**; seljaci sa svojim malim, pretovarenim konjima i volovskim kolima, ili konjske zaprege koje vuku drvo iz udaljenih šuma na železničku stanicu.*

⁴⁰ Pevačka društva i razne čitaonice koje su, kao što smo videli, nastale u kasabi poslednjih godina, **imaju svoje kafane i privlače mnoge goste**.

Poseban elemenat toga rituala činio je miris kafe:

*Vazduh miriše na zreo bostan i **prženu kafu**. Sa velikih kamenih ploča, još toplih od dnevne žege, a poprskanih vodom i dobro pometenih, diže se, mlak i mirisan, osobiti dah kapije, koji zaražava bezbrigom i zavodi na dokono maštanje.*

Tu su i mitski rituali – ugrađivanje žrtve u građevine da bi je bog saču-
vao.⁴¹

24. Luditivna⁴² funkcija se realizuje u obliku igre djece i odraslih, pri čemu se igra prvih vezivala za dan, a drugih i za dan i za noć (o tome kasnije). Igra djece najviše dolazi do izražaja u prvim poglavljima, a odraslih od sredine romana. Što se tiče djece, most im služi kao prostor za prve igre, mjesto za nastajanje, trajanje i nestajanje zabava, kao i zaključivanje o beskorisnosti nekih od igara.

*I zaista, na drinskoj ćupriji su prve dečije šetnje i **prve igre dečaka**. Hrišćanska deca rođena na levoj obali Drine, pređu odmah prvih dana svog života most, jer ih već prve nedelje nose u crkvu na krštenje. Ali i sva druga deca, i ona koja su rođena na desnoj obali i muslimanska, koja nisu uopšte krštavana, provodila su, kao i njihovi očevi i dedovi nekad, glavni deo detinjstva u blizini mosta. ♦ U centralnom stubu mosta, ispod „kapije“, ima jedan veći otvor, uska i dugačka vrata bez vratnica, kao džinovska puškarnica. U tom stubu, kaže se, ima velika soba, mračna dvorana u kojoj živi crni Arapin. [...] U taj mračni otvor gledaju dečaci često sa obale, kao u ponor koji straši i privlači. Dogovore se da svi gledaju netremice, a koji prvi ma šta ugleda da vikne. Zure u tu široku, mračnu pukotinu, strepeći od radoznalosti i od straha, dok se nekom malokrvnom dečaku ne učini da se otvor kao crna zavesa počinje da niše i pomera, ili dok neki od onih podrugljivih i bezobzirnih drugova (uvek ima po jedan takav) ne vikne „Arapin!“ i ne počne tobože da beži. To **pokvari igru** i izaziva razočaranje i negodovanje kod onih koji vole igru mašte, mrze ironiju, i veruju da bi se pažljivim gledanjem moglo zaista nešto videti i doživeti. ♦ Tako se život kasabalijske dece odigrava ispod mosta i oko njega, u **beskorisnoj igri** ili dečijim maštanjima. ♦ Njihova deca su do nosila među varošku decu strane izraze i tuđa imena, i uvodila ispod mosta **nove igre i pokazivala nove igračke**, ali su isto tako brzo primala od domaće dece naše pesme, uzrečice i zakletve i starinske igre andžai-za, klisa i šude*

Što se tiče odraslih,⁴³ naupečatljivija scena je igra u karte Milana Glasinčanina sa strancem. Nigdje kao u opisu ove scene Andrić ne koristi tako često korijen **igr-**:

⁴¹ O žrtvenim darovima u romanu NA DRNI ĆUPRIJA v. Egerić 1992.

⁴² Od latinske riječi *ludus* 'igra'.

⁴³ Na jednom mjestu Andrić upravo i govori o igri odraslih: *Onako sitni, umotani, sa tablicama i knjigama pod pazuhom, oni nisu mogli da shvate ovu igru odraslih ljudi, ali im je za ceo život, zajedno sa linijom njihovog rodnog mosta, ostala u očima slika dobro poznatog Ćorkana, koji preobražen i lak, poigravajući smelo i radosno, kao madijom nošen, hoda onuda kuda je zabranjeno i kud niko ne ide.*

*Igrao je bez uzbuđenja ali smelo i do kraja. Gomila srebrnog novca rasla je pred njim. **Igrači** počеше da izostaju. Jedan ponudi zlatan lanac na kartu, ali stranac to hladno odbi izjavljujući da samo u novac **igra**. ♦ Oko jacije **igra** se prekide, jer niko nije više imao gotova novca pri sebi. Milan Glasinčanin je bio poslednji, ali najposle i on se morao povući. Stranac se učtivo oprostio i otišao u svoju sobu. ♦ Sutradan se **igralo** ponovo. I opet je stranac naizmenice gubio i dobivao, uvek više dobivajući nego gubeći, tako da su i opet kasabalijske ostale bez gotovine. Gledali su mu na ruke i u rukave, posmatrali ga sa svih strana, donosili nove karte i menjali mesta na sećiji ali ništa nije pomagalo. **Igrali su** prostu i zloglasnu **igru** otuzbir (trideset i jedan), koju su svi poznavali od detinjstva, ali način strančevog igranja nisu mogli da uhvate. Čas je vukao na dva deset i devet, pa i na trideset, a čas je ostajao na dvadeset i pet. Primao je svaki ulog, najmanji kao i najveći, prelazio je preko sitnih nepravilnosti pojedinih **igrača** kao da ih ne primećuje, ali je veće otklanjao hladno i bez mnogo reči.*

Ali na mostu se ne zabavljaju samo djeca i odrasli – na njemu dolazi do igre prirodnih pojava – svetlosti i oblaka, svetlosti i mraka.

*Mnogi i mnogi od nas sedeo je tu, podnmljen i naslonjen na tesan, gladak kamen, i pri **večitoj igri svetlosti na planinama i oblaka na nebu**, razmršivao večno iste a uvek na drugi način zamršene konce naših kasabalijskih sudbina. ♦ Samo je deci iz onog naraštaja ostala u očima nova i neobična slika mosta pod kratkotrajnom **igrom svetlosti**, živa i upečatljiva, ali kratka i prolazna kao san. ♦ Most je izgledao beskrajan i nestvaran, jer mu se krajevi gube u mlečnoj magli a stubovi pri dnu tonu u tami; jedna strana svakog stuba i luka jarko je osvetljena, a druga u potpunoj senci; te obasjane i tamne površine lome se i seku u ostrim crtama tako da ceo most liči na čudnu arabesku nastalu u **trenutnoj igri svetlosti i mraka**.*

Luditivna funkcija se ponekad pojavljuje kao poređenje.

*Kao u **nekoj igri** kojoj samo napola poznaje pravila, Fedun je opet pogledao to lice uramljeno šarenim tkivom. Sve je bilo isto kao i juče. Samo su pogledi bili duži, osmejci življi i smeliji. Kao da na svoj način učestvuje u igri, Stevan je opet dremao na kamenoj klupi, a posle će se, kao obično, kleti da nije spavao i da ni noću, u postelji, ne može da trene.*

Postoje i situacije kada sam pisac izdvaja neki slučaj. Tako prevođenje preko mosta hajduka (primjer dnevne igre odraslih) pisac naziva opasnom igrom.

*Ta se **opasna i neverovatna igra** nastavila. ♦ Pojava i govor one žene, hajdukove ljubaznice, Stevanovo držanje i ceo tok kratke istrage, pokazali su mu odjednom u pravoj svetlosti njegovu lakomislenost, bezazlenu i neoprostivu **prolećnu igru na kapiji**.*

Jedna igra pokraj mosta pretvorila se u riskantnu zabavu na mostu – šala kasabalijska sa Ćorkanom i njegovom zaljubljenošću u lijepu Pašu.

*Prošla je jesen i nastupila zima a **igra sa Ćorkanovom ljubavi prema lepoj Paši** ispunjava večeri i skraćuje dane ljudima iz čaršije. Ćorkana ne zovu drugačije do duvegijom i ašikom.*

A onda je došla Ćorkanova rizična šetnja po ogradi mosta:

Drugi su, ne shvatajući opasnosti, išli pored ograde i svojim povicima i dalje pratili pijanog čoveka koji, njišući se i povodeći poigrava nad dubinom. ♦ Svojim **opasnim položajem** Ćorkan se odjednom izdvojio i sad je kao neko džinovsko čudovište visoko iznad njih. Prvi koraci su oprezni i tromi. Njegove teške kundure svaki čas se okliznu po pločama, prevučeni poledicom. Čini mu se da noge beže ispod njega, da ga dubina pod njim neodoljivo privlači, da se mora otisnuti i pasti, da već pada. Ali taj neobični položaj i blizina **velike opasnosti** davali su mu novu snagu i dotle nepoznate moći. Boreći se da održi ravnotežu, sve je življe poskakivao i sve se više lomio u pasu i u kolenima. Umesto da korača, on je, ni sam ne zna kako, počeo da igra, sitno, bezbrižno, kao da je na širokoj zelenoj poljani a ne na uskom ćenaru i poledici. I odjednom je postao lak i vešt, kao što čovek biva ponekad u snovima. Njegovo zdepasto i iznureno telo sada je bez težine. Pijani Ćorkan je poigravao i lebdeo nad provalijom kao krilat. Osećao je kako iz njegovog tela, zajedno sa muzikom po kojoj igra, teče vesela snaga koja daje sigurnost i ravnotežu. **Igra ga je nosila** kud ga hod ne bi nikad proneo. I ne pomišljajući više na opasnost i mogućnost pada, cupkao je s noge na nogu i pevao, raširenih ruku kao da se sam prati uz šarkiju. – Tiridam, tiridam tiridiridiridiridam, tiridam... haj, haj, haj, haj! Peva Ćorkan i sam sebi daje takt po kome sigurno i poigravajući prelazi svoj opasni put. Noge savija u kolenima, a glavu naginje čas levo čas desno. Tiridam, tiridam... hajhaj!

U tom **izuzetnom i opasnom položaju**, uzvišen iznad svih, on nije više onaj veselnik Ćorkan iz čaršije i mehane; nije ni to pod njim klizava i uska kamena ograda poznatog mosta na kome je hiljadu puta žvakao svoj somun i, misleći o slatkoj smrti u talasima, zaspao u hladovini na kapiji. Ne, to je to daleko i neostvarljivo putovanje o kome mu svake večeri u mehani govore, sa grubim zadirkivanjem i podsmehom, i na koje se sad, evo, najposle krenuo. To je ona svetla željena staza velikih podviga, a tamo na dalekom njenom kraju, tamo je carski grad Brusa sa istinskim bogatstvom i zakonitim nasleđem, a tamo je negde i sunce koje je zašlo, i lepa Paša sa muškim detetom, njegova žena sa njegovim sinom.

Tako je, **igrajući u zanosu**, obišao i onaj isturen deo ograde koji okružuje sofu, a zatim i drugu polovinu mosta. Kad je stigao do kraja, skočio je na drum i gledao zbunjeno oko sebe, začuđen da se sve svršilo opet na tvrdom i dobro poznatom više-gradskom putu.

Peva Ćorkan i sam sebi daje takt po kome sigurno i **poigravajući** prelazi svoj opasni put.

Sličnu igru demonstrirao je prije Murat:

Neki Murat, zvani Muta, malouman mladić iz aginske porodice Turkovića iz Nezu-ka, sa kojim su u kasabi često terali šalu, odjednom se ispeo na kamenu ogradu mosta. Začula se dečija cika, udivljeni i uplašeni uzvici starijih, a idiot je, kao vilen, raširenih ruku i zabačene glave, išao uskim pločama, nogu pred nogu, kao da ne lebdi nad vodom i dubinom, nego kao da **učestvuje u najlepšoj igri**.

a kasnije Nikola Pecikoza:

Središte ovog pijanog društva koje je prvi deo noći provelo „Pod topolama“ i sada došlo da se rashladi na kapiji, bio je neki Nikola Pecikoza, blesav mladić i dobričina, koga gazdinski sinovi opijaju da bi sa njim terali šale.

*Pre nego što su pijanci došli do kapije, zastadoše kraj ograde. Čula se pijana i glasna prepirka. **Nikola Pecikoza se kladio u dva litra vina da će preći po kamenoj ogradi do kraj mosta. Prekidoše opkladu i mladić se ispe na ogradu i pođe, raširenih ruku, oprezno mećući nogu pred nogu kao mesečar.** Kad je stigao do kapije, spazi dva kasna gosta, ali im ne reče ništa, nego **pevušeći nešto i povodeći se onako pijan, nastavi svoj opasni put,** dok je veselo društvo išlo za njim. **Njegova velika senka na slaboj mesečini poigravala je po mostu i lomila se na ogradi s protivne strane.***

Prodoše i pijanci sa svojim neobuzdanim klicanjem i besmislenim primedbama.

25. Merkatilna funkcija se sastojala u prodaji voća, povrća i napitaka na mostu.⁴⁴

*Na kapiji i oko kapije su prva ljubavna maštanja, prva viđenja u prolazu, dobacivanja i sašaptavanja. Tu su i prvi poslovi i **pazari**, svađe i dogovori, tu sastanci i sačekivanja. Tu se, na čuprijskoj ogradi od kamena, izlažu na **prodaju prve trešnje i bostan, sabahzorski salepi i vrući simiti.** ♦ Čorkan sedi nem i nepomičan na jednom od kamenih basamaka. Oko njega razbacane kore od lubenica koje je pojeo za opkladu. ♦ Tu su i prvi poslovi i pazari, svađe i dogovori, tu sastanci i sačekivanja. Tu se, na čuprijskoj ogradi od kamena, **izlažu na prodaju prve trešnje i bostan, sabahzorski salepi i vrući simiti.***

Ova funkcija ponekad dolazi u snopu sa drugim funkcijama. Ovdje imamo, prije svega, u vidu objedinjavanja merkatilne, egzekutivne i simboličke funkcije u sceni kada se dželat poredi sa bostandžijom, a lubenice sa ljudskim glavam odsječenim i poredanim kraj čardaka.

*Posao dželata vršio je za dugo vremena uvek isti vojnik. To je bio debeo i mrk Anadolac žutih, mutnih očiju i crnačkih usana u masnom i podbulom licu zemljane boje, koje je uvek izgledalo da se smeši osmejkom gojaznih, dobroćudnih ljudi. Zvao se Hajrudin, i brzo je postao poznat celoj varoši i daleko duž granice [...] S vremena na vreme **bi obišao izložene glave na kolju, kao bostandžija bostan,** pa bi opet legao na svoju dasku u hladu, zevajući i protežući se, težak, krmeljiv i dobroćudan, kao prestareo torni pas rundov.*

26. Opservativnu i kontrolnu funkciju vršili su stražari na mostu, zbog čega je jedno vrijeme postojala ružna drvena dogradnja – čardak. Ova funkcija nema permanentan karakter (tokom čitavog pripovijedanja), a dobija na težini u opisu ratnih i kriznih vremena. Uvođenje perspektive sa strane (perspektive posmatrača) pomaže autoru da predahne u opisu strašnih scena i da opis prepusti posmatraču. Opservativnu funkciju realizuje publika koja se često silom dovodi na egzekuciju. Nosioci ove funkcije se bliže određuju prema zanimanju, profesiji, položaju (*seljaci, radnici, kulučari, nadzornici, vojnici, besposlenjaci, izbeglice*), uzrastu (*deca, dečaci, mladi, stariji*), polu (*žene*), teritorijalnoj pripad-

⁴⁴ Ova se funkcija u to doba realizovala i u obliku trampe, na šta posebno ukazuje Vladimir Dedijer u analizi Andrićevog stvaralaštva (Dedijer 1979: 73–74). Međutim, riječ *trampa* se ne pojavljuje u romanu NA DRINI ČUPRIJA.

nosti (*građani, kasabalije*), etničkoj pripadnosti (*Turci*), kolektivnosti (*narod, svet, svetina*), količini (*većina*) ili pomoću zamjenica (*svi, neki, svaki*).

Publika vrši opservaciju funkciju kao homogeni i heterogeni kolektiv. Homogenost nastaje onda kada se pojavljuje takson samo jedne kategorije. U romanu to je rijedak slučaj, recimo kada je posmatrač izražen imenicom *svet*.

Čardak od lučevih dasaka, još vrućih od dnevne žege, sagoreo je do temelja to jest do kamenih ploča na mostu i kapiji. Uzbuden svet u kasabi posmatrao je ogromni plamen koji je jarko osvetljavao ne samo beli most nego i okolna brda i odražavao se nemirnim crvenim odsevima na površini reke.

Andrić u opservaciju uvodi više aktora pa se time dobija i više viđenja jednog te istog prizora. Pri tome kombinacije su različite, i po kvalitetu i po kvantitetu. Što se tiče posljednjeg, broj leksema za oznaku učesnika ne prelazi cifru četiri, i to u dva primjera. U jednom posmatraču su označeni kao *svet, Turci, većina, deca*:

Još na sat pred podne iskupio se varoški svet, većinom Turci, na zaravanku kod mosta. Deca su se ispela na visoke blokove neobrađenog kamena koji su tu ležali. Radnici su se rojili oko dugih i uskih dasaka sa kojih se delio kulučarski tain koji čoveku ne da umreti. Žvačući, oni su ćutke i unezvereno gledali oko sebe.

a u drugom kao *stariji, mlađi, neki, kasabalije, drugi*:

Pojava toga premorenog i raskućenog sveta ugasi odjednom živost na kapiji. Stariji ostadoše na kamenim klupama. Mlađi poustajaše i napraviše sa obe strane kapije živ zid; između njih je prolazila povorka. Neki od kasabalija samo su saučesno gledali u muhadžire i ćutali, drugi su im nazivali merhaba i pokušavali da ih zadrže i ponude ma čime, ali se oni nisu ni obazirali na ponude i jedva su odgovarali na pozdrave. Samo su grabili da za vida stignu na konak na Okolištima.

Najčešće opservaciju izražavaju tri lekseme, odnosno sintagme: 1. *svetina, neki, većina*, 2. *seljaci, radnici, nadzornici*, 3. *vojnici, neki građani, Turci*, 4. *neki besposlenjaci, Turci izbeglice, svi*.

Na obe obale prođe žagor i talasanje kroz svetinu. Neki oboriše pogled, a neki krenuše kući brzo, ne okrećući glave. Većina je nemo gledala taj ljudski lik, isturen u prostor, neprirodno ukočen i prav. Strah im je ledio utrobu i noge su pod njima obamirale, ali oni nisu mogli da se maknu ni da odvoje pogled od toga prizora. ♦ Seljaci koji su pristizali iz Banje, vozeći kamen na volovskim kolima, obarali su oči i opominjali krotko svoje volove da žure. Radnici po obali i na skelama dozivali su se pri poslu prigušeno i samo koliko se moralo. I sami nadzornici sa leskovim prutovima u ruci bili su mirniji i blaži. ♦ Čim je svanulo prvo jutro, čardak je, kao neka klopka, već uhvatio prve žrtve. Na niskom i rumenom suncu ranog jutra, iskupili su se ispod njega vojnici i neki oružani građani, Turci, koji noću drže straže oko kasabe i tako pomažu vojsci. ♦ Pod čardakom na kapiji, gde su upravo bili vezali onoga sulu-dog starca, iskupili se već pored vojnika i neki besposlenjaci iz varoši, iako je tek svanulo. Među njima ima i Turaka izbeglica, pogorelaca iz Srbije. Svi su oružani i svečani kao da se radi o velikom događaju i odlučnom boju. Njihovo uzbuđenje je raslo sa suncem koje se rađalo.

U nekoliko primjera posmatrač je označen dvjema riječima: 1. *svet*, *kasabalije* 2. *narod*, *radnici*, 3. *narod*, *dečaci*, 4. *svet*, *kasabalije*, 5. *svet*, *svi*. 6. *svaki*, *svi*.

Cigani sakupiše svoj alat i svi se, zajedno sa Plevljakom i sejmenima, zaputiše preko skela na obalu. Narod ustuknu pred njima i stade da se razilazi. Samo su dečaci sa visokog kamenja i golih drveta očekivali još nešto i, ne znajući kad je kraj ni šta je dosta, čekali šta će dalje biti sa čudnim čovekom koji lebdi nad vodom kao da je u skoku zastao. ♦ Narod na zaravanku se pomerao i premeštao. Stotinjak koraka ga deli od onih dasaka, tako da vidi svakog čoveka i svaki pokret, ali ne može da čuje reči ni razabere pojedinosti. Narod i radnici sa leve obale udaljeni su tri puta toliko od prizora i još se više vrpole i naprežu da što bolje čuju i vide. Ali se ništa nije moglo čuti a ono što se videlo izgledalo je u početku i suviše jednostavno i zanimljivo, a opet na kraju postalo je tako strašno da su svi okretali glave i mnogi brzo odlazili kući, kajuci se što su dolazili. ♦ Cigani sakupiše svoj alat i svi se, zajedno sa Plevljakom i sejmenima, zaputiše preko skela na obalu. Narod ustuknu pred njima i stade da se razilazi. Samo su dečaci sa visokog kamenja i golih drveta očekivali još nešto i, ne znajući kad je kraj ni šta je dosta, čekali šta će dalje biti sa čudnim čovekom koji lebdi nad vodom kao da je u skoku zastao. ♦ Ali nikad se nije toliko dokona i ljubopitljiva sveta naslanjalo na ogradu i gledalo rečnu površinu, kao da je čita i odgoneta, kao poslednjih dana meseca avgusta te godine. Voda je bila zamućena od kiše iako je bio tek kraj leta. U virovima ispod okana stvarala se bela pena i okretala uokrug, zajedno sa iverjem, sitnim grančicama i trunjem. Ali dokoni i podnimljeni kasabalije sa zida nisu u stvari ni gledali tu reku koju poznaju oduvek i koja nema šta da im kaže, nego su na površini vode, kao i u svojim razgovorima, tražili sami za sebe objašnjenje i kao neki vidljiv trag jednog nejasnog i teškog udesa koji ih je tih dana sve iznenadio i zbunio. ♦ Svet je istezao vratove i propinjao se na prste da vidi čoveka koji je ostvario zaveru i otpor i rušio građevinu. Svi su bili iznenađeni bednim i nikakvim izgledom toga čoveka koga su oni posve drukčije zamišljali. Naravno, niko od njih nije znao zašto onako smešno poskakuje i nabada s noge na nogu i niko nije dobro video one opekotine od veriga koje su mu išle oko grudi kao veliki kaiševi, a preko kojih su mu navukli košulju i gunj. Stoga je svima izgledao i suviše jadan i neugledan za delo zbog koga ga vode na gubilište. Samo je beli dugački kolac davao svemu neku jezivu veličinu i privlačio sve poglede na sebe. ♦ I svaki je ispod oka merio pokojnika koji se drži uspravno kao da stupa pred četom. Gore, na svojoj visini on im nije više izgledao ni strašan ni žalostan. Naprotiv, svima je bilo jasno sada koliko se izdvojio i uzvisio.

Homogena publika se javlja u slučajevima kada je nosilac funkcije samo član jedne kategorije (*deca*, *kamenoresci*, *kulučari*, *radnici*, *svet*).

S vremena na vreme bi obišao izložene glave na kolju, kao bostandžija bostan, pa bi opet legao na svoju dasku u hladu, zevajući i protežući se, težak, krmeljiv i dobroćudan, kao prestareo torni pas rundov. Na kraj mosta, iza zida, sakupljala su se ljubopitljiva deca i bojažljivo ga posmatrala. ♦ Dalmatinski kamenoresci su pri radu okretali leđa mostu, bledi, stegnutih vilica, i gnevno udarali svoja dleta koja su u opštoj tišini klikkala kao jato detlića. ♦ Kulučari su se zakretali i kriomice krstili. ♦ Brzo je došao sumrak i radnici su grabili svojim konačištima, u želji da budu što dalje od skela. ♦ Čardak od lučevih dasaka, još vrućih od dnevne žege, sagoreo je do

*temelja to jest do kamenih ploča na mostu i kapiji. **Uzbuđen svet u kasabi** posmatrao je ogromni plamen koji je jarko osvetljavao ne samo beli most nego i okolna brda i odražavao se nemirnim crvenim odsevima na površini reke.*

Nasuprot publici nalaze se objekti za posmatranje – akteri, koji se smještaju u opservacioni prostor veličine osrednje sobe.

*Tu je nad vodom bio **popođen prostor u veličini jedne osrednje sobe**. Na tom prostoru se, kao na uzdignutoj pozornici, smestiše Radisav, Plevljak i trojica Cigana, ostali sejmeni ostadoše rastureni naokolo po skelama.*

Opservacija se ponekad završava usmenom prezentacijom – publika saopštava utiske, razmišljanja, emocije i raspoloženja.

*Po celoj kasabi i oko nje **pričalo se** kako su Hamzići postigli što su hteli: kako je lepa, ohola i mudra Avdagina kći, za koju u celoj Bosni nije bilo prosca, nadmudrena i ukroćena; kako će ipak „Velji Lug u Nezuze saći“, iako se Fata javno zarekla da neće. Jer ljudi vole takve razgovore o padu i poniženju onih koji se suviše visoko izdignu i polete. ♦ Svet je u kasabi još neko vreme **prepričavao događaj** pa zatim počeo i da zaboravlja. Ostala je samo pesma o devojci koja lepotom i mudrošću sja iznad svega, kao da je neprolazna. ♦ Svi oni koji su sa jedne ili druge obale prisustvovali izvršenju kazne razneli su **strašne glasove** po varoši i okolini. Neopisiv strah je ušao u građane i radnike. Sporo i postepeno je prodiralo ljudima u svest puno saznanje o onome što se tu u njihovoj blizini, u toku kratkog novembarskog dana desilo. Svi su se razgovori kretali oko čoveka koji je tamo gore iznad skela još živ na kocu. Svak se u sebi zaricao da neće o njemu govoriti; ali šta vredi kad se misao stalno vraća na njega i pogled otima na tu stranu? ♦ Na Mejdanu su **žene pretrčavale jedna drugoj, preko avlije, da samo minut-dva prošapuću** i otplaću zajedno, i odmah se vraćale trkom da im ručak ne bi zagoreo.*

Opservativna funkcija dolazi često u obliku funkcijskog snopa – zajedno sa demonstrativnom i preventivnom funkcijom, kojima se daje primjer šta se može desiti ako neko pođe putem pobune, suprotstavljanja vlastima, nemirenja sa njihovim odlukama te upozorava na posledice postupaka koji stranoj upravi ne odgovaraju. Sa opservativnom funkcijom je povezana prohibitivna funkcija, koja se sastojala u zabranama različite vrste, obično prelaska preko mosta u vrijeme epidemija i oružanih sukoba.

*Za tih dvadeset i pet godina iz sredine XIX veka dva puta je u Sarajevu morila kuga i jednom kolera. U tim slučajevima kasaba se pridržavala uputstava koja je, prema tradiciji, još Muhamed dao svojim vernicima za njihovo držanje u slučaju zaraze: „Dok bolest vlada u nekom mestu, ne idite tamo, jer se možete zaraziti, a ako ste u mestu gde bolest vlada, ne idite iz tog mesta jer možete zaraziti druge“. A kako se ljudi ne pridržavaju ni najspasonosnijih uputstava, čak ni kad potiču od božjeg Poslanika, ako nisu „silom vlasti“ primorani na to, vlast je prilikom svake „morije“ ograničavala ili potpuno obustavljala putnički i poštanski saobraćaj. Tada je život na kapiji menjao svoj izgled. Nestajalo je građana, zaposlenih i dokonih, zamišljenih ili raspevanih, a **na pustoju sofi sedela je opet, kao u vreme buna i ratova, straža od nekoliko zaptija**. Oni su zaustavljali putnike koji su dolazili od Sarajeva i vraćali ih mahanjem pušaka i glasnim povcima natrag. Primali su poštu od*

*konjanika, ali sa svim merama predostrožnosti. Na kapiji se tada palila mala vatra od „mirišljivog drveta“ koje je razvijalo obilan, beo dim. Zaptije bi prihvatile kleštima svako pojedino pismo i okadile ga na tom dimu. Tek tako raskužena pisma otpremana su dalje. Roba se nije uopšte primala. Ali glavni posao nije bio sa pismima, nego sa živim ljudima. Svakog dana naiđe po nekoliko njih, putnika, trgovaca, pismoša, skitnica. **Kod samog prilaza ka mostu dočekuje ih zaptija i već izdaleka daje rukom znak da se dalje ne može.***

Ona je imala i nepisani karakter, a odnosila se na ograničeno zadržavanja žena (u tursko doba).

27. Jedna od funkcija mosta je mnemonička (vraćanje za zapamćeno, privođenje u sjećanje skrivenih, potisnutih slojeva pamćenja, bliskih ili dalekih preživljavanja, raspoloženja i reagovanja)⁴⁵ – most predstavlja sredstvo za sjećanje i podsjećanje – za sjećanje onih koji su na njemu i oko njega živjeli (intramnemonička funkcija), a podsjećanje za one koji bi mogli da zaborave ono zbog čega je dolazilo do egzekucija na njemu (ekstramnemonička funkcija). U intramnemoničkoj funkciji pogledom na most mještani se sjećaju svega onoga što se njima na i/li oko ćuprije dešavalo, a u ekstramnemoničkoj funkciji vlasti „sjećaju“ one koje bi da zaborave zbog čega je čovjek nabijan na kolac, zašto je oko čardaka gajen bostan od ljudskih glava, a most bušen i rušen.⁴⁶ Glavni mnemonički impuls je trauma, bol, šok, stres, nasilje⁴⁷.

⁴⁵ Mnemonika predstavlja zbir posebnih postupaka i načina memorisanja dobijene informacije. To je u stvari sistem „unutrašnjeg pisma“ kojim se bilježi u mozgu ono što se čulima percipira.

⁴⁶ O mnemoničkom trenutku u romanu NA DRINI ĆUPRIJA v. Lahman 2003, a o odnosu vremena i sjećanja u ovom djelu v. Noris 1984.

⁴⁷ Fridrih Niče u GEOLOGIJI MORALA ističe da je nasilje najjače sredstvo mnemotehnike: „Kako nastaje pamćenje kod čoveka-životinje? Kako se tome delom tupom, delom vetrenjastom razumu trenutka, toj otelovljenoj zaboravnosti, nešto utiskuje tako da ostaje prisutno?“ [...] Ovaj prastari problem kao što se može misliti, nije rešen baš nežnim rečima i sredstvima; možda čak u celoj praistoriji čoveka nije ništa strasnije i jezovitije od njegove m n e m o t e h n i k e. 'Nešto se utiskuje da bi ostalo u pamćenju: samo ono što ne prestaje da p r i č i n j a v a b o l ostaje u pamćenju!' – to je jedan od osnovnih stavova iz najstarije (na žalost i najduže) psihologije na zemlji. Čak bi se moglo reći da svuda gde na zemlji u životu čoveka i naroda još ima svečanosti, ozbiljnosti, tajne i tamnih boja, i d a l j e d e l u j e nešto od užasa s kojim se nekad svuda na zemlji obećavalo, jamčilo, zavetovalo: prošlost, najdavnija, najdublja i najoporija prošlost, zadahnjuje nas i navire u nama kad god bivamo 'ozbiljni'. Nikad nije išlo bez krvi, mučenja i žrtava kad je čovek smatrao za potrebno da obezbedi sebi pamćenje; najjezivije žrtve i zaloge (u koje spada i žrtvovanje prvorodenčadi), najodvratnija sakćenja (na primer kastracija), najgrozniji obredni oblici svih verskih kultova (i sve religije su u najdubljjoj osnovi sistemi grozota) – sve to ima svoje poreklo u onom instinktu koji je u bolu naslutio najmoćnije sredstvo muemionike“ (Niče-www).

28. Suština terapijske funkcije je u tome da je most služio kao sredstvo za ublažavanje psihičkih trauma, bolova, frustracija, tegoba. Svojom ljepotom, vedrinom, elegancijom i trajnošću ćuprija je izazivala blagotvorno djeinstvo na ljude, kasabalijama ulivala nadu u bolji život, jačala njihov optimizam i izazivala pozitivne emocije. Neki junaci, poput Alihodže i Lotike, nalazili su smiraj pogledom na ovu građevinu iz svoga skućenog prostora (sobička). Ćuprija je predstavljala most nade, vjere u život, snažila je smisao života, izazivala divljenje i oduševljenje.⁴⁸

*A koliko je naših, u toku stoleća i nizu naraštaja, **presedelo ovde zoru ili akšam ili noćne časove** kad se neprimetno pomera ceo zvezdani svod nad glavom! Mnogi i mnogi od nas sedeo je tu, podnmljen i naslonjen na tesan, gladak kamen, i pri većitoj igri svetlosti na planinama i oblaka na nebu, **razmrsivao večno iste a uvek na drugi način zamršene konce naših kasabalijskih sudbina.** ♦ Nikad se čudna i izuzetna lepota kapije ne može bolje osetiti nego u te letnje dane, u ovaj sat. **Čovek je na njoj kao na čarobnoj ljljašci: i zemlju prelazi, i vodom plovi, i prostorom leti, i opet je čvrsto i sigurno vezan za kasabu i svoju belu kuću, tu u strani, sa baštom i šljivikom oko nje.** Uz kafu i duvan tu mnogi od tih skromnih građana, koji nema mnogo više od te kuće i ono malo dućana u čaršiji, **oseti u takve sate bogatstvo sveta i neizmernost božjih darova. Sve to može ljudima da pruži, i kroz vekove da pruža, jedna građevina,** kad je lepa i jaka, u dobar čas zamišljena, na pravom mestu postavljena i srećno izvedena. I ovo je jedno takvo predveće; **puno je razgovora i smeha i šala koje građani izmenjuju među sobom ili doba-***

⁴⁸ O tome piše Vuk Milatović: „Most svojim neobičnim izgledom i lepotom podsticajno deluje na kasablije. Osećali su da im je ta građevina umnožavala i uvećavala snagu. Ostvaren je drevni ljudski san da se ide iznad vode, da se savlada prostor“ [...] Most je uticao na život kasabe: ‘Kasaba je živela od mosta i rasla iz njega kao iz svog neuništivog korena’“ (Milatović 1996: 168). Petar Džadžić izdvaja nešto slično: „[...] NA DRINI ĆUPRIJA ne nudi zagrobni mir, tu starozavetnu iluziju nišćih, ni patnju kao jedini ljudski kriterij i mogućnost, ona nudi veru u život, ne zato što se on osipa, već zato što se obnavlja“ (Džadžić 1996: 228). On nastavlja: „A njegova postojanost je učila: ‘da je život neshvatljivo čudo, jer se neprekidno troši i osipa, a ipak traje i stoji čvrsto kao na Drini ćuprija’“ (Džadžić 1996: 228–229). Autor ističe da je težnja za prevazilaženjem zla dobila svoju sistematiku u romanu NA DRINI ĆUPRIJA (Džadžić 1996: 235). Posebno su u tome značajni mostovi: „Mostovi p o k a z u j u d a s t v a r a l a č k i podvig daje izvestan smisao životu u kome malo šta ima smisla, samim tim i da su stvaralaštvo, umetnost, svetlo nade u tami besmisla“ (Džadžić 1996: 235–236). Ukazujući na vječnu otpornost mosta i njegov „obračun“ sa stalnim iskušenjima, Džadžić nalazi sledeću poruku mosta: „i to će proći“ i dodaje nauk koji dolazi od mosta: „[...] nesreća je bilo oduvek i uvek su izgledale najveće; ali život je neuništiv i razaranja iz malo šire vremenske perspektive kratka su kao prolazan ružan san“ (Džadžić 1996: 241). Ovaj kritičar smatra da je delotvorna snaga mosta promijenila kasabu i da je ta promjena značajna (Džadžić 1996: 352). U vezi sa MOSTOM NA ŽEPI on piše: „Nagoveštaj, ova minijatura proze još nije i širok put one humanosti, povraćenog smisla, neuništivosti života, svega što će na svojim mnogo većim rasponima poneti kasniji most, Ćuprija na Drini“ (Džadžić 1996: 228).

cuju prolaznicima. ♦ Sve se u varoši odmah bacilo na rad i zaradu i popravljjanje štete, i niko nije imao vremena da razmišlja o smislu i značenju pobjedničkog mosta, ali idući za svojim poslom, u toj zlosrećnoj kasabi u kojoj je voda sve bez izuzetka oštetila ili bar izmenila, svaki je znao da u tom njihovom životu ima nešto što odoleva svakoj stihiji i što zbog neuhvatljivog sklada svojih oblika i nevidljive, mudre snage svojih temelja izlazi iz svakog iskušenja neuništivo i nepromenjeno. ♦ Svet je opet počeo da se zadržava na sofi i da tu provodi vreme u razgovorima, u poslovima ili u dokonom dremuckanju. U letnjim noćima tu su pevali momci u grupama ili sedeli usamljeni mladići, gušeći svoj ljubavni jad ili onu neodređenu bolnu želju za odlaskom i daljinom, za velikim delima i neobičnim doživljajima, koja često muči mlade ljude u skućenim sredinama. A već posle dva-desetak godina tu je pevao i šalio se nov naraštaj koji nije ni zapamtio neskladnu trupinu drvenog čardaka ni mukle uzvike straže koja je noću zaustavljala putnike, ni Hajrudina ni izložene glave koje je on odsecao sa poslovičnom veštinom. ♦ Levo i desno od kapije, sa obe strane, kamena ograda mosta odavno je uglačana i nešto tamnija od ostalih delova. Stotinama godina seljaci tu spuštaju terete kad hoće da se odmore, prelazeći most, ili se dokoni ljudi naslanjaju leđima i laktovima, u razgovoru, kad koga čekaju, ili kad usamljeni i nalakćeni gledaju vodu u dubini pod sobom, kako zapenjena i brza otiče, uvek nova i uvek ista.

29. Sa ovom funkcijom je povezana i jedna šira – humanistička: most je uopšte pružao pomoć ljudima da lakše i bolje žive.

30. Identifikativna funkcija sastojala se u poistovećivanju čovjeka sa mostom. Ona je maksimalno došla do izražaja kod Alihodže, koji je most doživljavao kao dio sebe i nasilje nad njim primao kao nasilje nad samim sobom. I sve što se građevini ružno dešavalo (miniranje, rušenje, granatiranje i sl.) primao je kao ličnu tragediju.⁴⁹

Zvanje je prestalo, stvarno, još u vreme kad je Dauthodža podlegao u svojoj borbi da održi Kameniti han, ali ponos je ostao i sa njim urođena navika da se oni, Mutevelići, mimo sav ostali svet smatraju pozvani da brinu o mostu, i da su na neki način odgovorni za njegovu sudbinu, jer je most, bar građevinski, bio sastavni deo velikog i lepog vakufa kojim su oni upravljali, a koji je onako žalosno presušio i propao. ♦ Tamo dole, izgleda, pevaju. Tamo dole je i razoreni most, grozno, dušmanski presečen po polovini. Ne treba mu da se okrene (i ne bi se ni za šta na svetu okrenuo) pa da vidi ceo prizor: pri samom dnu glatko odsečen stub, kao džinovsko deblo, i raznesen u hiljadu komada po okolini, a lukovi levo i desno od toga stuba grubo prekinuti. Između njih zja praznina od petnaestak metara. A izlomljene strane prekinutih lukova bolno teže jedna ka drugoj. Ne, ni za što na svetu ne bi se okrenuo! ♦ Korača mučno i sporo, a pred očima mu je neprestano, kao da se kreće pred njim, ceo prizor sa razorenim mostom. Nije dovoljno jednoj stvari leđa okrenuti pa da prestane da nas goni i muči. I da zaklopi oči, on bi samo to video. ♦ Toliko godina on gleda kako ruku ne skidaju sa čuprije, čistili su je, doterivali, popravljali

⁴⁹ „Most je, sem toga, njegov život, on sebe vidi u funkciji mosta, pošto i sebe i most shvata kao funkciju svojih istina; za njega bi kraj mosta bio kraj života, opšteg i ličnog“ (Džadžić 1996: 355).

u temeljima, vodovod su kroz nju sproveli, elektriку na njoj zapalili, i onda su sve to jednog dana digli u lagum kao da je stena u planini a ne zadužbina, hair i lepota. Sad se vidi šta su i za čim idu. On je to oduvek znao, ali sad, to može i poslednja budala da uvidi. Od najtvrđeg i najtrajnijeg počeli su da odbijaju, od božjeg uzimaju. I ko zna gde će se zaustaviti! Evo je i sama vezirova ćuprija počela da se osipa kao derdan; a kad jednom počne, niko ga više ne zadrža.

Identifikativna funkcija se vezuje za pojedince i na drugi način: izgradnjom mosta Mehmed-paša Sokolović se na posredan način vraća u prostor zavičaja.⁵⁰

31. Pošto je most bio dominantan u životu Višegradana, on je predstavljao jedno od značajnih sredstava za oblikovanje mišljenja mještana, stoga vrši i mentalitetnu funkciju.⁵¹

Neko je davno tvrdio (istina, to je bio stranac i govorio je u šali) da je ova kapija imala uticaja na sudbinu kasabe i na sam karakter njenih građana. U tim beskrajnim sedenjima, tvrdio je stranac, treba tražiti ključ za sklonost mnogih kasabalija ka razmišljanju i sanjarenju i jedan od glavnih razloga one melanholične bezbrige po kojoj su poznati stanovnici kasabe.

Na jednom mjestu Andrić ukazuje na nesvesnu filozofiju kasabe:

Tako se na kapiji, između neba, reke i brda naraštaj za naraštajem učio da ne žali preko mere ono što mutna voda odnese. Tu je u njih ulazila nesvesna filozofija kasabe: da je život neshvatljivo čudo, jer se neprestano troši i osipa, a ipak traje i stoji čvrsto „kao na Drini ćuprija“.

32. Most je dobijao ulogu nosioca legendi te je jedna od njegovih važnijih funkcija mitska. On je služio kao motiv i kao sredstvo za ispredanje raznorodnih priča. Stoga treba razlikovati dvije funkcije: funkciju mosta u legendama i funkcije legendi o mostu. Među legendama vezanim za višegradsku ćupriju izdvaja se ona o Stoji i Ostoju te Radu Neimaru i Radisavu. U realizaciji ove funkcije Andrić se pridržava stava iskazanog kroz Gojina usta da postoji samo nekoliko osnovnih legendi o čovječanstvu koje se ponavljaju.⁵²

⁵⁰ „Sada se već tačnije može odrediti **značenje mosta**, koji bi zauvek i čvrsto povezao 'mesta porekla' sa 'mestima života', tj. sa mestima moći i vlasti. Most je zamišljen kao sjedinjenje rođenja i konkretne istorijske uloge, on je, dakle, **identitet rođenja i moći** odnosno socijalno-istorijske akcije, on je poistovećenje života čoveka i institucije. Ovi pak zaključci u određenoj meri problematiziraju našu raniju pretpostavku, koja nas je uveravala da je most kao osnova i jedino mogući okvir junaka samo svojevrsan oblik onoga što se u drugim romanima pojavljuje kao ideja što obavezuje i za koju je junak spreman da žrtvuje i svoj život“ (Pirjevec 1979: 472).

⁵¹ O palanačkoj naravi u romanu NA DRINI ĆUPRIJA v. Brajović 2005:

⁵² Petar Džadžić tvrdi da je jedan motiv stalno prisutan u Andrićevom djelu – drevnost u sporu sa aktuelnim (Džadžić 1996: 185). „Taj motiv ima ishodište i u 'staln timer stvarnostima sveta', gde spadaju i bregovi, ali i u nematerijalnim oblicima, u verbalnim iskazima sa obeležjem drevnosti, kakva su narodna predanja, legende, mitovi“ (Džadžić 1996: 185). Ovaj kritičar dodaje da su legende po Andrićevom shvatanju poe-

*Ima nekoliko tačaka ljudske aktivnosti oko kojih se kroz sva vremena, sporo i u finim naslagama, stvaraju legende. Zbunjivan dugo onim što se neposredno dešavalo oko mene, ja sam u drugoj polovini svoga života došao do zaključka: da je uzaludno i pogrešno tražiti smisao u beznačajnim a prividno tako važnim događajima koji se dešavaju oko nas, nego da ga treba tražiti u onim naslagama koje stoleća stvaraju oko nekoliko glavnijih legendi čovečanstva. Te naslage stalno, iako sve manje verno, ponavljaju oblik onog zrnca istine oko kojeg se slažu, i tako ga prenose kroz stoleća. U bajkama je prava istorija čovečanstva, iz njih se da naslutiti, ako ne i potpuno otkriti, njen smisao. Ima nekoliko osnovnih legendi čovečanstva koje pokazuju ili bar osvetljuju put koji smo prevalili, ako ne i cilj kome idemo. **Legenda o prvom grehu, legenda o potopu, legenda o Sinu čovečijem, raspetom za spasenje sveta, legenda o Prometeju i o ukradenoj vatri...** (Razgovor s Gojom – Gralis-www).*

Posebno je interesantna legenda o tome zašto su i kako nastali mosta ispričana iz Alihodžinih usta.

Nekad je moj rahmetli otac slušao od Šeh Dedije i meni kao djetetu pričao: otkud ćuprija na ovom svijetu i kako je prva ćuprija postala. Kad je Alah dželešanuhu, biva, stvorio ovaj svijet, zemlja je bila ravna i glatka ko najljepša savatli tepsija. To je bilo krivo šejtanu koji je zavidio čovjeku na tom božjem daru. I dok je zemlja bila još onakva kakva je ispod božje ruke izišla, mokra i mehka ko nepečena ćasa, on se prikradi i noktima izgrebi lice božje zemlje, koliko je god mogao više i dublje. Tako su, kako priča kazuje, postale duboke rijeke i provalije što odvajaju kraj od kraja i dijele ljude jedne od drugih i smetaju im da putuju po zemlji koju im je Bog dao kao bašču za njihovu hranu i izdržavanje. Žao bi Alahu kad vide šta onaj prokletnik uradi, ali kako nije mogao da se vraća na posao koji je šejtan svojom rukom opoganio, on posla svoje meleće da pomognu i olakšaju ljudima. Kad meleći videše kako jadni ljudi ne mogu da pređu one haluge i dubine ni da svršavaju svoje poslove, nego se muče i uzalud gledaju i dovikuju s jedne obale na drugu, oni iznad tih mjesta raširi-

zija ljudske vrste, a ne govor pojedinca. On nastavlja: „Tu u hronici NA DRINI ČUPRIJA, istorija, jedan istorijski mit sa živom snagom i aktivnim činiocem izraženim u mostu, utvrđuje šta čovek znači meren merilom ne izolovane jedinice, već ljudstva u smeni, kroz dinamiku umiranja i rađanja generacija. To je vizija koja stoji dobrim delom pod uplivom legendarnih poetskih istina, istočnjačkih viđenja 'stalnosti' 'nepokretnosti', jednog trajnog smisla i jedne neizmenljive duše stvari“ (Džadžić 1996: 228). Džadžić konstatuje da „dah legende prožima egzistenciju Čuprije na Drini pri činu samog njenog postojanja, ali i u potencijama njenih istina“ (Džadžić 1996: 229) i zaključuje: „Andrićev spoj mita i realnosti, u svojoj perfekciji po mnogo čemu jedinstven u literaturi uopšte, ne dozvoljava da se otmemo sugestiji da je to mit, ali ipak realnost, da je to realnost, ali ipak mit“ (Džadžić 1996: 238); „Tamo gde je opčinjen mitom i legendom – Andrić je najčešće pesnik morbidnog, mutnog, propadajućeg bića“ (Džadžić 1996: 307). O odnosu realnog i mitskog, legende i stvarnosti u djelu Iva Andrića i romanu NA DRINI ČUPRIJA v. Džadžić 1979, Dimić 1988, Pavlović 1995/1996.

*še krila i svijet stade da prelazi preko njihovih krila. Tako ljudi naučiše od božjih meleća kako se grade ćuprije.*⁵³

Mitska funkcija ponekad prerasta u hiperbolijsku zbog preuveličavajućeg principa kolektivne mašte koji leži u osnovi legende. Takav je slučaj sa Radislalom koji na mostu postaje žrtva strahovitnog nasilja, a u legendi doživljava transformaciju: seljak → buntovnik → žrtva → mučenik → heroj → svetac.⁵⁴

33. Narativna funkcija je dolazila u slučajevima kad je most služio za pripovijedanje o starim vremenima i ispredanje priča. Ova se funkcija realizuje na dva načina: u jednom most predstavlja prostor naracije, a u drugom motiv naracije. Ćuprija dobija funkciju naratološkog prostora kada se na njemu sjedi i priča.

*Tako jednog proletnjeg dana jedan od veletovskih Turaka, odozgo sa granice, **sedi na kapiji i uzbuđeno priča** sakupljenim uglednim Turcima šta se u Veletovu ovih dana desilo.*

– Negde zimus, pričao je Veletovac, dođe više njihovog sela zloglasni Jovan Mičić, rujanski serdar, čak iz Arilja, sa oružanim momcima i počeo da osmatra i premerava granicu [...]

Naratološki motiv se pojavljuje u situacijama kada se gradnja mosta kiti maštovitim pričama.

*Narod pamti i prepričava ono što može da shvati i što uspe da pretvori u legendu. Sve ostalo prolazi mimo njega bez dubljeg traga, sa nemom ravnodušnošću bezimernih prirodnih pojava, ne dira njegovu maštu i ne ostaje u njegovom sećanju. Ovo mučno i dugo zidanje bilo je za njega tuđi rad o tuđem trošku. Tek kad je kao plod toga napora iskrasnio veliki most, ljudi su počeli da se sećaju pojedinosti i da postanak stvarnog, vešto zidanog i trajnog mosta **kite maštarskim pričama** koje su opet oni umeli vešto da grade i dugo da pamte.*

34. Aktatna funkcija se ispoljava u tome što se most koristi kao sredstvo za karakterizaciju likova – oni na njemu ispoljavaju vrline i mane, dobre osobine i slabosti, ljubav i mržnju, strah i nemir...

35. Politička funkcija se realizuje na dva načina: (1) kao fabularna politička funkcija u političkim razgovorima na mostu i (2) kao interpretaciona politička funkcija politizacijom mosta, uvlačenjem pisca u politiku, a time i samog romana. Ova posljednja funkcija je došla naročito do izražaja nakon teških ratnih sukoba na užem i širem prostoru mosta, posebno poslije Drugog svjetskog rata i tokom oružanih sukoba devedesetih godina prošlog stoljeća. Politizaciju Andrićevog stvaralaštva i mosta posebno su inicirali neki bošnjački intelektualci (i sa druge dvije strane bilo je sličnih pokušaja). Najizrazitiji predstavnici takve orijentacije su Muhamed Filipović (1967), Šukrija Kurtović (1994), Adil

⁵³ O tome piše Petar Džadžić: „Most ulazi u legendu, legenda postaje most; jedna materijalna realnost uvlači se u drugu piščevu čauru (legendu)“ (Džadžić 1996: 352).

⁵⁴ O čemu piše i Ivan Dimić (Dimić 1988: 239).

Zulfikarpašić (1984), Muhsin Rizvić (1995), Safet Kadić (2009) i pojedini autori u zborniku ANDRIĆ I BOŠNJACI (Maglajlić 2000).⁵⁵ U njima se Andrić dovodi u politički kontekst i manje-više negativno ocjenjuje, što predstavlja jedno viđenje u širokom spektru interpretacija. Kao što je Mehmed-pašina građevina izdržala sva iskušenja tako i Andrićevo centralno djelo za sada izdržava političke napade (posebno politikantske) sa raznih strana i ostaje čvrsto u istoriji književnosti.

36. Filozofska funkcija se sastoji u korišćenju mosta za piščeva uopštavanja, generalizacije, globalno doživljavanje svijeta, poimanje, osmišljavanje realnosti.⁵⁶ Ova se funkcija posebno ispoljava u slučajevima kada most služi Andriću da iskaže razmišljanja o životu uopšte. U našem čitanju pronašli smo 79 takvih mjesta. Značajan dio Andrićevih misli odnosi se na blagotvorno djelo ljudskih ruku, posebno umjetničko, kakav je most. Pisac ističe da vrijednu tvorevinu koja se rađa iz želje sustiže dvostruka sudbina: ili ne doživi ostvarenje ili nije trajna. Jedan od junaka (Bahtijarević) izriče misao da se djela na zemlji ostvaruju božjom voljom. Andrić ukazuje na borbu umjetnika sa „naročitom bijedom“: da pored zarade ostaje *sirak i gladnica*, koja ih često prati kao neko prokletstvo i koju nikakve plate i nagrade ne mogu zajaziti. Posebno je duboka misao o tome da *svi umiremo samo jednom a veliki ljudi po dva puta: jednom kad ih nestane sa zemlje, a drugi put kad propadne njihova zadužbina*.

Delo koje se rađa iz želje, čovekove želje, ili ne doživi ostvarenje ili nije trajno; u svakom slučaju nije dobro. ♦ Trajna dela na zemlji ostvaruju se božjom voljom, a čovek je samo njeno slepo i pokorno oruđe. ♦ Taj Badi je za dobre pare pisao lake i zvučne stihove i umeo vešto da ih nametne velikašima koji su podizali ili opravljali velike građevine. Oni koji su ga znali (i pomalo mu zavideli) govorili su podrugljivo da je nebeski svod još jedina građevina na kojoj nema tariha iz Badijeva pera. A on je, pored sve lepe zarade bio sirak i gladnica, većito u borbi sa onom naročitom bedom koja često prati stihotvorce kao neko osobito prokletstvo i koju nikakve plate i nagrade ne mogu zajaziti. ♦ Jer svi mi umiremo samo jednom a veliki ljudi po dva puta: jednom kad ih nestane sa zemlje, a drugi put kad propadne njihova zadužbina.

Važan dio takvih razmišljanja odnosi se na značaj mostova. Andrić smatra da nema slučajnih građevina, da lijepe i korisne tvorevine nose često u sebi složene i tajanstvene drame i istorije, da je premošćavanje jedna od najdubljih ljudskih želja i drevni ljudski san te da mostovi služe da bi zemlja bila ljepša, a čovjek živio lakše i bolje.

A zaista veliki ljudi, kao i velike građevine, niču i nicaće tamo gde im je božjim promislom određeno mesto, nezavisno od praznih, prolaznih želja i ljudske sujete“. ♦

⁵⁵ Reakcije na takav čitanja nisu izostala (Džadžić 1996b, Gavran 2005, Tutnjević 2005 i dr.).

⁵⁶ Ovu funkciju nalaze i drugi autori, recimo Vučković ukazuje na filozofsku funkciju građevine, odnosno njeno filozofsko značenje (Vučković 1974: 286).

*Ali sve vojske sveta podižu za svoje isključive ciljeve i trenutne potrebe takve građevine, koje posle, gledane sa tačke gledišta građanskog života i mirnodopskih potreba, izgledaju apsurdne i nerazumljive. ♦ I kad god bi čuo pisak lokomotive, koja popreko prolazi onom strminom iznad Kamenitog hana, Alihodža bi namrštio čelo, usne bi mu zaigrale nerazumljivim šapatom i, gledajući sa svoga ćepenka kameni most u večno istoj kosoj perspektivi, on bi produžio da ispreda svoju staru misao: **da su najveće građevine zasnovane na jednoj reči, i mir i opstanak čitavih varoši i njihovih stanovnika, može biti, na jednom pisku.** Ili da bar tako nemoćnom čoveku, koji mnogo pamti i naglo stari, izgleda. ♦ **Nema slučajnih građevina,** izdvojenih iz ljudskog društva u kome su nikle, i njegovih potreba, želja i shvatanja, kao što nema proizvoljnih linija i bezrazložnih oblika u neimarstvu. **A postanak i život svake velike, lepe i korisne građevine,** kao i njen odnos prema naselju u kome je podignuta, **često nose u sebi složene i tajanstvene drame i istorije.** ♦ Svaki i najmanji kasabalija osećao se kao da su se njegove sposobnosti odjednom umnožile i snaga uvećala; kao da je neki čudesni, natčovečanski podvig sveden na meru njegovih moći i u granice svakodnevnog života; kao da je pored dosad poznatih elemenata: zemlje, vode i neba, otkriven odjednom još jedan; kao da je nečijim blagotvornim naporom odjednom za sve i svakoga ostvarena **jedna od najdubljih želja, drevni ljudski san: da se ide iznad vode i savladuje prostor.** ♦ Sve može biti. Ali jedno ne može: **ne može biti da će posve i zauvek nestati velikih i umnih a duševnih ljudi koji će za božju ljubav podizati trajne građevine, da bi zemlja bila lepša i čovek na njoj živio lakše i bolje. Kad bi njih nestalo, to bi značilo da će i božja ljubav ugasnuti i nestati sa sveta. To ne može biti.***

Piščeva spoznavanja vezana za most, predodređena ili motivisana njime ponekad se prezentiraju kroz usta pojedinih junaka (Alihodže, Galusa, Bahtijarevića i dr.). Suština takvih promišljanja svodi se na sljedeće: 1. temelji svijeta i osnove života utvrđeni su za vijekove, 2. cjelokupni ljudski život sastoji se u borbi protiv kvara, smrti i nestajanja, 3. teško je proživjeti bez krivudanja, 4. svaki čovjek teži ravnoteži, ali samo se rijetko, djelimično i na kratko vrijeme u tome uspijeva, 4. život je tako udešen da uz jedno dobro idu dva zla, ne može biti dobrote bez mržnje, veličine bez zavisti, 6. odnos između trajanja temelja svijeta, osnova života i ljudskih odnosa, s jedne strane, i dužine ljudskog vijeka, s druge, isti je kao odnos između nemirne, pokretne i brze površine rijeke i njenog stalnog i čvrstog dna čije su izmjene spore i neprimjetne. 7. u životu je sve moguće, 8. mnoge stvari dolaze samo naizgled neočekivano, 9. smrt vrebja čovjeka na svakom koraku.

*Pa ipak, u noći je ležalo, izdvojeno, teško i uporno Bahtijarevićevo ćutanje, dizalo se, osetno i stvarno, kao neprelazan zid u tami, i samom težinom svoga postojanja poricalo odlučno sve što je onaj drugi govorio, i objavljivao svoj nemi, jasni i nepromenljivi smisao: „**Temelji sveta i osnovi života i ljudskih odnosa u njemu utvrđeni su za vekove.** ♦ Taj mudri i pobožni, tvrdoglavi i uporni čovek, koga je kasaba dugo pamtila, nije se ničim dao odvratiti od svog bezizglednog napora. Radeći predano on se odavno bio pomirio sa saznanjem da je **naša sudbina na zemlji sva u borbi protiv kvara, smrti i nestajanja, i da je čovek dužan da istraje u toj borbi i onda kad je potpuno bezizgledna.** I sedeći pred hanom koji je na njegove oči nestajao, on*

je odgovarao onima koji su ga odvrćali ili žalili: – Ne treba mene žaliti. Jer svi mi umiremo samo jednom a veliki ljudi po dva puta: jednom kad ih nestane sa zemlje, a drugi put kad propadne njihova zadužbina. ♦ Roditelji su se opirali, ali je Lotika, imajući jednako u vidu interes cele porodice, tvrdila da je **teško ploviti bez krivudanja sa tolikim svetom na brodu i da za spas svih treba ponekad nešto od tereta i u more baciti**. ♦ Život u kasabi pored mosta bivao je sve življi, izgledao sve sredeniji i bogatiji, i hvatao ravnomeran korak i dotle nepoznatu ravnotežu, **onu ravnotežu kojoj svaki život, svuda i oduvek teži, a koju postiže samo retko, delimično i prolazno**. ♦ Tako je **ljudski život udešen** – i sam Bog jedini tako je hteo – **da uz svaki dram dobra idu dva drama zla, da na ovoj zemlji ne može biti dobrote bez mržnje ni veličine bez zavisti, kao što nema ni najmanjeg predmeta bez senke**. To naročito važi za izuzetno velike, pobožne i slavne ljude. Uz svakog od njih raste, uporedo sa njihovom slavom, i njihov krvnik i vreba priliku, pa nekad je uhvati pre a nekad posle. ♦ U ovom **životu** ništa nije isključeno i svako je čudo moguće. ♦ Pa ipak, u noći je ležalo, izdvojeno, teško i uporno Bahtijarevićevo ćutanje, dizalo se, osetno i stvarno, kao neprelazan zid u tami, i samom težinom svojga postojanja poricalo odlučno sve što je onaj drugi govorio, i objavljivao svoj nemi, jasni i nepromenljivi smisao: „**Temelji sveta i osnovi života i ljudskih odnosa u njemu utvrđeni su za vekove. To ne znači da se oni ne menjaju, ali mereni dužinom ljudskog života izgledaju večni. Odnos između njihovog trajanja i dužine ljudskog veka isti je kao odnos između nemirne, pokretne i brze površine reke i njenog stalnog i čvrstog dna čije su izmene spore i neprimetne**”. ♦ Šta ih goni ako nije ljubav? Šta su onda bili oni njegovi žarki pogledi, njegov vreo, isprekidan dah i burni poljupci? Šta je sve to ako nije ljubav? A ljubav nije! To vidi, bolje i jasnije nego što bi želela. Ali s tim opet ne može trajno i istinski da se pomiri. (Ko se ikad s time potpuno pomirio?) Prirodni završetak svih tih unutrašnjih trzavica bila je **misao o smrti koja vreba uvek na svima krajnjim izdancima svakog našeg sna o sreći**. Umreti, mislila je Zorka, omaknuti se tu sa kapije u reku, kao slučajno, bez pisma i oprostaja, bez priznanja i poniženja. ♦ Tako je pre vremena i neočekivano (sve ovakve stvari dolaze **naizgled neočekivano!**) napušten, stao da se ruši i raspada vezirov Kameniti han.

Piščeva omiljena tema je fenomen izuzetnosti. Jednoj od njih (mostu) posvećen je čitav tekst. Drugoj (ličnosti/ima) Andrić posvećuje dužnu pažnju. On razmišlja o neobičnim, unikatnim ljudima i pokušava da odgonetne u čemu je njihova suština i veličina. Pisac posebno ističe tragičnost ljudi koji su se izdigli iznad prosječnosti i konstatuje da (a) obdarena bića često nesmotreno i smjelo izazivaju sudbinu, (b) da ona niču odnekud sama a da umjesto ostvarenih života ostaju samo da žive u pjesmi i priči, (c) da ljudi vole razgovore o padu i poniženju onih koji su se suviše visoko izdigli i poletjeli, (da) da oni koji su na velikom glasu dožive lošu sudbinu.

Po celoj kasabi i oko nje pričalo se kako su Hamzići postigli što su hteli: kako je lepa, ohola i mudra Avdagina kći, za koju u celoj Bosni nije bilo prosca, nadmudrena i ukroćena; kako će ipak „Velji Lug u Nezuze saći“, iako se Fata javno zarekla da neće. Jer ljudi vole takve razgovore o padu i poniženju onih koji se suviše visoko izdignu i polete. ♦ Tako od prirode naročito obdarena stvorenja često izazivaju sudbinu, smelo i nesmotreno. Taj njen odgovor mladom Hamziću proćuo se i

ponavljao od usta do usta, ka i sve ostalo što je radila i govorila. ♦ **Takve ličnosti o kojima se peva i govori** odnese brzo ta njihova naročita sudbina, a iza njih umesto ostvarenih života ostane da živi pesma ili priča. ♦ Za tu njegovu kćer Fatu zna se da je neobično lepa, u svemu na oca. Pitanjem njene udaje bavi se kasaba i pomalo cela okolina. **Oduvek je kod nas tako da po jedna devojka u svakom naraštaju uđe u priču i u pesmu svojom lepotom, vrednoćom i gospodarstvom.** ♦ Zato se u pesmi o Avdaginoj Fati (o **takvim izuzetnim stvorenjima pesme niknu odnekud same!**) pevalo: Mudra li si, lijepa li si, | Lijepa Fato Avdagina! ♦ Često se dešava kod nas ovde da **devojka koja je na velikom glasu ostane upravo zbog toga bez prosaca i „pousjedne“**, dok se lako, i brzo poudaju devojke koje joj nisu ni po čemu dorasle.

Nasuprot veličinama nalaze se ljude čiji je život prazan, lišen lepote i uzbudjenja.

*A predveče okupljali su se dokoni ljudi u mehani oko ribara i Ćorkana sa onim nezdravim i ružnim ljubopitstvom koje je naročito razvijeno kod **sveta čiji je život prazan, lišen svake lepote i siromašan uzbudjenjima i doživljajima.***

Prosječnost izbija na površinu i dobija na značaju i položaju u teškim i mutnim vremenima.

*To je bilo za žaljenje, ali se nije dalo izmeniti, jer u **trenucima društvenih potresa i velikih, neminovnih promena obično izbiju upravo ovakvi ljudi napred i, nezdravi ili nepotpuni, vode stvari naopako i stranputicom.***

U kontekstu mosta, zbivanja na njemu i oko njega Andrić na nizu mjesta razmišlja o mladosti, omladini i prvom periodu ljudskog života. On ističe da mladost (1) lako podnosi i najgore nagone, živi slobodno i bezbrižno među njima, (2) mladi ljudi imaju asocijacije smjele i brze, (3) omladina ne bježi od svađe, (4) svaki mlad čovjek plaća danak svojim raspoloženjima duha, (5) samo mladost poznaje besmisleni obzir, (6) mlad svijet više voli ljubavne svađe nego samoću i čamotinju bez ljubavnih igara i pomisli, (7) samo omladina može da unaprijed osjeti i smije da iskaže velike istine.

*Ali **mladost** još lako podnosi prisustvo i najgorih nagona i živi i kreće se slobodno i bezbrižno između njih.* ♦ Bahtijarević je sada govorio nešto, ali tako slabim glasom da su samo pojedine nepovezane i nerazumljive reči dopirale do Stikovića i Glasinčanina. *Govor je, kao što uvek biva u mladalačkim razgovorima u kojima su asocijacije smele i brze, bio već prešao na drugu temu.* ♦ I razgovor dvojice mladića pretvori se, bez prelaza, u žučnu ličnu svađu koja je od samog početka lebdela u vazduhu između njih. *A mladi ljudi ne beže od svađe, kao što i mlade životinje lako zameću među sobom besne i grube igre.* ♦ Kako svaki mlad čovek mora ne samo da ispuni večne, prirodne zahteve mladosti i sazrevanja nego pored toga i da plati harač savremenim strujanjima duha, pa i modi i navikama svoga vremena, koje trenutno vladaju među omladinom, i Galus je pisao stihove i bio aktivan član revolucionarnih nacionalističkih đачkih organizacija. ♦ Sad, kad su slučajno ovako ostali, prva pomisao i kod jednog i kod drugog bila je: da se što pre rastanu bez razgovora, koji može biti samo neprijatan. *Ali neki besmisleni obzir, koji samo mladost poznaje, nije im dao da to što žele i učine.* ♦ Ti su razgovori u početku bili kratki, uzdržljivi i prkosni. Ali oni nisu prestali da se viđaju i razgovaraju, jer **mlad**

svet voli više ljubavne svađe, pa i najgorče i najbeznadnije, nego samoću i čamotinju bez ljubavnih igara i pomisli. ♦ U njegovom govoru mešale su se smeće reči neodređenog značenja sa izrazima koji su tačno kazivali potrebe savremenog života; najdublje želje jedne rase, kojima je ponajčešće suđeno da zauvek ostanu samo želje, sa opravdanim i dostižnim zahtevima svakodnevne stvarnosti; velike istine koje sazrevaju kroz pokolenja, ali koje samo omladina može da unapred oseti i sme da iskaže, sa večnim iluzijama koje se nikad ne gase ali nikada i ne stižu do ostvarenja, jer ih jedan pas omladine predaje drugome kao onu mitološku buktinju.

Andrić razmišlja o ljubavi posebno ističući ono što su govorile Osmanlije: *Imaju tri stvari koje se ne daju sakriti, a to su: ljubav, kašalj i siromaštvo.* On zaključuje da čovek koji ne voli nije sposoban da osjeti veličinu tuđe ljubavi. U romanu se ističe misao o tome (1) da zaljubljena žena, i kada je potpuno razočarana, voli svoju ljubav kao nesuđeno dijete, (2) da je ljubavnicima vrijeme uvijek kratko i nijedna staza im nije dovoljno dugačka, (3) da je ljubavna strast često prisiljena da traži zabačena i ružna mjesta.

Kao daleka ali mučna stvar prođe mu kroz sećanje današnje poslepodne u zabačenoj školskoj sobi i tek tada se priseti da su se Glasinčanin i Zorka lepo gledali do njegovog dolaska u kasabu. Čovek koji ne voli nije sposoban da oseti veličinu tuđe ljubavi ni snagu ljubomore ni opasnost koja se u njoj krije. ♦ Po tome kako se savijala u sebi i lomila u najdubljim dubinama svojoj, osećala je da sav teret ljubavi, koju je on izazvao, leži na njoj a da se on gubi negde u magli i daljini koju ona ne sme da nazove pravim imenom. Jer, zaljubljena žena, i kad je potpuno razočarana, voli svoju ljubav kao nesuđeno dete. Stegla je srce i nije odgovorila na tu kartu. Jer, ljubavnicima je vreme uvek kratko i nijedna staza nije im dovoljno dugačka. ♦ Našli su se u jednoj polumračnoj, prašnoj prostoriji u kojoj su sve do plafona bile naslagane dačke klupe. Tako je ljubavna strast često prisiljena da traži zabačena i ružna mesta.

Postoje i razmišljanja o kolektivu, o narodu. Andrić zaključuje da on, kao i pojedinci, ne može bez neslučenih promjena i katastrofa. U romanu se posebno ističe narativna priroda naroda – da lako izmišlja priče i brzo ih širi, da ih pamti i da rado prepričava ono što može da shvati i pretvori u legendu, a takođe da nazove sve stvari po svojoj naročitoj logici.

Sve ostalo je potiskivano u onu mračnu pozadinu svesti gde žive i previru osnovna osećanja i neuništiva verovanja pojedinih rasa, vera i kasta, i tu, prividno mrtva i pokopana, spremaju za docnija, daleka vremena neslućene promene i katastrofe, bez kojih narodi, izgleda, ne mogu da budu, a ova zemlja pogotovu. ♦ Narod lako izmišlja priče i brzo ih širi, a stvarnost se čudno i nerazdeljivo meša i prepliće sa pričama. ♦ Narod pamti i prepričava ono što može da shvati i što uspe da pretvori u legendu. Sve ostalo prolazi mimo njega bez dubljeg traga, sa nemom ravnodušnošću bezimenih prirodnih pojava, ne dira njegovu maštu i ne ostaje u njegovom sećanju. ♦ Zvanično, novi hotel je kršten imenom mosta pored koga je nastao. Ali narod naziva sve stvari po svojoj naročitoj logici i po onom stvarnom značenju koje one za njega imaju.

Što se tiče samog čovjeka, Andrić uopštava, generalizira stvari vezane za njega. Pri tome posebno dotiče problem nesreće, naročito *nesreće nesrećnih*:

A bilo ih je koji su glavom platili od samih uvređenih i razbesnelih Turaka. Sve je on to znao i najiskrenije želeo da se drži reda i naredaba, pa ipak radio je protivno. Nesreća nesrećnih ljudi i jeste u tome što za njih stvari koje su inače nemoguće i zabranjene postanu, za trenutak, dostižne i lake, ili bar tako izgledaju, a kad se jednom trajno usele u njihove želje, one se pokažu opet kao ono što jesu: nedostupne i zabranjene, sa svima posledicama koje to ima po one koji za njima ipak posegnu. I trećeg dana oko podne turska devojka je naišla.

i srećno preživljene nesreće:

Na odstojanju od petnaestak ili dvadeset godina u kojima je opet ponovo tečeno i kućeno, „povodanj“ je dolazio kao nešto i strašno i veliko, i drago i blisko; on je bio prisna veza između još živih ali sve ređih ljudi toga naraštaja, jer ništa ljude ne vezuje tako kao zajednički i srećno preživljena nesreća.

Andrić zaključuje da teške vremena ne mogu proći bez nečije nevolje, da nesreću uvijek prati krug samoće i teške tišine, ali i da tegobe ne traju vječno.

Ali nevolje ne traju vječno (i to im je zajedničko sa radostima), nego prolaze ili se bar smenjuju, i gube u zaboravu. ♦ Nije bilo ni ubijanja ni sečenja glava. Pa ipak je i ovoga puta, kao uvek kad se kapija zatvori, bilo neobičnih događaja, koji su ostavili traga u kasabi. Jer, teška vremena ne mogu proći bez nečije nesreće. ♦ Oko njega je rastao onaj krug samoće i teške tišine koji se stvara uvek oko čoveka koga udari nesreća, kao oko bolesne životinje.

Pisac smatra da se najslade plače povodom tuđe žalosti.

I tu je bilo mnogo žena koje su sve odreda plakale, iako nisu imale nikog svoga među ovim koji odlaze. Jer, svaka ima ponešto zbog čega može uvek da zaplače, a najslade se plače povodom tuđe žalosti.

On ukazuje na želju kao jedinu stvarnost koja određuje sve ostalo i želju za naglim promjenama.

I kao što se u snovima sve podešava prema čovekovoj želji, kao jedinoj stvarnosti koja podređuje sebi sve ostalo, Stevan je i opet dremuckao, uveren i spreman uvek da drugog uverava da ni oka stisnuo nije; na kapiji nikog od prolaznika. ♦ Želja za naglim promenama i pomisao o njihovom nasilnom izvođenju javljaju se često među ljudima, kao bolest, i hvataju maha ponajviše u mladićskim glavama; samo, te glave ne misle kako treba, ne postižu na kraju ništa i obično se ne drže dugo na ramenima. Jer, nije ljudska želja ono što raspolaže i upravlja stvarima sveta. Želja je kao vetar, premešta prašinu sa jednog mesta na drugo, zamračuje ponekad njome ceo vidik, ali na kraju stišava se i pada i ostavlja staru i večnu sliku sveta iza sebe. Sve ove bujne želje i smeće reči pod noćnim nebom, na kapiji, neće promeniti u osnovi ništa; proći se iznad velikih i stalnih stvarnosti sveta i izgubiti se tamo gde se smiruju želje i vetrovi.

Andrić posebno izdvaja jednu ljudski strast – vlast i njenu razornu moć te konstatuje da (1) klasa upravljača i vlasnika nigdje u svijetu ne njeguje apstraktne nauke, (2) klase koje vladaju moraju da tlače da bi vladali, (3) treba biti opre-

zan prema obećanjima vlasti, (4) nema vlasti bez bune i zavjere, (5) vlast prećutno dopušta nasilje, pljačku i ubijanje u ime viših interesa.

Vi ste jedina gospoda u ovoj zemlji, ili ste bar bili to; vi ste kroz stoljeća širili, utvrđivali ili branili to svoje gospodstvo, mačem i knjigom, pravno, vjerski i vojnički; to je od vas stvorilo tip ratnika, upravljača i vlasnika, a ta klasa ljudi nigdje u svijetu ne njeguje apstraktne nauke, nego to prepušta onima koji ništa drugo nemaju i ne mogu. ♦ Jer, oni koji vladaju i moraju da tlače da bi vladali, osuđeni su da rade razumno; a ako, poneseni svojom strašću ili naterani od protivnika, pređu granice razumnih postupaka, oni silaze na klizav put i označavaju time sami početak svoje propasti. Dočim se oni koji su tlašeni i iskorišćavani, lako služe i razumom i bezumljem, jer su to samo dve razne vrste oružja u stalnoj, čas podmukloj čas otvorenoj borbi protiv tlačitelja. ♦ Čim jedna vlada oseti potrebu da svojim građanima obećava putem plakata mir i blagostanje, treba biti na oprezu i očekivati obrnuto od toga. ♦ Otkako je carevine bilo je i toga, jer nema vlasti bez bune i zavere, kao što nema imanja bez brige i štete. Ali s vremenom je buna u Srbiji počela da zadire sve više u život celog bosanskog pašaluka, a naročito u život ove kasabe koja je na sat hoda od granice. ♦ U kasabi je tek tada otpočela prava hajka na Srbe i sve što je sa njima u vezi. Ljudi se podelili na progonjene i na one koji gone. Ona gladna životinja koja živi u čoveku i ne sme da se pojavi dok se ne uklone prepreke dobrih običaja i zakona, sad je oslobođena. Znak je dat, prepreke su uklonjene. Kao što se često u ljudskoj povesci dešava, prećutno su dopušteni nasilje i pljačka, pa i ubijanje, pod uslovom da se vrše u ime viših interesa, pod uturđenim parolama, nad ograničenim brojem ljudi, određenog imena i ubeđenja. Čovek čista duha i otvorenih očiju, koji je tada živio, mogao je da vidi kako se vrši to čudo i kako se celo jedno društvo preobražava u jednom danu.

Andrić dovodi na nivo univerzalnosti druge osobine čovjeka: njegove doživljaje (onaj ko sagleda i preživi podvig taj zanimaji, ljudski su doživljaji često tako zamršeni i teški da nije čudo što ih ljudi pravdaju učešćem samog Satane), odluke (poslije velike odluke sve postaje lako i jednostavno), iluzije (svaki ljudski naraštaj ima svoju iluziju u odnosu prema civilizaciji), mržnju (uvijek se u blizini nadmoćnog neprijatelja i prevelikih poraza javljaju bratoubilačke mržnje), uspešnost (postoje ljudi za koje nema neuspeha), slabost (slabi i neoprezni su prvi koje hvata nesvestica pred vrtlogom velikih događaja i koje taj vrtlog neodoljivo privlači i guta), spasavanje (mnogobrojni i zbunjeni spasioci su najbolji su znak da se ide u susret katastrofi), zaborav (tragičnim mogu biti samo nekoliko trenutaka zaborava, u zlom času i na opasnom mjestu), zanos (zbog njega se plaća danak i od njega se malo ko može da se otme), zdravlje (sa njim se ne može ništa upoređivati) i čistoću (ljudi se pomire sa njom i kad nije ponikla iz njihovih navika i potreba).

Kako da se opiše ono talasanje u ljudima, koje je išlo od nemog životinjskog straha do samoubilačkog oduševljenja, od najnižih nagona krvološtva i podmukle pljačke do najviših podviga svetačkog žrtvovanja u kome čovek prevazilazi sebe i dodiruje za trenutak sfere viših svetova sa drugim zakonima? Nikad to neće moći biti kazano, jer onaj ko to sagleda i preživi, taj zanemi, a mrtvi ionako ne mogu da govore. To su stvari koje se ne kazuju, nego zaboravljaju. Jer da se ne zaboravljaju, kako bi

se mogle ponavljati? ♦ Jer, ustvari, niko od njih ne veruje da đavo igra otuzbir i izvodi na kapiju onoga koga hoće da upropasti. Ali **naši su doživljaji često tako zamršeni i teški da nije čudo što ih ljudi pravdaju učešćem samog Satane, nastojeći tako da ih objasne ili bar učine lakše podnošljivim.** ♦ Sva kasarna odjeknu od pucnja. **Posle jedne velike odluke sve postaje lako i jednostavno.** ♦ **Svaki ljudski naraštaj** ima svoju iluziju u odnosu prema civilizaciji; jedni veruju da učestvuju u njenom raspaljivanju, a drugi da su svedoci njenog gašenja. U stvari, ona uvek i plamsa i tinja i gasne, već prema tome sa koga mesta i pod kojim uglom je posmatramo. ♦ Ali Osman efendija je bio gluh za sve što nije povlađivalo njegovoj dubokoj i iskrenoj strasti za otporom i mrzeo je ovoga hodžu koliko i Švabu protiv koga je ustao. **Tako se uvek u blizini nadmoćnog neprijatelja i prevelikih poraza javljaju u svakom osuđenom društvu bratoubilačke mržnje i međusobni sporovi.** ♦ Uto je naišao onaj isti Osman efendija Karamanlija, kao raspamećen, još bleđi i mršaviji, još ratoborniji i zahuktaniji. **To je bio jedan od onih ljudi za koje nema neuspaha.** ♦ Buna je, sa kraćim ili dužim zatišjima, trajala godinama, i broj tih koji su puštani niz vodu „da idu i traže drugu, bolju i pametniju glavu“, bio je u toku godina vrlo velik. Slučaj je hteo, slučaj koji satire **slabe i neoprezne**, da su tu povorku otvorila ova dva prosta čoveka, dvojica iz gomile neukih, ubogih i nedužnih, **jer ti su često prvi koje hvata nesvestica pred vrtlogom velikih događaja i koje taj vrtlog neodoljivo privlači i guta.** ♦ Treba bježati odavde, kao od kuće koja se ruši. Ovi mnogobrojni i zbunjeni spasioci koji se javljaju na svakom koraku najbolji su znak da idemo u susret katastrofi. **Kad se ne može pomoći treba se bar spasavati.** ♦ Ali, ako je i moglo biti sporno da li se jeka srpskog ustaničkog topa čula do u kasabu, **jer čovek često misli da čuje ono čega se boji ili čemu se nada**, nije moglo biti sumnje o vatrama koje su ustanici noću ložili na Panosu, strmoj i goljoj kosi između Veletova i Gostilja, na kojoj se usamljeni veliki borovi mogu iz kasabe golim okom prebrojati. ♦ Ritmajsterove reči dolazile su samo kao zvaničan pečat na sve to; one su više bile potrebne ritmajsteru samom, da bi zadovoljio neke nepisane ali večite zahteve zakona i reda, nego Fedunu. **Kao pred prizorom neslućene veličine**, mladić je stajao pred neobuhvatnim saznanjem: **šta može da znači nekoliko trenutaka zaborava, u zlom času i na opasnom mestu.** ♦ Mnogi je samac tu presedeo sate i dane u tihom pevanju ("samo za svoju dušu"), ili u duvan-skom dimu, ili prosto u nemom posmatranju brze vode, **plaćajući tako svoj arač tome zanosu kome svi dugujemo i od koga malo ko može da se otme.** Mnogi je suparnički sukob među mladićima tu raspravljen i izglađen, mnoga ljubavna spletkica smišljena. Mnogo je o ženama i ljubavi govoreno ili maštano, mnoga strast se rodila i mnoga ugašena. ♦ – Aaa, **zdravlje** je prije svega. Sa zdravljem se ništa uporedilo nije. Takav je ovaj pusti insan: sve mu daj a uzmi mu zdravlje, pa ko da mu ništa dao nisi, – uverava Santo, skrećući govor potpuno u tom pravcu. ♦ Sve je to svakog jutra meo i čistio naročit opštinski čistač. I to, na kraju, nije nikoga mnogo smetalo, **jer ljudi se pomire sa čistoćom i kad nije ponikla iz njihovih navika i potreba; naravno pod uslovom da ne moraju oni lično da je održavaju.**

Na nekoliko mesta Andrić govori o značaju riječi i teksta:

– A otkud ti znaš da joj neće ništa biti? – upada mu hodža ljutito u reč. – Ko ti to kaže? Znaš li ti da riječ jedna ruši gradove, a kamoli ovoliki ršum. Na riječi je sazdan sav ovaj božji dunjaluk. Ti da si pismen i ilumli, kao što nisi, ti bi znao da

ovo nije građevina kao što su druge, nego od onih što se za božju ljubav i božjom voljom podižu; **jedno vrijeme i jedni ljudi je grade, a druga vremena i drugačiji ljudi ruše.** ♦ Ovo se carevi, evo već trideset godina dovikuju preko zemalja i gradova i preko glava svojih naroda. **A teška je svaka reč u svakom proglasu svakog cara.** Zemlje se kidaju, glave lete od njih. Tako se to kaže „seme... zvezda... brige prestola“ da se ne bi moralo nazvati pravim imenom i kazati što jeste: **da i zemlje i pokrajine, a sa njima i živi ljudi i njihova naselja, idu od ruke do ruke kao sitna para, da pravorevan i dobronameran čovek ne nalazi na zemlji mira, ni onoliko koliko mu za njegov kratki vek treba, da se njegovo stanje i imanje menja nezavisno od njega i protivno njegovim željama i najboljim namerama.** ♦ Po slaboj pismenosti, tvrdoj glavi i živoj mašti ovog našeg sveta, svaki je od kasabalijskih učenjaka na svoj način čitao i tumačio Badijev tarih na kamenoj ploči, koji je **kao svaki tekst, bačen jednom u javnost,** stajao tu, većit u većitom kamenu, zauvek i nepovratno izložen pogledima i tumačenjima svih ljudi, mudrih i ludih, zlih i dobronamernih.

Mogu se spomenuti i razmišljanja o vremenu (ponekad ono provjerava ko je kakav; nije važno koliko čovek vremena uštedi, nego šta s tim ušteđenim vremenom radi; postoje slučajevi kada se osjeća da se završavala jedna epoha a počinje druga).

Ja vidim da si ti naumio da ideš. I tebi se gine; strah te da te ne preteknu Cigani. Ali zapamti da su stari ljudi davno rekli: Nije vrijeme došlo da ginemo, nego da se vidi ko je kakav. I ovo su takva vremena. ♦ Onima koji su se hvalili brzinom kojom sada svršavaju poslove i računali koliko se uštedi vremena, napora i novca, on je zlovoljno odgovarao da **nije važno koliko čovek vremena uštedi, nego šta s tim ušteđenim vremenom radi; ako ga na zlo upotrebi, onda bi bolje bilo da ga nema.** Dokazivao je da **nije glavno pitanje da li čovek brzo ide, nego kud ide i po kakvom poslu, i da, prema tome, brzina ne znači uvek i preimućstvo.** ♦ To je bilo vreme na granici dveju epoha ljudske povjesnice, a otud se mnogo jasnije video **kraj one epohe koja je tu završavala nego što se nazirao početak nove koja se otvarala.**

Pisac ističe povezanost stvari u životu.

Ko je mogao i pomišljati da su stvari u svetu u takvoj zavisnosti jedne od drugih i na toliku daljinu među sobom povezane?

On razmišlja o pozitivnom djelovanju tišine (tišina je *slatka i dobra*)⁵⁷ i orijentalnoj sredini.⁵⁸

A u zabačenu bosansku kasabu dopirali su od svega toga života XIX veka tek izlomljeni odjeci, i oni samo u onoj meri i onom obliku u kome je ta zaostala orijental-ska sredina mogla da ih primi i na svoj način shvati i primeni. ♦ Otkako se zaratilo nije bilo ovakve tišine, mislio je dalje radosno hodža, a **tišina je slatka i dobra; u njoj se vraća, bar za trenutak, bar nešto od onog istinskog, ljudskog**

⁵⁷ Fenomen tišine Andrić će posebno razraditi u TRAVNIČKOJ HRONICI.

⁵⁸ U Andrićevim tekstovima toliko ima mudrih izreka da se može reći da je filozofska komponenta jedna od dominantni njegovog stvaralaštva. O mudrosti u djelu Iva Andrića v. Stojadinović 2011.

života koga već odavno biva sve manje i manje, a koga je pod grmljavinom kaurskih topova potpuno nestalo. Tišina je za molitvu; i sama kao molitva.

Kada se govori o ovoj funkciji, treba dodati da se u nekim radovima izdvajaju ontološka funkcija, pod čime se podrazumijeva „otvaranje sveta“⁵⁹.

37. Ambijentalna (arhitektonska) funkcija mosta sastoji se u njegovom skladnom uklapanju u prostor – urbani (uređeni) i prirodni (neuređeni). Ona se realizuje kao prirodno ambijentalna i životno ambijentalna, a u obliku određenog stila (klasičnog, renesansnog, baroknog, modernog i dr., u datom slučaju orijentalnog). Što se tiče Andrićevog opusa, od tri naslova u kojima se pojavljuje nominacija građevine dva se odnose na urbano područje (višegradsko u romanu NA DRINI ČUPRIJA i sarajevsko u pripovijeci LATINSKI MOST) a u jednom na neurbano (u pripovijeci MOST NA ŽEPI). U eseju MOSTOVI ne postoji prostorna eksplikacija jer se govori uopšte o objektima za premošćavanje.⁶⁰ Kada je u pitanju višegradski most, on se harmonično udjenio u prirodni ambijent svojom figurom i svojim koloritom: s jedne strane je bijeli most, a s druge zelena rijeka, plavo nebo, tamnozeleno brda.

38. Most kao umjetnička tvorevina predstavlja predmet analize nekoliko vrsta ljudske aktivnosti – arhitekture, likovne umjetnosti, književnosti, filmske umjetnosti, filatelije i dr. U književnosti postoji niz djela koja u naslovu imaju *most*. Na spisku devet takvih tekstova u Vikipediji⁶¹ našla se i Andrićeva NA DRINI ČUPRIJA.⁶² Postoji više filmova sa mostom kao paratekstemom.

39. Estetsku funkciju realizuju oni elementi mosta koji ga čine lijepim, elegantnim, proporcionalnim, harmoničnim, upečatljivim i impresivnim.

⁵⁹ „Nešto je sigurno jasno: u Andrićevom tekstu umetnost se ne pojavljuje više kao oblik saznanja ili uobličavanja apsolutnog duha, pa zato i nema značaj produkcije i prakse, nego ima značaj otvaranja sveta, i, prema tome, ontološko ‘značenje’ i ontološku ‘funkciju’. Razume se da nema sumnje da bi umetnost u njenoj ontološkoj ‘funkciji’ trebalo sada detaljnije opisati, i to baš na osnovu Andrićevog teksta. Ipak se ovaj spis mora odlučiti za drugačiji put: recimo da bar privremeno prihvatamo misao o ontološki zasnovanoj i prema svetu otvorenoj ‘funkciji’ umetnosti i Andrićevog mosta, a, ako to učinimo, odmah se postavlja sledeće pitanje: kakve veze imaju ovaj i ovakav most i umetničko delo u svojoj ontološkoj funkciji sa tragičnim krajem junaka i sa svim onim što se, kao što je već pokazano, otkriva i jedino može otkriti u tragičnom neuspehu načela“ (Pirjevec 1979: 481–482).

⁶⁰ Most je središte arhitektonske radnje, nosilac simbolike značenja cjelokupnog djela i njegove transcendentno-poetske dimenzije (Vučković 1974: 298).

⁶¹ <http://ru.wikipedia.org/wiki/мост>. Stanje 18. 8. 2013.

⁶² Pored nje tu su KRUGLJANSKI MOST Vasila Bikova, MOST VERRAZANO Aleksandra Merera, MOST OD PEPELA Rodžera Zelaznog, MOST SVETOG KRALJA LUDOVICA, Thorntona Niven Wildera, MOST MARABO Gijoma Apolinera, MOST PREKO VJEČNOSTI Ričarda Baha, MOST PREKO RIJEKE Kvaj Pjera Bula, MOST (roman) Izn Benksa.⁶² Motiv mosta nalazimo na platnima mnogih likovnih umjetnika – Viliama Ternera, Kamila Pisaroa, Kloda Monea, Pola Sazana, Pjer Ogista Renoara i dr.

Andrić može u dvije riječi da istakne njegovu estetiku (most je *lep* i *jak*), ili da upotrijebi jedno poređenje (tipa *derdan u dve boje*).

Prema njemu je, u kosoj perspektivi, stajao večiti i večito jednaki most; kroz njegove bele lukove nazirala se zelena, obasjana i nemirna površina Drine, tako da je izgledao kao neobičan derdan u dve boje, koji trepti na suncu. ♦ Po njegovoj veličini, trajnosti i lepoti, vojske bi mogle preko njega da prelaze i karavani da se nižu još stolicima [...]. ♦ Ali on je stajao još isti onakav kakvog ga je video veliki vezir pred unutarnjim pogledom sklopljenih očiju i kakvog ga je ostvario njegov neimar: moćan, lep i trajan, iznad svih promena.

40. Hedonistička funkcija se ispoljava u nasladi koju posmatrač dobija gledajući na most i razmišljajući o njemu. Ona je povezana sa perlokutivnom, koja se manifestuje u djelovanju na recipijenta i orijentaciji da ne ostane ravnodušan, već da se kod njega bude osjećanja.

41. Ekspresivno-emocionalna funkcija se sastoji u izazivanju pozitivnih emocija (radosti, oduševljenja, optimizma, vjere...). Ova funkcija je direktno povezana sa terapijskom.

42. Integrativna funkcija se sastoji u tome da most služi za povezivanje dijelova fabule. Most dobija sintetičku funkciju, jer se koristi za kompoziciono, simboličko, metaforsko i fabularno objedinjavanje⁶³. On kao magnet privlači ljude koji sve bliže njega grade kuće i počinju da žive pa se može govoriti i o njegovoj magnetnoj funkciji.

Ali dve lepe građevine na Drini počele su već da vrše svoj uticaj na promet i saobraćaj, na višegradsku kasabu i celu okolinu, i vršile su ga dalje, bez obzira na žive i mrtve, na one koji se podižu ili one koji padaju. Varoš je brzo počela da se spušta sa brega ka vodi i da se širi i razvija i sve više sabija oko mosta i oko karavan-seraja koji je narod prozvao Kamenitim hanom.

43. Kao vezivni elemenat most ima u romanu kompozicionu funkciju.⁶⁴ On je nit koja objedinjava cjeline romana, njegova je glavna osa, nosilac je nje-

⁶³ Pojam sinteze uveo je, prema našim izvorima, Petar Džadžić. On je, recimo, pisao: „NA DRINI ČUPRIJA je sinteza, koja zamenjujući problem ličnosti problemom istorije, tajnu čoveka udesom ljudi, detaljnu i hipertrofiranu sliku pojedinačnih unutrašnjih stanja širokom panoramom koja sastavlja četiri veka i bezbrojne tragove zabeležene i izbrisane u njima – proverava rezultate dugih traženja odgovora postavljenih u EX PONTU“ (Džadžić 1996: 240). Džadžić ističe da „velika sinteza Andrićevog Višegradskog mosta“ nije slučajno došla u vrijeme okupacije (Džadžić 1996: 242). Riječ *sinteza* posebno je aktivno koristio Radovan Vučković, ali u mnogo širem značenju – za oznaku romana koji objedinjava u sebi sve najvažnije elemente (Vučković 1974). Ovo mišljenje preuzimaju i drugi autori pa recimo Vuk Milatović konstatuje da most postaje znak Andrićeve stvaralačke sinteze – vremenske, istorijske i simboličke (Milatović 1999: 168).

⁶⁴ Petar Džadžić ističe da most povezuje rastrzane detalje knjige ne samo u cjelinu kompozicije nego i u cjelinu smisla (Džadžić 1996: 236). „Bela silueta mosta pomalja se obično pri kraju svakog poglavlja – što najčešće obeležava svršetak jedne istorijske ili

gove fabule, ono što drži na okupu dijelove pripovijedanja, jednostavno rečeno to je kičma naracije i kompozicije.⁶⁵ Fabularna funkcija mosta se sastoji u tome što se koristi kao sredstvo za pripovijedanja o vremenu, smjeni epoha i događajima.⁶⁶

44. Most takođe služi kao sredstvo za karakterizaciju likova (aktantna funkcija) i kroz njihov odnos prema ovoj građevini i ponašanje na njoj i oko nje.⁶⁷

45. U romanu most dobija osobine čovjeka pa personifikacijska (oživljavajuća) funkcija ima značajno mjesto.⁶⁸ Realizacijom ove funkcije most oživljava: pri kraju gradnje lukovi kao živo biće zbacuju sa sebe skele, ploča sa natpisom na mostu ćuti, čardak je kao čovjek objašio most, ta nakazna drvena dogradnja je na svojim gredama čučala kao džinovska ptica, čardak je starca Jelisija progutao kao pauk muhu, čardak je otpočeo da „radi“, most iz povodnja izlazi kao pobjednik, on je kao čovjek preturio nasrtaj na sebe.

Najpre su se ukazali oni lukovi koji su najmanji, i po visini i po rasponu, i najbliži obali, a zatim su otkrivani jedan po jedan, dok i poslednji ne zbaci skele sa sebe i ne ukaza se ceo most na jedanaest moćnih lukova, savršen i čudan u svojoj lepoti,

pojedinačne epizode. Most je tu ne samo da bi poslužio kao prelaz na novo poglavlje već i da bi bio metafizički komentator, koji u promenljivu i novu vodu događaja ubacuje po jedan stari, uvek isti elemenat“ (Džadžić 1996: 236). Džadžić konstatuje da je ovaj roman prije svega mozaik sastavljen od više manjih cjelina nego sasvim kompaktno ostvarenje, čiji su svi dijelovi, „jedinostvenom armaturom“, spojeni u jedno jedino, organsko postojanje (Džadžić 1996: 273–374).

⁶⁵ „Most je najsnažniji i najsloženiji simbol ovoga romana, simbol bogat značenjima i asocijacijama. On vodi život dvostrukog postojanja: konkretno-istorijski život – most kao građevina određene namene i funkcije – i most kao simbolički način postojanja, kao višeslojni simbol, značenjski razuđen i postojan“ (Milatović 1996: 168).

⁶⁶ Vučković smatra da je most osnovni motiv u simfonijskoj kompoziciji (Vučković 1974: 294), u polifonijskom orkestriranju događaja, u orkestralnoj kompoziciji (Vučković 1974: 295). Vuk Milatović ukazuje na to da središte romana čini kolektivna istorijska svijest, a da je njen nosilac misli (Milatović 1996: 165).

⁶⁷ Most ima značajnu funkciju u izgrađivanju likova. Po mišljenju Dušana Pirjevca on je temelj i porijeklo svakoga junaka, tačnije okvir u kome je uopšte moguća određena individualna ili kolektivna ličnost i koji detaljno i neopozivo odmjerava prostore njenog postojanja, rada i djelovanja: „S obzirom na to moglo bi se pretpostaviti da je Andrić u mostu otelotvorio baš ovu opštevažeću ideju, koja je, kao i most, temelj, poreklo i jedini mogući okvir junakovog života i rada“ (Pirjevec 1979: 466).

⁶⁸ Most postaje po Džadžićevim riječima aktivni „mislilac“ koji sve što ima da poruči poručuje ćutanjem (Džadžić 1996: 273–352). „Most ‘vidi’ tursku silu i strahovladu, ‘pamti’ osmanlijske pohode i pogrome, gordost i drsku samosvest pobjednika, pokunjenost raje, ‘vidi’ i lagani ali neminovni zalazak turskog gospodstva, dočekuje nove gospodare, Austrijance; opet – kako Andrić stalno i u skladu sa svojom cikličnom filozofijom istorije ističe – *nepromenjen*, večan, *neuništiv*“ (Džadžić 1996: 353).

kao nov i stran predeo za kasabalijske oči. ♦ **A ploča sa natpisom je ćutala** u zidu kao i svaki drugi kamen. ♦ **Čardak** je bio uzdignut i počivao na jakim gredama, tako da je **objašio most**, i samo sa dva kraja se naslanjao na kapiju, jednim na nje-nu levu a drugim na desnu terasu. ♦ Ljupka kapija je iščezavala pod **druenom građevinom koja je na svojim gredama ćučala** nad njom kao nakazna džinovska ptica. ♦ Tako je **čardak** otpočeo da „radi“. ♦ Istina, naišao je u nevreme, još se nije bilo dobro ni razdanilo, i nosio je pred sobom kao što se nosi zapaljena sveća, neki debeo štap, išaran čudnim znacima i slovima. **Čardak ga je progutao kao pauk muhu**. ♦ Sa velikih kamenih ploča, još toplih od dnevne žege, a poprskanih vodom i dobro pometenih, diže se, mlak i mirisan, osobiti **dah kapije**, koji zaražava bezbrigom i zavodi na dokono maštanje. ♦ Sve se u varoši odmah bacilo na rad i zaradu i popravljanje štete, i niko nije imao vremena da razmišlja o smislu i značenju **pobedničkog** mosta, ali idući za svojim poslom, u toj zlosrećnoj kasabi u kojoj je voda sve bez izuzetka oštetila ili bar izmenila, svaki je znao da u tom njihovom životu ima nešto što odoleva svakoj stihiji i što zbog neshvatljivog sklada svojih oblika i nevidljive, mudre snage svojih temelja izlazi iz svakog iskušenja neuništivo i nepromenjeno. ♦ Na površini, uz ogradu se zadržale naslage mulja, koje su se sada sušile, ispucale na suncu, a na kapiji zaustavila i naslagala čitava gomila sitnog granja i rećnog taloga, ali sve to nije niukoliko menjalo izgled mosta koji je jedini **preturio poplavu** bez kvara i izronio iz nje nepromenjen. ♦ Izgledalo je kao da će beli, drevni most, koji je **preturio preko sebe tri veka bez traga i ožiljka**, ostati i „pod novim carem“ nepromenjen i odoleti i ovoj poplavi novina i promena kao što je uvek odolevao i najvećim „povodnjama“ i iz razbesnelih masa mutne vode, koje bi ga preplavile, iskrsavao nedirnut i beo kao preporođen.

46. U nekim radovima izdvajaju se i druge funkcije kao što je nacionalna⁶⁹.

⁶⁹ Radovan Vučković ističe da mostom Andrić objektivizira sudbinu svoje nacije: „U romanu NA DRINI ČUPRIJA on je odabrao kao mesto radnje Višegrad i umetnički vaskr-sava njegovu istorijsku sudbinu u rasponu od nekoliko vekova. U tom velikom istorijskom razdoblju Višegrad je bio stalno 'mesto na granici', u kojem se, u širem bosanskom kompleksu, najbolje pokazivala ona 'crna crta' što je organizam jedne nacije prepolovila. Tu 'crnu crtu' pisac je i simbolički predočio u reci koja protiče kroz grad. A u mostu je, kao umetničkoj strukturi, dao značenje, u širem kontekstu stvaralačke simbolike, one humane snage koja treba da premosti tragične istorijske granice“ (Vučković 1974: 285). Kritičar ukazuje na nacionalno-istorijsku svijest (Vučković 1974: 288), nacionalnu tragiku (Vučković 1974: 288) i ističe da je roman izgrađen kao otkrivanje kolektivne svijesti i sudbine estetskog bića jednog naroda u tragičnim okolnostima istorije (Vučković 1974: 291). Autor konstatuje da se radi o složenoj metafori i složenoj alegoriji (Vučković 1974: 288). Pošto smatra da se radi o romanu kolektivne svijesti, on zaključuje da most kao centralni motiv igra u tome centralnu ulogu (Vučković 1974: 293, 294). Nešto slično nalazimo kod Vuka Milatovića: „Most je simbol kolektivne svesti i kolektivnog postojanja. Snaga kolektivnog duha sadržana je u živopisnoj sintezi vekovnih iskustava, u masovnim scenama, u analizi svesti različitih naraštaja, u generacijskim pogledima na svet. To je kolektivna sudbina naroda, društvena i istorijska“ (Milatović 1996: 174).

47. Jezičke funkcije podrazumijevaju izbor riječi za oznaku mosta kao građevine, mosta kao umjetničke tvorevine i mosta kao umjetničkog motiva. Za oznaku građevine Andrić koristi riječi sa konkretnim značenjem – *ćupriju* i *most*, riječ opšteg značenja – *građevinu* i zamjenice *on* za most i *ona* za *ćupriju*.

Upotreba bliskoznačnica *ćuprije* i *mosta* razlikuje se u više elemenata. Prvo, riječ *most* je daleko češća – odnos je 401 : 50. Drugo, Andrić u romanu pravi referencijalnu razliku između ova dva sinonima: riječju *ćuprija* označava građevinu na Drini, a riječju *most* građevinu na Rzavu, odnosno za nominaciju vazirovog objekta koristi dvije riječi – *ćupriju* i *most*, a za onaj na Rzavu samo *most*. Ovim pisac slijedi govornu praksu, o čemu na jednom mjestu kaže:

Da bi se jasno videla i potpuno razumela slika kasabe i priroda njenog odnosa prema mostu, treba znati da u varoši postoji još jedna ćuprija, kao što postoji još jedna reka.

i nastavlja:

Ali iako postoje i još jedna reka i još jedan most, reči „na ćupriji“ ne označavaju nikad rzavsku ćupriju, prostu drvenu građevinu bez lepote, bez istorije, bez drugog smisla osim što služi meštanima i njihovoj stoci za prelaz, nego uvek i jedino kameniti most na Drini.

Uz *ćupriju* ponekad dolazi odrednica: *drinska ćuprija*, *ćuprija na Drini*, *na Drini ćuprija*, *višegradaska ćuprija* (dva puta), *vezirova ćuprija*.

Od 50 upotrebe lekseme *ćuprija* 22 primjera se odnose na period gradnje objekta ili neposredno nakon toga. Od ostalih 28 slučajeva 22 se pojavljuju u upravnom ili neupravnom upravnog govoru tipa:

Sirotinji i raji ćuprija i ne treba, nego Turcima; a mi nit' dižemo vojske nit' vodimo trgovinu; i skela nam je mnogo. ♦ Šejtan, jakako, onaj koji je i vas nagovorio da zidate ćupriju. ♦ A evo vidiš da podigoše, i još kakvu ćupriju i kakvu zgodu i ljepotu.

Iz ovoga slijedi zaključak: leksema *ćuprija* se uglavnom koristi u opisu nastajanja mosta i u govoru junaka (samo u osam slučajeva od trideset ovu riječ nalazimo u autorovom jeziku). Čim je objekat sagrađen, on prestaje biti *ćuprija*, a postaje *most*.

Interesantno je da pisac, poznat po svome stilu i izbjegavanju nepotrebnog ponavljanja istih riječi, nerado koristi kao sinonime *ćupriju* i *most* u istoj rečenici, pa i šire. Pored navedenom primjera u kome govori o karakteru referencije *ćuprije* i *mosta*, našli smo samo dvije rečenice u kojima se ovi sinonimi pojavljuju u istoj rečenici.

I kad je vezir Mehmed-paša naumio da zida most na Drini i poslao ljude, sve se pokorilo i odazvalo na kuluk, samo je ustao taj Radisav, podbunio narod i poručio veziru da se okane toga posla, jer neće, šale, podići ćuprije na Drini. ♦ Udarajući jednako korbačem o čizmu, Abidaga je izdavao naredenja: da se krivac ispituje i dalje, naročito o pomagačima, ali da ga ne muče preko mere mukama od kojih bi klonuo; da se spremi sve što treba da danas u podne bude živ nabijen na kolac, i to na krajnjoj skeli, na najuzvišenijem mestu, tako da ga vidi sva kasaba i svi radnici sa

obe strane reke; Merdžan da pripremi sve, a telal da vikne kroz mahale: da će u podne na **ćupriji** narod moći videti kako prolaze oni koji ometaju **gradnju mosta**, da se tu, na jednoj ili na drugoj obali mora iskupiti sve muško stanovništvo, Turci i raja, od deteta pa do starca.

Izbjegavanje da se sinonimično upotrijebe obje riječi posebno ilustruju dva slučaja kada se u jednoj rečenici tri puta ponavlja *most*:

*Ma koliko da se posao krio, u kasabi se znalo da se to **most** minira, to jest da se kopa dubok otvor kroz jedan stub **mosta**, sve do dna, i da će u njegov temelj biti položen eksploziv za slučaj da dođe do rata i da bude potrebno razaranje **mosta**. ♦ Granate su padale čas u reku, levo i desno od **mosta**, čas se rasprskavale o masivne kamene stubove, a čas opet udarale u **most** sam, ali nijedna nije pogodila železni poklopac nad otvorom koji vodi u unutrašnjost srednjeg stuba u kome se nalazi eksploziv za miniranje **mosta**.*

Postoji više rečenica (25) u kojima se dva puta javlja *most*, recimo:

*Oni su znali da je **most** podigao veliki vezir Mehmed – paša, čije je rodno selo Sokolovići tu, iza jedne od ovih planina koje okružuju **most** i kasabu. ♦ Ali, za čudo, u kasabi, koja je stolicima pamtila i prepričavala svakojake događaje, i takve koji su samo u posrednoj vezi sa **mostom**, nije sačuvano mnogo pojedinosti o izvođenju samih radova na **mostu**. ♦ Tek kad je kao plod toga napora iskrsnuo veliki **most**, ljudi su počeli da se sećaju pojedinosti i da postanak stvarnog, vešto zidanog i trajnog **mosta** kite maštarskim pričama koje su opet oni umeli vešto da grade i dugo da pamte.,*

a mnogo je manje takvih primjera za *ćupriju*:

*Kad naiđe dušmanin, on će ustati iz onog svoga mezara, staće nasred **ćuprije** i raširiti ruke, a Švabama će, kad ga ugledaju, koljena kleknuti, srce će svenuti u njima odjednom, i ni bježati neće moći, od straha. Turci braćo, ne rasturajte se, nego svi sa mnom na **ćupriju**! ♦ E zato je, poslije česme, najveći sevap sagraditi **ćupriju** i najveća grehota dirati u nju, jer svaka **ćuprija**, od onog brvna preko planinskog potoka pa do ove Mehmedpašine građevine, ima svoga meleća koji je čuva i drži, dok joj je od Boga suđeno da stoji.*

Iz ovoga se može izvući zaključak da Andrić radije ponavlja riječ *most* nego što upotrebljava sinonim *ćuprija*, i obrnuto. Razlog može biti i u tome što se ove riječi semantički podudaraju, ali se stilski razlikuju: *most* pripada neutralnoj leksici, a *ćuprija* stilski obojenoj (to je turcizam i razgovorna riječ).

48. Pod stilskim funkcijama podrazumijevamo upotrebu jezičkih za oznaku mosta radi stvaranja ekspresivnosti i izražajnosti. Međutim, budući da je denotat ('građevina') glavni predmet romana, signifikanti (riječi koje na nje ga upućuju – *most*, *ćuprija*) gotovo se isključivo upotrebljavaju u pravom značenju, bez dodatnih konotacija. Od 50 primjera riječ *ćuprija* ni u jednom nema preneseno značenje. Postoji samo jedan slučaj kada se njena stilematičnost pojačava – u udvajanju:

*'Ajde, jadan, dok je Drina Drina i **ćuprija** bi bila **ćuprija**; i da je darnuli nisu, trajala bi koliko joj je pisano.*

Riječ *most* se takođe ni u jednom primjeru (a njih je 401) ne daje u prenesenom značenju. U jednom slučaju, kada se upotrebljava u množini, on se ne odnosi na višegradsku građevinu, već na mostove uopšte.⁷⁰

*Sagradicemo nove, veće i bolje **mostove**, i to ne da vezuju tuđe centre sa pokorenim pokrajinama, nego da spajaju naše krajeve među sobom i našu državu sa cijelim ostalim svijetom. ♦ A kasaba i njeno predgrađe samo su naselja koja se uvek neminovno razvijaju na glavnim saobraćajnim tačkama i s obe strane velikih i važnih mostova. ♦ Na samom kraju varoši Rzav utiče u Drinu, tako da se središte varoši i ujedno njena glavnina nalaze na peščanom jezičku zemlje između dve reke, velike i male, koje se tu sastaju, a razasuta periferija prostire sa druge strane **mostova**, na levoj obali Drine i na desnoj obali Rzava. Varoš na vodi.*

U 398 od 401 slučaja⁷¹ leksema *most* se odnosi na objekat na Drini, što znači da u romanu ona ima nultu polisemantičnost i metaforičnost. Kada su u pitanju drugi tropi, samo neki atributi dolaze kao epiteti uz *most* tipa *skladno srezani most*, *čudesni most*, *pobednički most*, *most je izgledao beskrajan i nestvaran*, *zamrzli most*, *večiti i večito jednaki most*, ali nijedan uz *ćupriju*. Ona se pak javlja tri puta u uopštenom značenju:

*Nekad je moj rahmetli otac slušao od Šeh Dedije i meni kao djetetu pričao: otkud **ćuprija** na ovom svijetu i kako je prva ćuprija postala. ♦ Tako ljudi naučiše od božjih meleća kako se grade **ćuprije**. ♦ E zato je, poslije česme, najveći sevap sagraditi **ćupriju** i najveća grehota dirati u nju, jer svaka **ćuprija**, od onog brvna preko planinskog potoka pa do ove Mehmedpašine građevine, ima svoga meleća koji je čuva i drži, dok joj je od Boga suđeno da stoji.*

Tome su bliski i primjeri:

*Tako je, tako. Zna hodža bolje šta je **ćuprija**, – upada onaj drugi gost, potsećajući pakosno na nekadašnje Alihodžino stradanje na kapiji. ♦ - Ama, da zapalimo još po jednu; imamo kad, baku mu njegovu, nije valjda tica pa da sleti na **ćupriju**, – govorio je pop Nikola kao čovek koji je odavno naučio da šalom prikriva brigu i pravu misao, svoju i tuđu.*

Dakle, u realizaciji metaforičke funkcije ne učestvuju nominacije (oznake, signifikanti), već denotati (označeno, referenti, signifikati). Metaforička funkcija mostovnih signifikata je nulta, a metaforička funkcija mostovnih singifi-

⁷⁰ Preneseno značenje ima u nekim kontekstima glagol *premostiti*, recimo: *Snaga stihije i teret zajedničke nesreće približili su ove ljude i **premostili** bar za večeras onaj jaz koji deli i jednu veru od druge i, naročito, raju od Turaka.*

⁷¹ U romanu se pojavljuju dva pridjeva sa korijenom *most-*. Jedan od njih – *mostovni* se odnosi na građevinu: *Po četiri dana je trajalo prenošenje svakog pojedinog od tih velikih blokova sa obale do njegovog ležišta u temeljima **mostovnog** stuba.* a drugi – *mostarski* na grad (Mostar): *Oni gotovo redovno vežbaju ovako i sviraju do u neko doba noći, dok pukovnik u drugoj sobi igra svoje beskonačne partije preferansa ih prosto kunja uz **mostarsko** vino i švapsku cigaru, a mladi oficiri prave među sobom šale na račun zaljubljenih muzikanata..*

kata maksimalna. Drugim riječima objekat (referent) se maksimalno metaforizira (kao simbol), a njegove oznake maksimalno (stilski) neutraliziraju.

49. Na osnovu izvršene analize možemo izvući nekoliko osnovnih zaključaka. *P r v o*, višegradski most ima tri osnovne funkcije – kao građevina, umjetnička tvorevina u kamenu i umjetnički motiv u riječi. *D r u g o*, ćuprija na Drini predstavlja kičmu romana i kičmu njegovih čitanja. To je onaj element kojim počinju ili se završavaju sva čitanja ili ga na neki drugi način dotiču. *T r e ć e*, sistem funkcija mosta je složen i raznorodan. Postoje funkcije opšteg sistema (mosta) i funkcije njegovih elemenata (kamena, stubova i sl.), odnosno unutrašnje funkcije ili α -funkcije i spoljne funkcije ili β -funkcije. Prve, α -funkcije se realizuje u sistemu unutrašnjih odnosa. U slučaju mosta takvu ulogu ima kamen u odnosu na kamen, stub u odnosu na stub, luk u odnosu na luk i sl. Most ostvaruje β -interkorelacionu funkciju kada se povezuje sa prostorom i vremenom u kome se nalazi, pri čemu nastaje (a) objekatsko-prostorna interakcija – interakcija taksona jedne hipokategorije (građevine za premošćavanja) sa taksonom druge hipokategorije (prostora za premošćavanje), (b) objekatsko-vremenska – interakcija taksona jedne hipokategorije (građevine za premošćavanja) sa taksonom druge hipokategorije (vremena u kome dolazi do premošćavanja). Na oba nivoa izdvajaju se četiri funkcije: ekstrakorelaciona, interkorelaciona, intrakorelaciona i parakorelaciona i njihove subfunkcije: nominacija, predikacija, pragmatizacija i organizacija. *Č e t v r t o*, postoje nepromjenljive funkcije mosta (one koje ima od početka do kraja pripovijedanja) i transformacione, modifikacione funkcije mosta (koje u nekim fabularnim fazama doživljavaju funkcionalne izmjene). Tu su takođe integrativne (cjelovite) i parcijalne (segmentne) funkcije. Prve podrazumijevaju da kompletna građevina vrši određenu funkciju (recimo, most svojom cjelinom povezuje dvije obale Drine), a druge da pojedini dijelovi mosta imaju svoj zadatak (npr. kapija). *P e t o*, most ima primarne i sekundarne funkcije. Ako se polazi od referenta, onda je njegova primarna uloga građevinska (služi kao građevina). Ukoliko je ishodište ono što ona označava i što prevazilazi njen osnovni zadatak (premošćavanje rijeke i povezivanje predjela i ljudi), onda je primarna funkcija simbolička, odnosno metaforička. Dominantni proces – premošćavanje može se funkcijski posmatrati dvojako: egzistencijalno (kao nešto što funkcioniše u realnosti) i umjetnički (kao simbol, metafora). U romanu realno, fizičko premošćavanje služi kao temelj za oblikovanje simboličkog premošćavanja realnog i irealnog. *Š e s t o*, ovom se građevinom ne spajaju samo tačke u prostoru već i tačke u vremenu pa stoga most dobija i važnu funkciju – temporalnu. U Andrićevom romanu ćuprija je centralni simbol oko koga se sve dešava, stoga je njena simbolička funkcija dominantna. *S e d m o*, u korelacionom sistemu mosta postoje konstante i varijable. Konstanta je sama građevina, a varijabla ljudi koji na njemu i oko njega žive i rade. Pri tome ljudi dolaze (varijabla **A**), a most (konstanta **B**) ostaje. *O s m o*, most kao realni prostorni objekat ima dvije funkcije – građe-

vinsku i ambijentalnu (arhitektonsku, prostornu). U okviru građevinske funkcije, čija je suština savladavanje rijeke i njeno premošćavanje, izdvaja se niz podfunkcija: saobraćajna, socijalna, fatička, informativna, apelativna, merkantilna, opservativna, kontrolna, prohibitivna, egzekutivna, demonstrativna, mnemonička, samoizražavajuća i samopotvrđujuća, identifikativna, mentalitetna, terapijska, etička, mitska, humanistička, ritualna, luditivna, integrativna, psihološka... D e v e t o, postoje i druge funkcije: aktantna, narativna, politička, filozofska, koja je posebno došla do izražaja u romanu kada most služi kao osnova, polazište za uopštavanje, generalizaciju, globalno doživljavanje svijeta, poimanje, osmišljavanje realnosti i uopšte za razmišljanja o životu. Jedna od funkcija je i ambijentalna (arhitektonska), koja se realizuje skladnim uklapanjem ćuprije u prostor – urbani (uređeni) i prirodni (neuređeni). Ona dolazi kao prirodno ambijentalna i životno ambijentalna, a u obliku određenog stila. Važna funkcija je i estetska. Njeni nosioci su oni elementi mosta koji ga čine lijepim, elegantnim, proporcionalnim, harmoničnim, upečatljivim i impresivnim. Postoje i jezičke funkcije, koje podrazumijevaju izbor riječi za oznaku mosta kao građevine, mosta kao umjetničke tvorevine i mosta kao umjetničkog motiva. Signifikanti (riječi koje upućuju na most) gotovo se isključivo upotrebljavaju u pravom značenju, bez dodatnih konotacija. Riječi za oznaku mosta imaju slabo izraženu stilske funkciju jer se u romanu odlikuju slabim konotativnim vrijednostima, ekspresivnošću i izražajnošću.

Izvor

Gralis-Korpus: http://www.gewi.uni-graz.at/gralis/korpusarium/gralis_korpus.html. Stanje 16. 3. 2013.

Literatura

- Bandić 1964: Bandić I., Miloš. NA DRINI ĆUPRIJA Ive Andrića: pokušaj definisanja forme. In: *Književnost i jezik*. Beograd. God. 16, br. 3. S. 199–210.
- Berhamolgu 2008: Berhamolgu Ataol. O sudbini ljudi i mostova. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 27, sv. 25. S. 247–250.
- Bogdanović 1945: Bogdanović, Milan. Ivo Andrić: NA DRINI ĆUPRIJA [Prikaz]. In: *Naša književnost*, knj. 1, sv. 1 (jan. 1946). S. 119–122.
- Bogdanović 1948: Bogdanović, Milan. NA DRINI ĆUPRIJA. In: *Kritike*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske. S. 295–302.
- Brajić 2005: Brajić, Tihomir. „Sudnji čas“ lepote: ambivalentno lice moderniteta u romanu NA DRINI ĆUPRIJA. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 24, sv. 22. S. 275–315.

- Brajiović 2005: Brajiović, Tihomir. NA DRINI ČUPRIJA kao modernistička hronika palanačkih naravi. In: Brajiović, Tihomir (ur.). *Oblici modernizma*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije. S. 205–227.
- Brajiović 2009: Brajiović, Tihomir. Zaborav i ponavljanje: ambivalentno lice moderniteta u romanu NA DRINI ČUPRIJA. Beograd: Nolit. 183 s.
- Brücke-www: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Brücke>. Stanje 15. 4. 2013.
- Brücke2-www: http://de.wikipedia.org/wiki/Brücke#Br.C3.BCcke_als_Symbol. Stanje 15. 4. 2013.
- Dautović 2008: Dautović, Sava. Pra-Čuprija. Prikaz prve verzije romana NA DRINI ČUPRIJA Ive Andrića. In: *NIN*. God. 58, br. 3015 (9. oktobar 2009, s. 45).
- Dedijer 1979: Dedijer, Vladimir. Književnost i istorija u totalitetu istorijskog procesa. In: Isaković, Antonije (ur.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd: SANU. Posebna izdanja, knj. DV, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 30. S. 33–130 s.
- Delić 2011: Delić, Jovan. *Ivo Andrić – Most i žrtva*. Novi Sad – Beograd: Pravoslavna reč – Muzej grada Beograda. 323 s.
- Deretić 2004: Deretić, Jovan. NA DRINI ČUPRIJA. In: Milošević, Miloš. *Od simbolizma do avangarde*. Novi Sad; Zmaj. S. 321–327.
- Dimić 1988: Dimić, Ivan. Legenda i stvarnost u delu Ive Andrića. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 7, sv. 5. S. 225–243.
- Džadžić 1996b: Džadžić, Petar. Ivo Andrić i Muslimani. In: Džadžić, Petar. *Iz dana u dan II*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. S. 252–260.
- Džadžić 1996a: Džadžić, Petar. *Ivo Andrić: Esej*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. 397. [Sam tekst 183–396].
- Džadžić 1979: Džadžić, Petar. Realno i mitsko u romanu NA DRINI ČUPRIJA. In: Isaković, Antonije (ur.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd: SANU. Posebna izdanja, knj. DV, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 30. S. 317–362.
- Džadžić 1981: Džadžić, Petar. Hrastova greda u kamenoj kapiji. In: Nedeljković, Dragan (gl. urednik). *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Beograd: Zadužbina Ive Andrića. S. 211–217.
- Đurić 1954: Đurić, Ostoja. Razapeta čuprija. In: *Novi srednjoškolac*. God. 2, br. 6. S. 4–5.
- Egerić 1992: Egerić, Miroslav. Žrtveni darovi u romanu NA DRINI ČUPRIJA Ive Andrića. In: *Dometi*. God. 19, br. 68/69. S. 58–64.
- Filipović 2006 [1967]: Filipović, Muhamed. Bosanski duh u književnosti – šta je to?: Pokušaj istraživanja povodom zbirke poezije M. Dizdara KAMENI SPA-

- VAC. – In: Isaković, Alija. *Antologija bošnjačkog eseja XX vijeka*. Sarajevo: Alef. S. 144–146. [Prvi put objavljeno u sarajevskom časopisu ŽIVOT br. 3, mart 1967]
- Gavran 2005: Gavran, Ignacije. Okrivljeni Andrić. In: *Bosna Franciskana*. Sarajevo. God. 13, br. 23. S. 188–196.
- Hadži Tančić 2005: Hadži Tančić, Saša. Suočavanje sa istorijom u romanu NA DRINI ĆUPRIJA. In Hadži Tančić, Saša. *Povlašćena mesta*. Niš: Niški kulturni centar. S. 7–10.
- Hamović 1990: Hamović, Zoran. *O graditelju i građevini*. Ivo Andrić. NA DRINI ĆUPRIJA. Beograd: Rad. S. 5–7.
- Hjelmslev 1999: Ельмслев, Луи. Прологомены к теории языка. – In: *Запубежная лингвистика*. I. – Москва: Прогресс. – С. 131–256. – Original: Hjelmslev L. *Prolégomènes à une théorie du langage*. Paris: Les Éditions de Minuit, 1968.
- Hodel 2008: Hodel, Robert. Zajednica i društvo u Andrićevom romanu NA DRINI ĆUPRIJA. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. God. 27, sv. 25 (sept. 2008). S. 157–171.
- Hürter 2010: Hürter, Johannes. Einmal Bosnien, zweimal Jugoslawien und überall die Welt: Ivo Andrić und sein Roman „Die Brücke über die Drina“ (1945). In: Hürter, Johannes; Zarusky, Jürgen (Hg.). *Epos Zeitgeschichte*. München: R. Oldenburg. S. 55–72.
- Jeremić 1979: Jeremić, Dragan. Čovek i istorija u književnom delu Ive Andrića. In: Isaković, Antonije (ur.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd: SANU. Posebna izdanja, knj. DV, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 30. S. 131–163.
- Jeremić 2006: Jeremić, Ljubiša. Andrićeva večna zadužbina. Odlomak. In: *Ivo Andrić. NA DRINI ĆUPRIJA*. Beograd: Logos aret – Agencija Svetionik. S. 374–375.
- Kadić 2009: Kadić, Safet. *Roman kao priručnik zločina: Postgenocidno čitanje Andrića*. In: Safft www.sadd.ba/index.php?option=com_content&view=article. Stanje 7. juni 2009.
- Kadiljo Dorado 2008: Kadiljo Dorado, Šairo. NA DRINI ĆUPRIJA i paratekstovi: Granice ideologije u prevodu romana. In: *Sveske zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 27, sv. 25. S. 202–212.
- Kermauner 1980: Kermauner, Taras. Današnje čitanje NA DRINI ĆUPRIJA (u okviru svetsko istorijskih promena). In: *Književne novine*. God. 32, br. 606 (7. juni 1080). S. 12–14.
- Kilibarda 1981: Kilibarda, Novak. Problem fantastičnog u jednom detalju romana-hronike NA DRINI ĆUPRIJA. In: Nedeljković, Dragan (gl.

- urednik). *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Beograd: Zadužbina Ive Andrića. S. 219–225.
- Kim 2000: Kim, Đihjang. NA DRINI ĆUPRIJA ili Andrićev san o mostovima. In: *Zbornik matice srpske za književnost*. Knj. 48, sv. 2/3. S. 277–290.
- Kirillova 1992: Кириллова, О. Л. (редактор-составитель). *Творчество Иво Андрича*. – Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН.
- Kokobobo 2011: Kokobobo, Eni. Žaliti ili ne žaliti? Promenljivo prikazivanje nasilja u romanu NA DRINI ĆUPRIJA Ive Andrića. In: *Sveske zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 30, sv. 28. S. 139–162.
- Koljević 1981: Koljević, Svetozar. Roman kao ironična bajka: NA DRINI ĆUPRIJA. In: Nedeljković, Dragan (gl. urednik). *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Beograd: Zadužbina Ive Andrića. S. 197–209.
- Koljević 1982: Koljević, Nikola. NA DRINI ĆUPRIJA Ive Andrića. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. 126 s. Sadržaj: Slavko Leovac: Andrić pripovedač. Petar Džadžić: Realno i mitsko u romanu NDC. Branko Milanović: Ritam i značenje strukture. Radovan Vučković: Roman kolektivne svesti. Gajo Peleš: Sveznajući pripovjedač. Nikola Milošević: Andrićev književni postupak.
- Kurtović 1994: Kurtović, Šukrija. NA DRINI ĆUPRIJA i TRAVNIČKA HRONIKA u svjetlu bratstva i jedinstva. In: *Sveske Zaduzbine Iev Andirća*. Beograd. God. 12–13, sv. 9–10. S. 387–438.
- Lahmann 2003: Lahmann, Renate. Mnemonički trenutak u romanu NA DRINI ĆUPRIJA. In: *Razlika*. God. 2, br. 5. S. 121–142.
- Leovac 1978: Leovac, Slavko. Andrićeva NA DRINI ĆUPRIJA. In: *Književnost*. God. 33, knj. 56, sv. 10 (oktobar 1978). S. 1727–1745.
- Lise 1972: Lise, Vjekoslav. NA DRINI ĆUPRIJA Ive Andrića. In: *Putevi*. God. 18, br. 5 (septembar-oktobar 1972). S. 303–318.
- Liversejdž 2005: Liversejdž, Toni. Ženski likovi u delu Ive Andrića. In: *Sveske Zaduzbine Ive Andrića*. Beograd. God. 24, sv. 22. S. 383–440.
- Maglajlić 2000: Maglajlić, Munib (gl. ur.). *Andrić i Bošnjaci*. Tuzla: Preporod. 215 s.
- Matejić 2000: Matejić, Mateja. Umetnička prerada u Andrićevom romanu NA DRINI ĆUPRIJA i Pekićevom „Vreme čuda“. In: *Književnost*. God. 55, knj. 106, sv. 3/4. S. 490–497.
- Matvejević 1979: Matvejević, Predrag. Andrićeve ćuprije i naše Drine. In: Isaković, Antonije (ur.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd: SANU. Posebna izdanja, knj. DV, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 30. S. 181–202.

- Milanović 1971: Milanović, Branko. O romanu NA DRINI ĆUPRIJA. In: Milanović, Branko (Priredio). *Bosanskohercegovačka književna hrestomatija. Knj. 3, Novija književnost*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika. S. 126–127.
- Milanović 1979: Milanović, Branko. Andrićeva NA DRINI ĆUPRIJA. In: Isaković, Antonije (ur.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd: SANU. Posebna izdanja, knj. DV, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 30. S. 585–599.
- Milatović 1996: Milatović, Vuk. Nastavno proučavanje romana NA DRINI ĆUPRIJA. In: Milatović, Vuk. *Književno delo Ive Andrića u nastavi*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. S. 150–190.
- Milatović 1997: Milatović, Vuk. Roman mudrosti, lepote i tragičnih sudbina. In: *Ivo Andrić. NA DRINI ĆUPRIJA. Beograd: Zavod za nastavna sredstva i udžbenike*. S. 343–363.
- Milatović 1997: Milatović, Vuk. Stvaralačka sinteza Ive Andrića. In: *Ivo Andrić. NA DRINI ĆUPRIJA. Beograd: Zavod za nastavna sredstva i udžbenike*. S. 7–18.
- Miljanić 1982: Miljanić, Mira (priređivač). *Andrićev roman NA DRINI ĆUPRIJA*. Sarajevo: Muzej književne i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine – Svjetlost.
- Mirković 1962: Mirković, Milosav. Andrićevi mostovi. In: *Ivo Andrić. NA DRINI ĆUPRIJA. Beograd: Prosveta*. S. 7–17.
- Most-www: <http://sh.wikipedia.org/wiki/most>. Stanje 15. 4. 2013.
- Mukerdži 1989: Mukerdži, Vanita. Istorija i ljudska sudbina u romanu NA DRINI ĆUPRIJA. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 8, sv. 6. S. 288–298.
- Murašov 2002: Murašov, Jurij. Eth(n)ischer Sprachkörper und ästhetische Konstruktion: zu Ivo Andrić's NA DRINI ĆUPRIJA. In: *Die Welt der Slawen*. N. F., Jhg. 47, S. 181–192.
- Murašov 2003: Murašov, Jurij. Et(n)ičko govorno tijelo i estetska konstrukcija. In: *Razlika*. God. 2, br. 5. S. 143–153.
- Niče-www: Niče, Fridrih. Gealogija morala: Polemički spis. In: <http://transmediji.files.wordpress.com/2013/03/genealogija-morala.pdf>. Stanje 14. 8. 2012.
- Noris 1984: Noris, Dejvid. Vreme i sećanje u romanu NA DRINI ĆUPRIJA. In: *Sveske zadružbine Ive Andrića*. God. 5, sv- 4, s. 149–162.
- Novaković 1970: Novaković, Boško. Most i čovekova sudbina: uz čitanje Andrićeve NA DRINI ĆUPRIJA. In: *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. Knj. 13, br. 2. S. 521–551.
- Novaković 1980: Novaković, Boško. O tipologiji ženskih likova u delu Ive Andrića. In: Popadić, Milosav (urednik). *Travnik i djelo Ive Andrića – zavičajno i univerzalno*. Sarajevo: Veselin Masleša – Univerzitet. S. 289–298.

- Pajin 2006: Pajin, Dušan. Ćuprija na reci života i istorije. In: Ivo Andrić. *NA DRINI ĆUPRIJA*. Beograd; Logos art – Agencija Svetionik. S. 339–354.
- Pavlović 1995/1996: Pavlović, Gorica. Mitsko (i legendarno) u Andrićevom romanu *NA DRINI ĆUPRIJA*. In: *Zbornik Filološkog fakulteta u Prištini*. Knj. 5/6. S. 49–46.
- Petrić-Petković 1993: Petrić-Petković, Mira. Dva prizora iz knjige *NA DRINI ĆUPRIJA*. In: *Književna istorija*. God. 25, br. 90, S. 247–252.
- Pirjevec 1979: Pirjevec, Dušan. Andrićeva *NA DRINI ĆUPRIJA*. In: Isaković, Antonije (ur.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd: SANU. Posebna izdanja, knj. DV, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 30. S. 465–497.
- Popović 2005: Popović, Radovan. *Andrić i Višegrad*. Beograd: Čigoja štampa. 79 s.
- Radulović 2009: Radulović, Olivera. Reinterpretacija drevne priče: tradicionalni oblici pripovedanja u romanu *NA DRINI ĆUPRIJA*. In: Radulović, Olivera. *Odabrane književne interpretacije*. Beograd: Zavod za udžbenike. S. 205–219.
- Ressel 1993: Ressel, Svetlana. Zur Rolle der Zeit in den Romanen *NA DRINI ĆUPRIJA* und *TRAVNIČKA HRONIKA* von Ivo Andrić. In: Gutschmidt, Karl (Hg.). *Slavistische Studie zum XI. Internationalen Slavisten Kongreß in Preßburg*, Bratislava 1993. Köln – Weimar – Wien – Böhlau. S. 379–393.
- Rizvić 1995: Rizvić, Muhsin. *NA DRINI ĆUPRIJA*. In: Rizvić, Muhsin. *Bosanski muslimani u Andrićevu svetlu*. Sarajevo: Ljiljan. S. 154–295.
- Roisch 1968: Roisch, Ursula. Möglichkeiten und Grenzen des Symbols – dargestellt am Roman *Die Brücke über die Drina*. In: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Technischen Universität Dresden*. S. 1435–1442.
- Stanisavljević 1963: Stanisavljević, Vukašin. *NA DRINI ĆUPRIJA* u narodnoj epskoj pesmi. In: *Književnost i jezik*. God. 27, br. 490/491 (1. juli 1975). S. 101–105.
- Stanisavljević 1975: Stanisavljević, Vukašin. Ivo Andrić. *NA DRINI ĆUPRIJA*. In: *Književnost i jezik*. God. 22, br. 1. S. 92–102.
- Stojadinović 1979: Stojadinović, Dragan. Opet o mostu i kasabi. In: *Stremljenja*. God. 20, br. 2 (mart – april). S. 41–64.
- Striković 1979: Striković, Jovan. Zaljubljenik Avdaginih pogleda: analiza jednog samoubistva u djelu Ive Andrića *NA DRINI ĆUPRIJA*. In: *Omladinski pokret*. God. 5, br. 53/54 (6. decembar). S. 19.
- Šabotić 2009a: Šabotić, Damir. Granica, most i identitet u romanu *NA DRINI ĆUPRIJA*. In: Tošović, Branko (Hg./ur.). *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Europa*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Francens-Universität – Beogradska knjiga. S. 167–177.

- Šabotić 2009b: Šabotić, Damir. Topos granice i metaforma mosta u romanu NA DRINI ĆUPRIJA. In: *Bosna franciscana*. God. 13, br. 23– S. 45–55.
- Ševo 2006: Ševo, Ljiljana. Stari višegradski most u narodnoj tradiciji, putopisima i umjetnosti. In: *Baština*. Br. 2. S. 173–191.
- Šmit 2007: Šmit, Ani. Premošćavanje jaza: razumevanje mita, identiteta i orijentalizma u Andrićevom romanu. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 26, sv. 24. S. 273–285.
- Tartalja 2008: Tartalja, Ivo. Pra-Ćuprija. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 27, sv. 25. S. 7–50.
- Terzić 2011: Terzić, Ajla. Šta se jede u Hronici i Ćupriji. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 30, sv. 28. S. 312–337.
- Tošović 2001: Tošović, Branko. *Korelaciona sintaksa. Projektional*. – Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität. 456 s.
- Tošović 2005: Тошович Бранко. Квантитативная категоризация и категориальная квантификация. In: *Логический анализ языка: Квантитативный аспект языка*. – Москва: Ин-т языкознания РАН, 2005. С. 104–126.
- Tošović 2013: Тошович Бранко. Числовая квантификация в романе МОСТ НА ДРИНЕ ИВО АНДРИЧА. In: Н. Д. Арутюнова (гл. ред.). *Числовой код в разных языках и культурах*. – Москва: УРСС, 2013. – С. 427–436. – [Логический анализ языка]
- Trifković 1962: Trifković, Risto. Vječnost mostova. In: *Život*. God. 11. Br. 11/12 (novembar-decembar). S. 450–461.
- Tutnjević 2005: Tutnjević, Staniša. Andrićeva slika svijeta i muslimanska/bošnjačka književnost. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 24, sv. 22. S. 441–450.
- Tvaranović 1991: Tvaranović, Galina. Mostovi (Mlečni put Kuzme Čornog – NA DRINI ĆUPRIJA Ive Andrića). In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 9–10, sv. 7. S. 196–207.
- Vasiljević 2008: Vasiljević, Vojislava. Modrine višegradskog mosta: jedna moguća interpretacija knjige NA DRINI ĆUPRIJA. In: Vasiljević, Vojislava. *Buđenje sa izmenjenim licem*. Tuzla: Srpsko prosvjetno i kulturno društvo „Prosvjeta“. S. 81–106.
- Vučenović 1981: Vučenov, Dimitrije. Andrićev roman NA DRINI ĆUPRIJA u porodici evropskih romana. In: Vučenov, Dimitrije. *Tragom epohe realizma*. Kruševac: Bagdala. S. 227–236.
- Vučković 1969: Vučković, Radovan. Andrićeva NA DRINI ĆUPRIJA. In: *Mostovi*, God. I, br. 4. S. 43–55.

- Vučković 1972: Vučković, Radovan. Kolektiv i drama pojedinca u romanu NA DRINI ĆUPRIJA. In: Vučković, Radovan. *Književne analize*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1972. S. 32–59.
- Vučković 1974: Vučković, Radovan. NA DRINI ĆUPRIJA. In: Vučković, Radovan. *Velika sinteza*. Sarajevo: Svjetlost. S. 283–316.
- Vučković 1982: Vučković, Radovan. Monumentalno romansijersko djelo. In: *Ivo Andrić. NA DRINI ĆUPRIJA*. Sarajevo: Veselin Masleša. S. 5–26.
- Vučković 2006: Vučković, Radovan. *Andrić, paralele i recepcija*. Beograd: Svet knjige. 253 s.
- Zjelinski 1988: Zjelinski, Boguslav. Uloga pokolenja u romanu NA DRINI ĆUPRIJA Ive Andrića. In: *Književna reč*. God. 17, br. 328 (25. septembar 1988). S. 18.
- Zulfikarpašić 1984: Zulfikarpašić, Adil. *Bosanski pogledi: Nezavisni list muslimana Bosne i Hercegovine u iseljeništvu 1960–1967*. London: Bosanski institut. 536 S. [Pretisak]
- Žuravski 1984: Žuravski, Kazimjež. Starosedioci i došljaci na Drini i Lašvi: NA DRINI ĆUPRIJA i TRAVNIČKA HRONIKA). In: *Književna istorija*. God. 16, br. 63. S. 475–489.

Branko Tošović (Graz)

Funktionales Lesen der BRÜCKE

Unter funktionalem Lesen versteht man in vorliegendem Falle das Suchen nach grundlegenden Funktionen der Višegrader Brücke als steinernes Bau- und Kunstwerk und als in Worte gekleidetes Kunstmotiv. Man unterscheidet hierbei drei elementare Funktionen, nämlich eine Bau- und Kunst- sowie eine literarisch-künstlerische Funktion. Den Ausgangspunkt der Analyse bildet der Text, und im Sinne einer objektiven Betrachtung wird der größte Teil der Funktionen anhand konkreter Beispiele dargestellt, wodurch der Beitrag erheblich länger wurde, sodass an einigen Stellen auf Zitate aus dem Roman verzichtet werden musste.

Branko Tošović
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
branko.tosovic@uni-graz.at